

Пламен Павлов • Дяляна Ботева-Боянова • Райна Гаврилова • Веселин Янчев
Михаил Груев • Мария Босева • Валентина Александрова-Кирова

УЧЕБНО ПОМАГАЛО
ЗА ПОДПОМАГАНЕ
НА ОБУЧЕНИЕТО,
ОРГАНИЗИРАНО
В ЧУЖБИНА

История и цивилизации

ПРОСВЕТА
ОСНОВАНО 1945

5. – 7. клас

Пламен Павлов • Диляна Ботева-Боянова
Райна Гаврилова • Веселин Янчев
Михаил Груев • Мария Босева
Валентина Александрова-Кирова

УЧЕБНО ПОМАГАЛО
ЗА ПОДПОМАГАНЕ
НА ОБУЧЕНИЕТО,
ОРГАНИЗИРАНО
В ЧУЖБИНА

История и цивилизации

5. – 7. клас

СЪДЪРЖАНИЕ

Пътеводител 7

ТЕМА 1. ВЪВЕДЕНИЕ В ИСТОРИЯТА 8

1. Историята и нейните източници 8
2. Времето в историята 10
УПРАЖНЕНИЕ. Години, векове, епохи 12
Стъпка по стъпка. Как преобразуваме години във векове 12

ТЕМА 2. ПРАИСТОРИЯ 14

3. Днешните български земи през праисторическата епоха 14
4. Изкуство и вярвания на праисторическите хора 16
УПРАЖНЕНИЕ. От камъка до металите 18
Стъпка по стъпка. Как четем историческа карта 18
Как четем възстановки 19

ТЕМА 3. ДРЕВНА ТРАКИЯ 20

5. Древните траки. Царството на одрисите 20
6. Общество и всекидневен живот на траките 22
7. Религиозни вярвания на траките 24
8. Културно наследство на Древна Тракия 26
УПРАЖНЕНИЕ. Светът на един безписмен народ 28
Стъпка по стъпка. Как тълкуваме материалните извори 28

ТЕМА 4. ДРЕВЕН РИМ И ТРАКИЯ ПРЕЗ РИМСКАТА ЕПОХА 30

9. Тракийските провинции на Римската империя 30
10. Европа и Балканите между Античността и Средновековието 32
ПРЕГОВОР. Българските земи през праисторията и Античността 34

ТЕМА 5. СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ ДО НАЧАЛОТО НА XI В. 36

11. Древните българи и славяните 36
12. Българската държава на Балканите 38
13. Възходът на България до средата на IX в. 40
УПРАЖНЕНИЕ. Каменната летопис на България 42
Стъпка по стъпка. Как тълкуваме писмените извори 42
14. Християнизация на Българската държава 44
15. Делото на светите братя Кирил и Методий и техните ученици 46
16. България при цар Симеон Велики 48
17. „Златният век“ на старобългарската култура 50
УПРАЖНЕНИЕ. Един ден във Велики Преслав 52
Стъпка по стъпка. Как гледаме исторически картини 53

18. България при цар Петър и цар Самуил. Двубоят с Византия 54
 19. Българските земи под властта на Византия 56
 УПРАЖНЕНИЕ. Български владетели 58
Стъпка по стъпка. Как описваме историческите личности 58
 ПРЕГОВОР. България през Ранното средновековие 60

ТЕМА 6. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА (XII – XIV в.) 62

20. Възстановяване на Българското царство. Първите Асеневци 62
 21. България при цар Иван Асен II 64
 УПРАЖНЕНИЕ. Един ден в Царевград Търнов 66
 22. България от средата на XIII до средата на XIV в. Цар Иван Александър 68
 23. Гибелта на средновековна България 70
 24. Българското средновековно общество 72
 УПРАЖНЕНИЕ. Животът на българите през XII – XIV в. 74
 25. Културно наследство на България 76
 ПРЕГОВОР. Второто Българско царство (1185 – 1396) 78

ТЕМА 7. БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ (XV – XVII в.) 80

26. Налагане на османския политически ред 80
 27. Промени в живота на българите 82
 28. Съпротива срещу османската власт 84
 29. Опори за запазването на българите 86
 30. Контакти и конфликти през XV – XVII в. 88
 ПРЕГОВОР. Късно българско средновековие 90

ТЕМА 8. БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ (XVIII – XIX в.) 92

31. Новото време и българите 92
 32. Стопански промени през XVIII – XIX в. 94
 33. Първите будители: Паисий Хилендарски и Софроний Врачански 96
 34. Изграждане на българско светско образование 98
 УПРАЖНЕНИЕ. Във възрожденското училище 100
 35. Движение за Българска национална църква 102
 36. Промените в българското общество 104
 37. Българската култура през Възраждането 106
 УПРАЖНЕНИЕ. Новите хора 108
 38. Начало на организирано националноосвободително движение 110
 39. Националноосвободителното движение (1869 – 1875) 112
 40. Априлското въстание (1876) 114
 41. Освобождението на България (1876 – 1878) 116
 ПРЕГОВОР. Българското възраждане 118

ТЕМА 9. БЪЛГАРИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 120

42. Изграждане на Княжество България 120
УПРАЖНЕНИЕ. Учредително събрание и Търновска конституция 122
43. Българският национален въпрос 124
44. Съединението (1885) и неговата военна защита 126
45. България до края на XIX в. 128
46. Българите в началото на XX в. Обявяване на Независимостта (1908) 130
47. България в Балканските войни (1912 – 1913) 132
48. Участие на България в Първата световна война (1914 – 1918) 134
УПРАЖНЕНИЕ. „Пътят на сълзите“: Българските бежанци 136
49. България между двете световни войни 138
50. Българското стопанство (1878 – 1939) 140
51. Модернизация на българското общество 142
УПРАЖНЕНИЕ. България в черно-бели снимки 144
Стъпка по стъпка. Снимките като източник на историята 145
52. Българската култура (1878 – 1939) 146
53. България в годините на Втората световна война 148
УПРАЖНЕНИЕ. „Който спаси един живот, спасява целия свят“ 150
ПРЕГОВОР. Българската държава и общество (1878 – 1944) 152

ТЕМА 10. БЪЛГАРИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА ДО 1989 г. 154

54. Промяна в политическата система (1944 – 1947) 154
55. Установяване на тоталитарно управление 156
УПРАЖНЕНИЕ. Организации на децата и младежите при тоталитарния режим 158
56. Икономически промени в града и селото 160
57. Обществото при комунистическия режим 162
58. Режимът на Тодор Живков 164
УПРАЖНЕНИЕ. Да живееш при „социализма“ 166
Стъпка по стъпка. Интервю и анкета за събиране на лични истории 167
59. България в Източния блок 168
60. Българската култура (1944 – 1989) 170

ТЕМА 11. БЪЛГАРИЯ СЛЕД 1989 г. 172

61. Краят на комунистическия режим 172
62. България в обединяваща се Европа 174
63. Съвременните българи в Европа и света 176
ПРЕГОВОР. България след Втората световна война 178

ПЪТЕВОДИТЕЛ

ТЕМИ ЗА НОВИ ЗНАНИЯ

Номер и заглавие на темата

Въпрос за свързване на старите с новите знания

Основен текст
Препратка към изображение или писмен документ

Речник

Резюме на основния текст

20
ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО. ПЪРВИТЕ АСЕНВСКИ

Една от първите на новонастоящото киевско българско царство е възстановено през 913 г. в Плиска. Това е първият път, когато българите са възстановили своето царство в родния си край след изгонването си от Балканите през 681 г. През 913 г. българите са възстановили своето царство в Плиска. Това е първият път, когато българите са възстановили своето царство в родния си край след изгонването си от Балканите през 681 г.

1. Какво е Плиска?
Плиска е първият български царски резиденциски център, който е възстановен през 913 г. Тя е разположена в северозападната част на Балканския полуостров, в днешна България.

2. Какво е Плиска?
Плиска е първият български царски резиденциски център, който е възстановен през 913 г. Тя е разположена в северозападната част на Балканския полуостров, в днешна България.

3. Какво е Плиска?
Плиска е първият български царски резиденциски център, който е възстановен през 913 г. Тя е разположена в северозападната част на Балканския полуостров, в днешна България.

4. Какво е Плиска?
Плиска е първият български царски резиденциски център, който е възстановен през 913 г. Тя е разположена в северозападната част на Балканския полуостров, в днешна България.

Линия на времето

Изображения с опорни въпроси за тълкуване

„От първо лице“ – писмени извори с въпроси и задачи

Въпроси и задачи към урока „Машина на времето“, „Тайни и загадки“, проучвания и проекти за класа

ТЕМИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ И ФОРМИРАНЕ НА УМЕНИЯ

Рубриката „Стъпка по стъпка“ задава опорите за развиване на основните исторически умения.

Опори за работа

Пример

Задачи за проучване

СВЕТЪТ НА ЕДИН БЕЗПИСМЕН НАРОД

Историческите умения са важни за разбирането на миналото. Тези умения са необходими за разбирането на миналото. Тези умения са необходими за разбирането на миналото.

СТЪПКА ПО СТЪПКА
Как тълкуваме материалните извори

1. Какво е материалният извор?
2. Какво е материалният извор?
3. Какво е материалният извор?

1. Какво е материалният извор?
Материалният извор е предмет, който е създаден от човек и който може да бъде използван за изучаване на миналото.

2. Какво е материалният извор?
Материалният извор е предмет, който е създаден от човек и който може да бъде използван за изучаване на миналото.

3. Какво е материалният извор?
Материалният извор е предмет, който е създаден от човек и който може да бъде използван за изучаване на миналото.

Задачи за упражнения и формиране на умения: работа с карта и линия на времето, тълкуване на материални и писмени извори, работа с картини и снимки и др.

ТЕМИ ЗА ПРЕГОВОР И ОБОБЩЕНИЕ

Обобщителен текст за най-важното от раздела накратко

Задачи за преговор за проверка на знанията и уменията

Тест от 12 въпроси и задачи за самопроверка

БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ РАЙНОТО СРЕДНОВЕКОВЕ

1. Какво е Райното Средновековие?
2. Какво е Райното Средновековие?
3. Какво е Райното Средновековие?

1. Какво е Райното Средновековие?
Райното Средновековие е епоха, характеризирана с упадък на културата и икономиката, както и с упадък на политическата организация.

2. Какво е Райното Средновековие?
Райното Средновековие е епоха, характеризирана с упадък на културата и икономиката, както и с упадък на политическата организация.

3. Какво е Райното Средновековие?
Райното Средновековие е епоха, характеризирана с упадък на културата и икономиката, както и с упадък на политическата организация.

Тест

1. Какво е Райното Средновековие?
2. Какво е Райното Средновековие?
3. Какво е Райното Средновековие?

ИСТОРИЯТА И НЕЙНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

1. Херодот. Гръцка скулптура. За да напише своята „История на Гръко-персийските войни“, Херодот пропътувал целия си познат свят. Проучил природата, стопанството, обичаите, миналото на много народи. Разпитал очевидци и сравнил критично различни разкази за събитията. Книгата му е запазена и е важен извор за древната история.

2. Въпроси на историята

- Какво се е случило?
- Кога и къде е станало?
- Как е протекло събитието?
- Кой е участвал в него?
- Защо се е случило?
- Какви са последиците от него?

Исторически извори – всички следи, по които науката история възстановява картината на миналото. Основните видове извори са материалните и писмените.

Археология – наука за древността. Открива и проучва най-старите извори за миналото чрез разкопки.

Кои важни събития от миналото на България знаете?

ИСТОРИЯТА – НАУКА ЗА МИНАЛОТО

Науката, която изследва миналото на човешките общества, се нарича история. Тя възниква в Древна Гърция преди около 2500 години. Древногръцкият учен Херодот пръв написва „История“ и използва тази дума със значение „издирване, проучване, разказ“ **1**. Херодот е наречен „баща на историята“.

Миналото не може да бъде наблюдавано, но науката история се стреми да реконструира възможно най-пълно и вярно „картините“ на живота в отминалото време. Историята не е само низ от събития. Историците изследват всички страни на човешката дейност: управлението и развитието на държавите, напредъка и конфликтите в обществата, начина на живот на хората, техните вярвания, култура и изкуство, всекидневието и празниците.

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ИЗВОРИ

Историческият разказ се основава на запазените следи от човешка дейност в миналото. Те се наричат **исторически извори**. Въз основа на изворите историците, подобно на детективи, задават въпроси, търсят доказателства, проверяват и тълкуват сведенията **2**.

Историческите извори се делят на материални и писмени. От най-древното минало са запазени само материални извори. Това са главно останки от сгради и предмети от всекидневието – сечива, съдове, монети, накити, оръжия **3**. С тяхното разкриване и проучване се занимава **археологията** **4**.

Преди около пет хиляди години са изнамерени първите писмености. Тогава хората започват да оставят надписи върху камък или глинени плочки за важни събития. Записват своите закони и мирни договори след войни. По-късно се появяват историческите книги. Всички писмени свидетелства, създадени от наблюдатели или преки участници в събитията, са първични писмени извори. Много често техните автори изразяват в тях лично отношение към събитията. Вторични писмени извори са всички по-късно писани документи. Историческите извори се пазят в музеи **5**, библиотеки и архиви.

ЗАЩО ИЗУЧАВАМЕ ИСТОРИЯ В УЧИЛИЩЕ

Днес – в света на компютрите и интернет, понякога забравяме, че съвременният свят не би бил възможен без откритията и познанията на хората, живели преди нас. Историята ни дава знанията, които ни помагат да разберем настоящето и да намираме решения на много проблеми за бъдещето. Тя ни разкрива хилядолетния опит на човечеството с неговия възход и упадък, постижения и разрушителни войни. Като изучаваме миналото, може да се поучим от грешките и от добрия пример на поколенията. Историята ни помага да разберем, че светът се променя във времето и ние можем да допринесем за тези промени. Тя ни учи да мислим критично, да се съмняваме и да откриваме. Пътешествието в миналото може да бъде вълнуващо и дори забавно.

Науката история изследва миналото на човешките общества. Историческият разказ се основава на материални и писмени извори. Изучаването на миналото ни помага да разбираме по-добре света и времето, в което живеем.

Шлем и броня на тракийски владетел

Каменен надпис

Златен медальон на български владетел

Лист от ръкописна книга отпреди 1500 години

Монета на български цар

Пръстен – печат, на български цар

Българско бойно знаме

3. Исторически извори за миналото на България. ● Кои от тях са писмени и кои – материални? Кои може да се причислят и към двата вида извори?

4. Археологически разкопки. Български археолози проучват древен храм край Созопол. Те пресяват почвата и работят с фини инструменти, за да не повредят дребните находки. Описват точно къде и на каква дълбочина е открит всеки предмет.
● *Предположете какво може да са открили археолозите на този обект.*

5. Зала на Археологическия музей във Варна. Музеите събират, опазват и представят пред публика исторически извори с обществено значение. В националните архиви и библиотеки се пазят писмени документи от различно време.
● *Посещавали ли сте музей? Какво ви направи най-силно впечатление?*

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

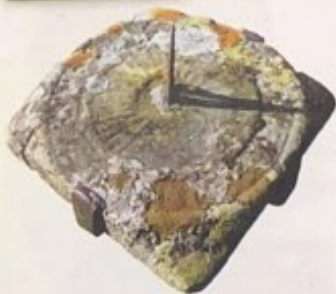
1. Какво изучава науката история?
2. Дайте примери за материални и писмени източници.
3. Защо изучаваме историята като учебен предмет?
А защо е важно историята на България да се изучава в българските училища в чужбина?
4. Започнете да събирате експонати за музей на вашия клас. Направете списък на писмените и материалните извори за живота на класа, които ще включите.

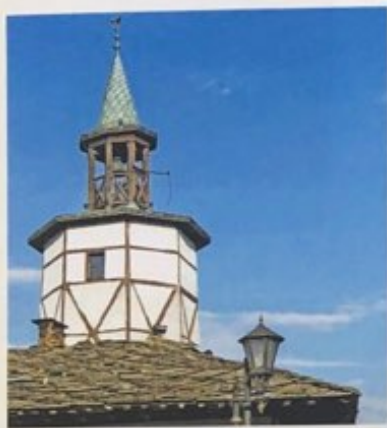
МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Представете си, че живеете в бъдещето, след 500 години. Открили сте раница. В нея има учебници, мобилен телефон, медальон с надпис „ЧРД! 15 май 2022 г.“, ключодържател с формата на футболна топка. Надписите са на непознат език. Разследвайте с помощта на въпросите на историята. Подкрепете заключенията си с доказателства. Преценете кои предмети биха се запазили след 500 години.

1. Слънчев часовник

2. Часовниковата кула в гр. Трявна с механичен часовник. В Европа той е в употреба от XIII в. През XVII в. е изобретен ръчният часовник и е въведена минутата. ● На какъв принцип измерват времето тези часовници? Кой е по-точен? Какви часовници използваме днес?

Хронология – помощна историческа наука, която датира събитията и ги подрежда във времето.

Праистория – първата и най-продължителна историческа епоха: от появата на пра човека преди около 5 милиона години до изнамирането на писмеността около 3500 г. пр. Хр.

Античност – периодът на развитие на Древна Гърция и Древен Рим (VIII в. пр. Хр. – края на V в.); в по-широк смисъл – цялата древна история.

Цивилизация – форма на развитие на обществото с организирано управление, различни обществени групи, стопанство, култура и т.н.

ВРЕМЕТО В ИСТОРИЯТА

Какви мерни единици за време има в часовника и календара?

ХРОНОЛОГИЯ И КАЛЕНДАР

Историята отбелязва не само датите на събитията, а и в каква последователност са се случили. Така може да ги сравним по време и да разберем техните причини и последици. С датиране и подреждане на историческите събития във времето се занимава **хронологията**.

В най-древни времена хората са се ориентирали по природата: смяната на деня с нощта **1**, **2** и следването на годишните сезони.

С откриването на писмеността човешките общества започват да създават календари за дните и месеците в годината **3**, **4**, **5**.

За начало на своето летоброене (отброяване на годините) древните народи избират различни събития, важни за тях. Днес в света най-официален се използва християнският календар. Той приема за първа година раждането на Исус Христос. Годините преди това се означават с израза „преди Христà“ (пр. Хр.) **6**.

ПЕРИОДИТЕ НА ИСТОРИЯТА

Науката история разделя развитието на човечеството на периоди. Съществуват няколко големи исторически периода (епохи) – праистория, Античност, Средновековие, Ново време и съвременност **8**. Всяка държава и народ разделят миналото си на по-малки периоди според особеностите в своето развитие. Това важи и за България. Нашето пътешествие в миналото на България започва от праисторията и продължава до съвременността.

Праисторията започва с появата на човека и завършва около 3500 г. пр. Хр. с изнамирането на писмеността. Това велико човешко откритие дава начало на древната история и развитието на **цивилизациите**. В долините на големите реки Нил в Африка, Тигър и Ефрат в Азия са основани първите държави. Техните общества създават богата култура и правят забележителни открития, които използваме и днес. По-късно в района на Средиземно море възникват и процъфтяват цивилизациите на Древна Гърция и Древен Рим. Техните постижения стоят в основата на днешна Европа и на света. Средновековието продължава от края на V до края на XV в. за Западна Европа, а за България – до края на XVII в., и е последвано от Новото време. Съвременната история обхваща XX в.

ИЗМЕРВАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКОТО ВРЕМЕ

Много събития от древната история са станали толкова отдавна, че не знаем точната им дата (ден, месец, година). Освен с години, за измерване на времето историята си служи с по-големи мерни единици: десетилетие – 10 години, век (столетие), равен на 100 години, и хилядолетие – 1000 години. В България е прието вековете и хилядолетията да се пишат с римски цифри **7**.

Годините и вековете се подреждат върху линия на времето в хронологичен ред. В летоброенето няма нулева година. Годините пр. Хр. се отброяват върху линията на времето в обратен ред – от рождението на Христос назад **6**.

Хронологията подрежда събитията според тяхната последователност във времето. Историците разделят миналото на големи исторически периоди.

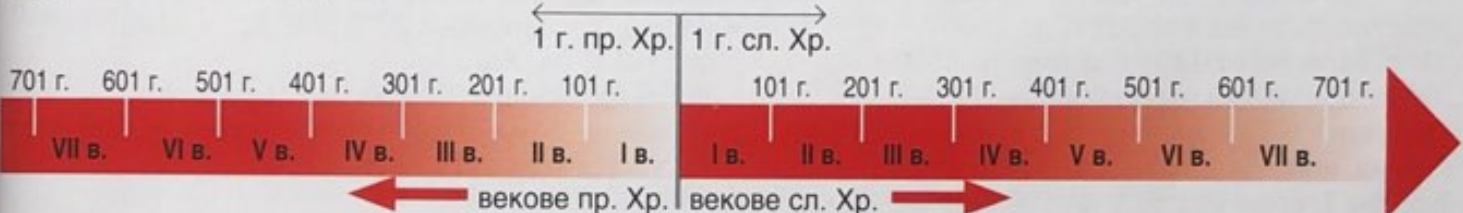

3. Календар на древните египтяни. Египетската година имала 365 дни (времето, за което Земята прави обиколка около Слънцето), разделени на 12 месеца.

4. Календар на древния народ на ацтеките от Северна Америка. В техния слънчев календар годината била разделена на 18 месеца по 20 дни плюс пет неблагоприятни дни в края ѝ.

5. Календар на древните българи (възстановка). В този календар, подобен на китайския, годината се състояла от 365 дни. Групи от 12 поредни години били обединени в 12-годишни цикли с имена на свещени животни.

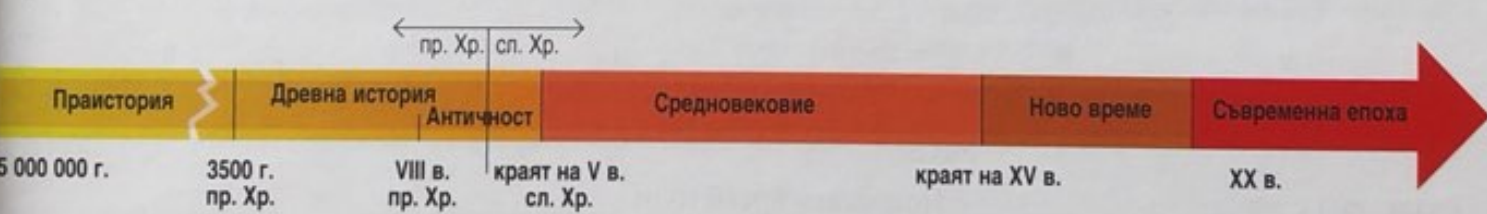
6. Християнското летоброене

7. Римски и арабски цифри. В България е прието годините да се пишат с арабски цифри, а вековете и хилядолетията – с римски цифри. Изговаряме ги като числителни редни имена: първа година (1 г.), седемдесет и трета година (73 г.), първи век (I в.), дваисети век (XX в.).

8. Големите исторически епохи върху линията на времето

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Какво е хронология? Защо е важна? Какво означава да подредим събитията в хронологичен ред?
2. Определете колко века и колко години са изминали от 1 г. до вашето раждане.
3. Коя историческа епоха е най-дълга и коя – най-къса?
4. Проучете защо съвременният календар се нарича Григориански. Кога е приет в държавата, в която живеете, и кога – в България?

ПРОЕКТИ

1. Представете върху линия на времето пет най-важни събития от своя живот. Помислете на какви мерни единици ще я разделите.
2. Опитайте се да представите в линия на времето най-важните исторически периоди на държавата, в която живеете. Използвайте знанията си от местното училище.

упражнение

ГОДИНИ, ВЕКОВЕ, ЕПОХИ

Линията на времето е практичен начин да се ориентираме във времето. Тя представлява лъч, върху който са нанесени мерните единици на историята – години, векове, хилядолетия. Чрез нея историческите събития може да се представят в последователността, в която са се случили. За да разчитаме линията на времето, е необходимо да можем да преобразуваме години във векове, да знаем към кой век принадлежи дадена година.

стъпка по стъпка

Как преобразуваме години във векове

ЗА ГОДИНИТЕ И ВЕКОВЕТЕ СЛ. ХР.

I в. започва с 1 г. и завършва в края на 100 г.
 II в. започва със 101 г. и завършва с 200 г.
 VII в. започва с 601 г. и трае до 700 г.
 X в. трае от 901 г. до края на 1000 г.
 XI в. продължава от 1001 г. до 1100 г.
 XV в. започва от 1401 г. и трае до 1500 г.
 XX в. трае от 1901 г. до 2000 г.

Правило: За да определим в кой век е дадена година, към числото на стотиците в годината прибавяме 1. Годините от 1 до 100 са в I в.

Примери:

681 г. има 6 стотици ($6 + 1 = 7$) и е през VII в.
 1908 г. има 19 стотици ($19 + 1 = 20$) и е в началото на XX в.

ЗА ГОДИНИТЕ И ВЕКОВЕТЕ ПР. ХР.

Внимание! Нулева година не съществува. I в. пр. Хр. започва със 100 г. пр. Хр. и завършва с 1 г. пр. Хр.

Броим годините обратно: 100, 99, 98, 97...
 II в. пр. Хр. започва с 200 г. пр. Хр. и завършва със 101 г. пр. Хр.

VIII в. пр. Хр. трае от 800 до 701 г. пр. Хр.

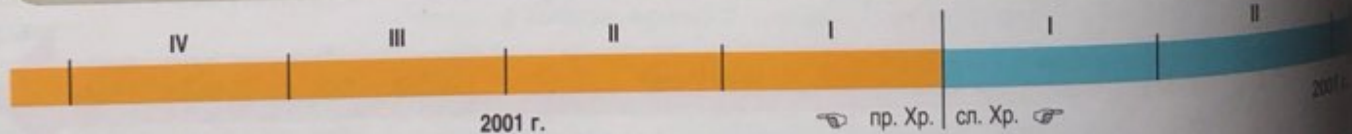
Правило: Важи същото правило като за годините след рождението на Христос.

Пример:

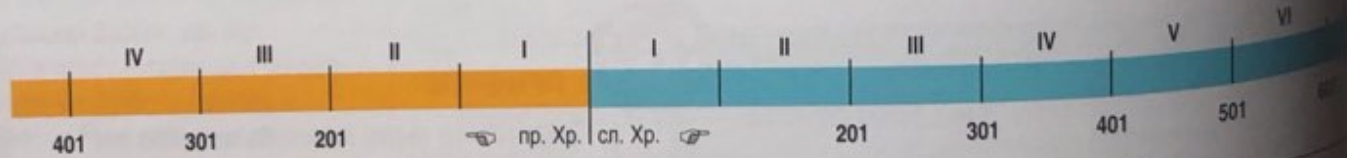
Древните римляни отмервали времето по годината на основаване на града Рим, определена като 753 г. пр. Хр., или през VIII в. пр. Хр. ($7 + 1 = 8$)

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

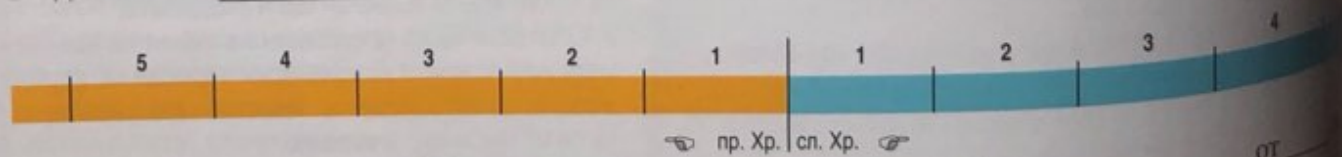
1. Посочете в кои векове са: 681 г., 864 г., 1396 г., 1878 г., 1908 г., 2007 г.
2. Като знаете как използваме римските и арабските цифри, запишете:
  - на какви мерни единици са разделени дадените линии на времето;
  - какъв отрязък от време представя всяка от тях.

Разделена е на _____ . Представя времето от _____ до _____

Разделена е на _____ . Представя времето от _____ до _____

Разделена е на _____ . Представя _____ от _____ в. пр. Хр. и _____ от _____

Върху линията на времето подреждаме историческите периоди и събития в хронологичен ред, но може също да изчислим и установим:

- колко време е изминало от дадено събитие до днес;
- кое събитие е станало по-рано, по-отдавна и е по-отдалечено от нашето време и кое се е случило по-късно и е по-близко до времето, в което живеем.

ПРАВИЛА

1. За времето сл. Хр. изчисляваме колко години са изминали от едно събитие до днес, като извадим годината на събитието от годината, в която сме сега.
2. За събития пр. Хр. събираме настоящата година с годината на събитието.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Изчислете: Преди колко години е завършила Първата световна война? Колко години са минали от откриването на Америка до днес; а от падането на Западната Римска империя? Преди колко години приблизително е открита писмеността?
2. Преобразувайте: През кои векове са се случили тези събития?
3. Посочете кое събитие е станало най-рано и кое – най-късно.

ЛЕТОБРОЕНЕ	НАЧАЛНА ГОДИНА	КЛЮЧОВО СЪБИТИЕ
на евреите	3761 г. пр. Хр.	Според Библията – сътворението на света и човека от Бог. Използва се в Израел за религиозни цели.
на древните гърци	776 г. пр. Хр.	Първите олимпийски игри, провеждани в Древна Гърция на всеки 4 години
на древните римляни	753 г. пр. Хр.	Според легендата – основаването на града Рим от братята Ромул и Рем
християнско	1 г.	Рождението на Исус Христос
ислямско	622 г. сл. Хр.	Преселването на Мохамед от гр. Мека, където бил преследван, в гр. Медина

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

Прочетете внимателно данните в таблицата.

1. Изчислете: Колко години са минали от сътворението на света според Библията? В коя година щяхме да живеем днес, ако ползвахме римското летоброене? Коя година е сега според ислямското летоброене?
2. Преобразувайте: През кои векове започват календарите в таблицата спрямо християнското летоброене?

ДНЕШНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ ПРЕЗ ПРАИСТОРИЧЕСКАТА ЕПОХА

1. Разкопки в пещерата Козарника, Видинско.

Най-ранните пластове от обитаване са на 9 м дълбочина. В по-горните пластове броят на находките се увеличава. Пещерата е била използвана от ловци, които са ловували диви говеда, коне, елени, а също и хищници – лъвове, вълци и лисици. Открити са кости от 140 вида животни, от риби, уловени в р. Дунав. Разкрити са три вида огнища – за отопление, за приготвяне на храна, за работилница за сечива и оръжия.

- Как са се прехранвали обитателите на Козарника?
- Кои пет дейности са документирани в пещерата?
- Как откриването на огъня променя живота на хората?

Племя – човешки колектив от множество семейства, родове и поколения, свързани с обща култура.

Некропол – древно гробище.

Бронз – метална сплав от мед и калай или олово.

Коя епоха от развитието на човечеството се нарича праистория?

НАЙ-РАННИТЕ ЖИТЕЛИ В ЗЕМИТЕ НА ДНЕСНА БЪЛГАРИЯ

Според науката най-древните предци на човека се появяват в Африка преди около 5 милиона години. Те проникват в Европа през Балканския полуостров и земите на днешна България. Най-ранните следи от човешки живот в България са открити в пещерата Козарника, Видинско, и датират от около 1,5 милиона години **1**. В търсене на храна обитателите ѝ ловуват диви животни и събират корени и семена. Те изработват прости сечива от камък и дори украшения от раковини. Пещерата е дом на ловци и събирачи за повече от 1 милион години. Откритите в нея парчета кост с връзвания се смятат за най-ранните символи, създадени от човека **3**. Древните жители на нашите земи обитават много пещери, като „Бачо Киро“ до Велико Търново, Деветашката пещера, Ловешко, и др.

ПЪРВИТЕ ЗЕМЕДЕЛЦИ И ЖИВОТНОВЪДИ

Около 9000 г. пр. Хр. в развитието на човечеството настъпва коренна промяна. Хората в Югозападна Азия откриват, че вместо да събират диви житни растения, могат да засяват едрите зърна и да прибират реколтата. Така се появява земеделието. С опитомяването на стада от диви овце и кози възниква животновъдството. Първите земеделци проникват в Европа от Азия по топлите и плодородни долини на реките Струма и Марица около 6000 г. пр. Хр. **2**. Те създават постоянни селища и си строят жилища от дърво с покриви от слама. Изработват съдове от печена в пеци глина (керамика) **6** и тъкат платове от вълна, лен и коноп. Грънчарството и тъкачеството са първите занаяти. Хората издигат домовете си върху останките от старите. Така се образуват ниски хълмове – селищни могили. Най-известна е селищната могила в Караново, Новопазарско, населявана от хората четири хилядолетия **4**.

ЧОВЕКЪТ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА МЕДТА И БРОНЗА

Около V хил. пр. Хр. жителите на нашите земи откриват начини да обработват металите. Те добиват и обработват мед, с която търгуват извън пределите на днешна България. С медните сечива земята дава по-обилна реколта. Някои членове на общността присвояват натрупаните издъшници от храна и занаятчийски продукти. Появяват се хора с богатство и власт. Оформят се по-големи човешки общности – племена. Най-забележителното откритие от тази епоха е Варненският некропол. При проучването му са открити над 3000 златни предмета, като 2300 от тях са поставени само в четири гроба. Находките датират от около 4500 г. пр. Хр. и се смятат за най-старото обработено злато в света. Те свидетелстват, че в района на днешна Варна живее развито общество, управлявано от могъщ вожд **5**. Около 3000 г. пр. Хр. хората започват да изработват сечива от **бронз**. Те са по-ефективни и изместват медните **7**.

Най-ранните следи от човека в Европа се откриват в пещерата Козарника. Жителите на нашите земи усвояват земеделието около 6000 г. пр. Хр. С въвеждането на металите в обществото се появяват неравенството и частната собственост.

1,6 милиона години
старокаменна епоха

VII – VI хилядолетие пр. Хр.
новокаменна епоха

V – IV хилядолетие пр. Хр.
каменно-медна епоха

III – II хилядо-
летие пр. Хр.
бронзова
епоха

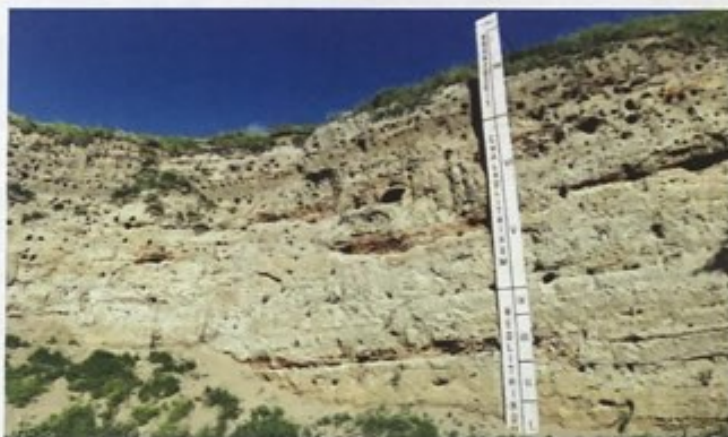

2. Днешните български земи през праисторическата епоха. ● На какви по-малки периоди (епохи) се поделва праисторията в нашите земи? ● Как се променя животът на хората през всяка от тях?

3. Част от животинска кост с врязани успоредни линии, открита в Козарника

- Колко са групите линии?
- Възможно ли е според вас с тях човекът да е отброявал денонощията или това да е най-древният календар? Обосновайте се.

4. Карановската селищна могила. Тя е една от най-големите в Европа. Висока е 13 м. Обитавана е от 6000 до 2000 г. пр. Хр.

- През кои три епохи е обитавана могилата?

5. Гроб № 43 от Варненския некропол.

Гробът е на мъж на около 50 години, висок 170 см. Сред откритите предмети са върхове на копия, каменни брадви, златни оърлици, обици и гривни и украсен със злато жезъл (скиптър). Общото тегло на златните предмети надвишава 1,5 кг.

- Кой предмет е знак, че погребаният е бил владетел?

6. Керамични съдове, открити в различни селища на България.

- Опишете формата и украсата на всеки съд. ● Какви изводи може да направите за майсторството на древните грънчари?

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Представете си, че живеете преди 6000 години. Семейството ви е седнало да се храни. Какви ястия и напитки са поднесени на масата в керамичните съдове? По какво се различават от днешната храна и съдовете, които използваме?

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Може ли да твърдим, че в земите на днешна България са живели „първите европейци“? Обосновайте отговора си.
2. Как се променя животът на хората с усвояването на земеделието? А с откриването и използването на металите?
3. В България са регистрирани над 400 селищни могили. Някои от тях са населявани от човека от новокаменната до бронзовата епоха. Какви изводи може да направите от това сведение?

ИЗКУСТВО И ВЯРВАНИЯ НА ПРАИСТОРИЧЕСКИТЕ ХОРА

1. Галерия от пещерата Магура с пещерни рисунки

2. Глиненя плочка от с. Градешница, Врачанско, началото на V хил. пр. Хр. Врязаните знаци върху плочката са определени от някои учени като „най-ранната писменост“ в света.

- Предположете какво може да означават знаците. Имайте предвид, че близо до плочката са открити глинени модели на храм и женска статуетка, украсени също със знаци.

3. Фигурка на бик от Варненския некропол, около 4500 г. пр. Хр.

Как се прехранват хората преди усвояването на земеделието?

ИЗКУСТВО И ВЯРВАНИЯ НА ЧОВЕКА ПРЕЗ СТАРОКАМЕННАТА ЕПОХА

Още през старокаменната епоха хората започват да създават в пещерните си жилища великолепни рисунки. Те се откриват във всички континенти. Праисторическите художници представят ловни сцени и различни животни: мамути, бикове, бизони, елени, диви коне и др.

Най-забележителните пещерни рисунки, открити в България, са в пещерата Магура край гр. Белоградчик. В нея са намерени кости от пещерна мечка и пещерна хиена, ловувани от обитателите ѝ. Над 700 изображения, нарисувани с тор от прилепи, примесен с глина, представят сцени от техния живот **1**, **4**.

Древните хора рисуват в труднодостъпните и неосветени части на пещерите. Това показва, че рисунките са имали специално значение в техния живот. В тези тайнствени места те вероятно са се прекланяли пред силите на природата. Открити са ясни свидетелства, че праисторическите обитатели на Магурата са почитали пещерната мечка.

Паметници на изкуството от старокаменната епоха са и каменните статуетки на жени, откривани в много археологически обекти по света и в България **5**. При оформянето на женското тяло древните скулптори подчертават женствеността. Затова възприемаме тези фигурки като символ на плодородието и преклонение пред жената майка, даваща живот.

През старокаменната епоха хората започват да погребват своите мъртви. В гробовете поставят накити от мъниста и сечива. Първите погребения свидетелстват за вярата на човека в ново раждане и нов живот след смъртта.

ИЗКУСТВО И ВЯРВАНИЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ОБЩНОСТИ

През новокаменната епоха животът на човека става зависим от плодородието на земята. Земеделците изразяват преклонението си към раждащата сила на природата и човека чрез многобройни женски фигурки на Богинята майка Земя, изработени от глина, камък и кост. Като символ на мъжката мощ почитат бика **3**.

Паметници от българските земи говорят, че най-древните им жители са почитали Слънцето. Ранните земеделци са разбирали ролята на Слънцето за развитието на житните растения и за своята прехрана. Натрупаните познания за небесните явления вероятно са им помогнали да създадат най-стария слънчев календар **6**. Едни от най-интересните находки са керамичните съдове с врязани орнаменти, подобни на писмени знаци **2**.

С усвояването на обработката на метали древните жители на нашите земи започват да изработват майсторски сечива, накити и оръжия от мед, бронз и злато. Формите и украсата на керамичните съдове стават по-красиви и разнообразни.

През старокаменната епоха хората започват да рисуват по стените на пещерите и да изработват каменни статуетки. Земеделските общности продължават да почитат силите на природата. Праисторическите хора вярват в ново раждане и живот след смъртта.

4. Рисунки от пещерата Магура

- Опишете човешките фигури: в какви пози са представени, какво държат в ръце някои от тях.
- Кои животни според вас е изобразил древният художник?

5. Женски фигурки, открити в днешна България

(1) Глинена фигурка с височина 25,5 см от с. Телиш, Плевенско. Датирана е от V хил. пр. Хр.
(2) Мраморна фигурка, висока 6,8 см, от селищна могила край гр. Стара Загора, VI хил. пр. Хр.

- По какво си приличат и по какво се различават фигурките? • Предположете какво е предназначението на всяка от тях. Имайте предвид и разликата в размера им.

6. Находка от с. Овчарово, Търговищко, V хил. пр. Хр.

Включва 26 предмета с размери между 2 и 6 см. Предполага се, че три от предметите, подобни на масички, са олтари – специални места за принасяне на дарове и жертви на божества. Върху тях е представен календар за положението на Слънцето и растежа на житото до времето за жътва.

- Опитайте се да назовете всеки предмет.
- Открийте знаци, които може да изобразяват слънце и житни растения.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Какво е характерно за пещерните рисунки, създавани от праисторическите хора?
2. Кои природни сили почитат хората през старокаменната и кои – през новокаменната епоха? Кои са общи и различни за двете епохи?
3. Какво е мястото на жената в праисторическото общество? Помощ: Открити са множество женски и съвсем малко мъжки фигури.
4. Откривате ли нещо общо между пещерните рисунки и днешните графити (стрий-арт изкуството)? Одобрявате ли рисуването по обществените сгради? Обосновайте отговорите си.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Според някои учени пещерните рисунки изразяват молитва за успешен лов или преклонение на ловците пред духа на убитите животни. Според други те са били създадени от тийнейджъри. С какви образи вие бихте представили в рисунки най-важното в своя живот?

ОТ КАМЪКА ДО МЕТАЛИТЕ

Историческата карта е основен инструмент при изучаване на миналото. Чрез нея се показва връзката между човешката дейност и географската среда, може да се проследяват промени в живота на обществата. С помощта на специални условни знаци, характерни само за историческите карти:

наблюдаваме:

- местата на историческите събития,
- обекти, създадени от човека в миналото, като градове, крепости, храмове и много други,
- как са протичали събитията;

проследяваме:

- движение и разместване на човешки групи,
- промени в границите между държавите,
- размирици и военни конфликти, но също
- обмен на стоки, идеи и културни ценности.

стъпка по стъпка

Как четем историческа карта

ОПОРИ ЗА РАБОТА С ИСТОРИЧЕСКА КАРТА

1. Прочитаме заглавието на картата, за да се ориентираме за темата и периода.
2. Откриваме географските обекти: планини и равнини, реки, морета и др.
3. Проучваме графата „Условни знаци“, за да видим какви исторически събития и обекти представя картата.
4. Чрез условните знаци разчитаме информацията, която картата дава.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Посочете обхвата на долната карта по природни обекти.
2. Кой праисторически периоди представя картата (вижте условните знаци)? Какъв е хронологичният им обхват?
3. По долините на кои реки първо прониква земеделието?
4. В кои части на днешна България са първите селища?
5. Къде се добиват метали през каменно-медната епоха?
6. Къде е открито най-старото обработено злато в света?

УСЛОВНИ ЗНАЦИ

Новокаменна епоха

- ➔ Проникване и разпространение на земеделско население
- Район със селищни могили (краят на VI хил. пр. Хр.)
- Район със селищни могили (началото на V хил. пр. Хр.)
- Място на по-важно селище
- Селищна могила

Каменно-медна епоха

- ⚡ Меден рудник
- ★ Находка на злато

- Граница на днешна България
- ⊙ Столица
- Град

Стъпка по стъпка

Как четем Възстановки

Възстановките са съвременни рисунки, създадени по данни от археологията: основи на сгради, керамика, пепел, кости, тъкани, сечива и др. Археологът реконструира размерите и предназначението на сградата, строителните материали. Художникът добавя човешки фигури. Миналото „оживява“ и ние може да „наблюдаваме“ живота на древните хора.

ОПОРИ ЗА ЧЕТЕНЕ НА ВЪЗСТАНОВКА

1. Установяваме: коя епоха е представена и какъв е обектът.
2. Описваме с помощта на опорните текстове, ако има такива:
  - мястото/сградите: големина, разположение, строителни материали;
  - човешките фигури: колко и какви са, какво извършва всеки от тях.
3. Правим изводи за развитието на обществото.

Пещерният човек през старокаменната епоха

Селище на ранните земеделци

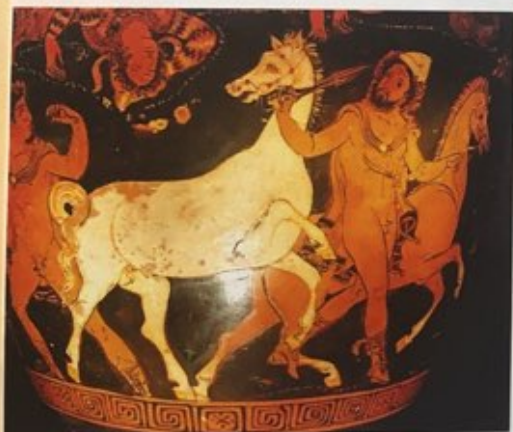
ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Кои периоди от праисторията са показани чрез възстановките? За кое време се отнасят?
2. Опишете подробно всяка рисунка по опорните въпроси: Къде се намират и какви са домовете на хората (природни или създадени от човека)? Как са облечени хората? С какво се прехранват? Каква дейност извършва всеки от тях? С какви сечива си служат?
3. Представете данните в сравнителна таблица. Направете изводи: до какви промени водят усвояването на земеделието, създаването на селища, развитието на занаятите.

ДРЕВНИТЕ ТРАКИ. ЦАРСТВОТО НА ОДРИСИТЕ

1. Тракийски воин. Изображение върху гръцка кана, V в. пр. Хр. ● Опишете облеклото и въоръжението му.

2. Одисей отвежда конете на цар Резос. Сцена върху гръцка ваза, IV в. пр. Хр. Според Омир златните доспехи и колесницата на Резос били достойни за боговете, а конете му – „по-бели от сняг и бързобеги като вихър“.

Древна Елада – антична цивилизация на територията на днешна Гърция, крайбрежието на Мала Азия и островите на Егейско море.

Полис – самоуправляващ се град държава в Древна Елада. Най-силните полиси са Атина и Спарта.

Древна Македония – царство на север от Древна Елада, чийто владетел Александър Велики (336 – 323 г. пр. Хр.) създава за кратко време огромна империя.

Какво знаете за цивилизацията на Древна Елада?

НАЙ-РАННИ СВЕДЕНИЯ ЗА ТРАКИТЕ

Древните траки са първите известни по име жители на днешните български земи. Тяхната най-ранна история е непозната за науката. В средата на II хил. пр. Хр. тракийските племена вече населяват обширни земи от планината Карпати на север до Егейско море на юг. На запад се простират до р. Вардар, а на изток – до крайбрежието на Черно море и Северозападна Мала Азия. Според „бащата на историята“ Херодот те били „най-многобройният народ след индийския“. Известни са на южните си съседи – древните гърци (елините), като отлични воители **1** и майстори на златни съдове.

Първите писмени сведения за траките са от поемата „Илиада“ от древногръцкия поет Омир и се отнасят за времето на Троянската война (XIII в. пр. Хр.). В нея траките участват като съюзници на троянците срещу ахейците (най-старите елини). Легендарният тракийски цар Резос впечатлява ахейците със своите златни доспехи и бързи коне **2**.

ТРАКИЙСКИТЕ ПЛЕМЕНА И ТЕХНИТЕ СЪСЕДИ – ЕЛИНИТЕ

От гръцките извори се знаят имената на около 80 тракийски племена, които имат сходни обичаи. Сред най-известните са гетите **3**. В западната част на Дунавската равнина живее племето трибали. В техните земи са открити едни от най-впечатляващите тракийски съкровища – знак за богатството на техните владетели.

След Троянската война траките за кратко налагат своята власт над моретата, но са изместени от други морски народи. През VII – VI в. пр. Хр. в удобните заливи по крайбрежията на Черно и Егейско море древните гърци основават свои селища. Одесос (Варна), Аполония (Созопол), Месамбрия (Несебър) и други се превръщат в процъфтяващи полиси **3**.

СЪЗДАВАНЕ И МОГЪЩЕСТВО НА ОДРИСКОТО ЦАРСТВО

Някои тракийски племена основават свои държави. Най-мощната и трайна държава е създадена от одрисите в края на VI в. пр. Хр. Първият им известен цар Терес обединява под своя власт голяма част от Тракия **4**. Синът му Ситалк е описан като храбър и справедлив владетел, който събира данъци от много племена и градове.

През IV в. пр. Хр. цар Котис I издига Одриската държава като водеща сила на Балканския полуостров. Той успява да се наложи над елините и завоюва важния район при протока Дарданели. През 360 г. пр. Хр. Котис става жертва на политически заговор с участието на Атина. Скоро след неговото убийство Одриската държава попада за кратко под властта на царя на древна Македония Филип II. В края на IV – началото на III в. пр. Хр. цар Севт III възвръща независимостта на Одриското царство. Той основава град, носещ неговото име – Севтополис **5**.

Първите разкази за траките са от II хил. пр. Хр. Знаят се имената на много тракийски племена, сред които гети, трибали и одриси. Царството на одрисите е с най-голяма и дълготрайна мощ. Първият известен одриски цар е Терес. Владетелите Ситалк, Котис I и Севт III имат голямо влияние в Югоизточна Европа през Античността.

3. Древна Тракия и Одриското царство при Ситалк (около 445 – 424 г. пр. Хр.)

- Очертайте географския обхват на Древна Тракия.
- Прочетете имената на тракийските племена.
- Посочете елинските колонии.

4. ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

„Терес, баща на Ситалк, пръв основал обширното царство на одрисите, което заело по-голямата част от Тракия; но и голяма част от траките са независими... Терес бил първият мощен цар на одрисите. Атиняните привлекли за съюзник сина му Ситалк, за да им помогне да превземат градовете по тракийския бряг... Сключили съюз със Ситалк и дали на сина му Садок гражданско право... От държавите в Европа това царство е най-голямо по размера на своите приходи и другите си богатства.“

Тукидид, „История на Пелопонеската война“, V в. пр. Хр.

- Кой одриски цар пръв завладява по-голямата част от Тракия? ● Защо атиняните привличат цар Ситалк за свой съюзник? Аргументирайте се.

5. Глава от бронзова скулптура на цар Севт III.

Находката е открита при входа на гробница на владетеля, разкрита от археолозите близо до днешния гр. Казанлък. Основаният от Севт III град се е намирал недалече и е открит през XX в. при строежа на язовир „Копринка“.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Посочете поне три вида дейности, с които са известни древните траки през II и началото на I хил. пр. Хр.
2. Проследете развитието на траките от XIII до края на IV в. пр. Хр. Представете го върху линия на времето.
3. Каква роля за обединението на тракийските племена през Античността играе Одриското царство?
4. Проучете и представете с електронна презентация някой от одриските владетели по данни от интернет.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

- Представете си, че живеете през V в. пр. Хр. и трябва да стигнете от гръцката колония Абдера до Одесос (дн. Варна). През земите на кои тракийски племена ще минете?
- Кое тракийско племе е населявало областта, в която сте родени или от която произхожда вашето семейство? (Използвайте картата.)

ОБЩЕСТВО И ВСЕКИДНЕВЕН ЖИВОТ НА ТРАКИТЕ

С какво е известен от изворите тракийският цар Резос?

1. Монета на тракийското племе бисалти, ок. 475 – 465 г. пр. Хр. ● Опишете фигурите. По какво се познава, че изображеният е цар воин?

2. Златна маска от тракийски гроб. Известна като „маската на Терес“. Открита при гр. Шипка, края на V в. пр. Хр.

3. Златни обици. Открити в Могиланската могила във Враца, IV в. пр. Хр.

Аристокрация – обществена група от хората със знатен произход и привилегии.

Роб – човек, лишен от лична свобода и имущество, който е собственост на робовладелец.

Гръцка колонизация – процес на създаване на гръцки полиси извън Елада (VIII – VI в. пр. Хр.), по крайбрежията на Егейско, Черно и Средиземно море.

ТРАКИЙСКОТО ОБЩЕСТВО

Подобно на повечето древни общества, в тракийското общество хората нямат равни права. Водещо място в него заемат владетелите на племената **2**. Според Херодот разединението и враждите между тях били причина за слабостта на траките. Царете командват войската по време на война, сключват мир, приемат чужди пратеници, събират данъците. От средите на **аристокрацията** царете избират свои помощници в управлението на държавата и управители на области **5**.

Най-многобройни в тракийското общество са земеделците. Има и занаятчии, които се славят като изкусни майстори **4**. Царете и аристократите използват в домакинството си ограничен брой **роби**, но в земеделието и занаятите не се използва робски труд. Тракийските войници пехотинци са прочути със своята храброст **1**. Най-заслужилите воини от знатни семейства участват във въоръжената охрана на владетелите.

КОНТАКТИ МЕЖДУ ТРАКИ И ЕЛИНИ В КОЛОНИИТЕ

Враждите между тракийските племена улесняват **гръцката колонизация** през VII – VI в. пр. Хр. Селищата, основани от елините по крайбрежията на Черно и Егейско море, се превръщат в процъфтяващи полиси. Някои колонии започват да сечат свои монети. Тракийските земи са включени в търговския обмен на егейския свят. От Тракия елините изнасят злато, сребро, зърно, дървен материал, восък, роби. От Елада се внасят красиви керамични съдове, зехтин, скъпи вина и др.

Двата съседни народа влизат в контакт, започват взаимно да опознават своите култури и религии, да търсят общи стопански и политически интереси. Някои знатни траки и царе вземат за съпруги жени от видни семейства в колониите.

ВСЕКИДНЕВЕН ЖИВОТ

Владетелите живеят в царски резиденции, а аристокрацията – в красиви зидани домове. Тракийските градове като Севтополис са малко и се появяват едва през IV в. пр. Хр. В мирно време царете организират пиршества за своите приближени **6**, отдават се на лов **5** и други забавления **4**, радват се на разкошни предмети **8**. Обикновеното население живее в села. Според изворите в селата има изобилие от всякакви храни. Отглеждат се зърнени култури, лен и коноп, плодове и зеленчуци. От гроздето траките произвеждат качествено вино. Важно място в живота им заемат конете. Развиват се и много занаяти, като рударство и металообработване, златарство, грънчарство, кожарство.

Поради студения климат, през зимата траките носят шапки от лисича кожа и ботуши от еленова кожа. Обличат се с дълги разноцветни наметала от вълна, които покриват дори краката им **7**. Знатните траки се кичат с изящни сребърни и златни украшения **3**.

Водещо място в тракийското общество заемат владетелите на племената. Обикновеното население се занимава със земеделие, животновъдство и занаяти. Гръцките колонии оказват влияние върху развитието на тракийското стопанство и култура.

4. Надбягване с колесници. Сребърен съд с позлата от Башова могила при с. Дуванлии, Пловдивско, V – IV в. пр. Хр.

5. Ловна сцена от тракийската гробница до с. Александрово, Хасковско, IV в. пр. Хр. ● Опишете сцената. Кой помага на хората в лова? Опишете облеклото на ловците. Кой от ловците според вас принадлежи към аристокрацията?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. На царско пиршество

„Най-знатните от присъстващите траки насядали в кръг да обядват. За всички гости били внесени трикраки маси, около двадесет на брой. Те били пълни с парчета месо, на които били забодени пити от подквасен хляб. Севт взел хлебните пити, разчупил ги на парчета и ги подхвърлил между гостите. Докато продължавало пиенето, дошъл тракиец, който водел бял кон. Той взел рог, напълнен с вино, и рекъл: „Пия наздравявица за тебе, Севте, и ти подарявам тоя кон“. Друг пък довел млад роб и го подарил по същия начин“.

По Ксенофонт, края на V – началото на IV в. пр. Хр.

● Представители на кои четири групи в тракийското общество описва авторът? ● Открийте осем важни особености на начина на живот на траките.

7. Тракийско облекло.

Рисунка върху гръцка ваза.

● Опишете облеклото. Сравнете го с това от стенописа от Александровската гробница.

8. Съдове от съкровището от с. Рогозен, Врачанско. То се състои от 165 сребърни съда. Върху 10 от тях се чете името на цар Котис.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете основните групи в тракийското общество и ги представете в „пирамида на обществото“.
2. Обсъдете сведението на Херодот, че според траките „да живееш от война и грабеж, е най-хубаво“. За кои групи от обществото се отнася твърдението?
3. Научете повече за тракийския град Кабиле или за елинската колония Месамбрия. Открийте примери за влияния между траки и елини.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

- Представете си, че сте се върнали във времето на траките. Опишете „един ден от моя живот“, ако сте тракийски цар, войник или земеделец.
- Изиграйте играта „Познайте кой съм аз?“ с представяне на начина на живот и облеклото на отделните групи в тракийското общество.

РЕЛИГИОЗНИ ВЯРВАНИЯ НА ТРАКИТЕ

Какви вярвания на древните хора са били свързани с природата?

БОГОВЕТЕ НА ТРАКИТЕ

Траките не създават своя писменост. Те ни „разказват“ своите вярвания, легенди и предания в изображения върху съдове, релефи и стенописи в гробниците. Съпоставени с писмените сведения на гръцките историци, изображенията разкриват духовния свят на този безписмен народ.

Векове наред траките се покланят и принасят жертви на своите богове в скални светилища под открито небе **1**, запазени в Родопите и на други места. В светилищата с оформени в скалите отвори, стъпала и площадки те се прекланят пред Слънцето.

По-късно траките започват да изграждат храмове и да изобразяват боговете си в човешки образ. На първо място е почитана Великата богиня майка, властваща над живота и смъртта. Тя е позната под различни имена. Покровителства растенията и животните, лова, плодородието, продължението на рода и домашното огнище.

Важно място в тракийските вярвания заема бог Дионис, наричан и Сабазий. Той е почитан като господар на земята и небето. В днешните български земи са открити хиляди каменни плочки с релефи на **Тракийския конник** **2**. Те са посвещавани и дарявани на боговете в знак на благодарност за изпълнените молби и желания.

ВЯРВАНИЯ НА ТРАКИТЕ

Материалните и писмените извори свидетелстват за вярата на траките в живот след смъртта. Отделните племена изразяват тази вяра по различен начин. Според гръцките извори някои оплакват човека при раждането заради трудностите на земния живот, а умрелия погребват с веселие, защото вярват, че го очаква пълно щастие. Други погребват мъртвия заедно с любимата му жена. Трети не вярват, че умират, а мислят, че отиват при своя бог.

За царете и знатните траки са издигани каменни гробници **3**. Погребват ги с богати дарове, с коне и дори с колесници, които да им служат в отвъдния живот. Върху гробниците издигат насипи от камъни и пръст – надгробни могили. В България са запазени десетки хиляди такива могили, но само малка част от тях са проучени.

МИТЪТ ЗА ТРАКИЕЦА ОРФЕЙ

Вярванията на траките са отразени в гръцките митове. Сред най-прочутите герои в гръцката митология е легендарният тракийски певец и музикант Орфей. От музиката му били омайвани дори скалите и дивните животни. Според мита Орфей слиза в царството на мъртвите и измолва бог Хадес да му върне починалата съпруга Евридика. Но той нарушава забраната на бога да не поглежда любимата жена, преди да се завърнат в света на живите, и я загубва завинаги **4**, **5**.

Траките почитат бог Дионис и Великата богиня майка, позната с много имена. Както други древни народи, те вярват в живота след смъртта. Чрез посветителните релефи на Тракийския конник траките изпращат молитви до боговете и им поднасят своята благодарност.

1. Скално светилище при с. Татул, Кърджалийско. В продължение на поне две хилядолетия (II – I хил. пр. Хр.) траките почитат тук слънцето, огъня и скалата.

● *Разгледайте снимки на паметника в интернет и посочете за какви умения на тракийските майстори свидетелства той.*

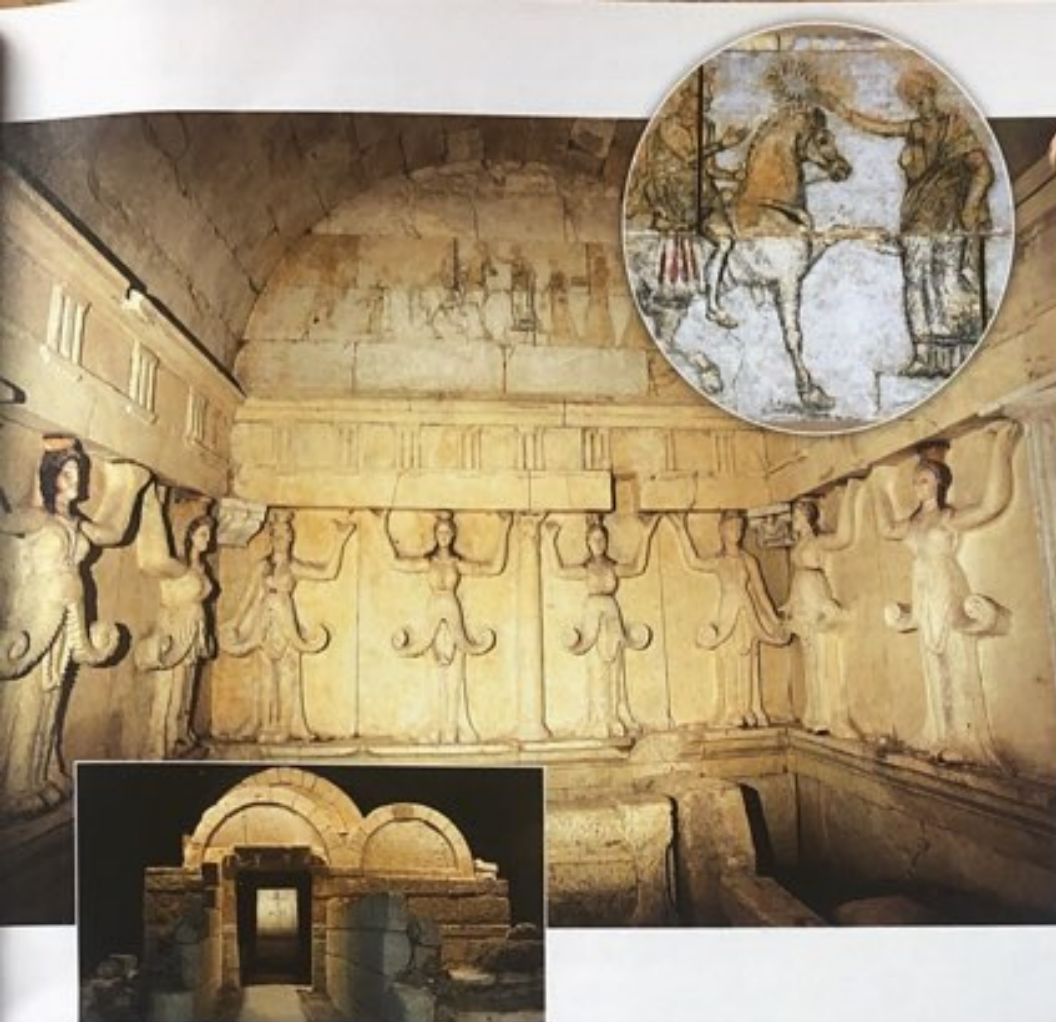

2. Тракийски конник. Плочка от тракийско светилище при с. Златна Панега, Ловешко, III – IV в. Посветена е на „вслушващия се бог“.

● *Обсъдете и обяснете защо богът е определен като „вслушващ се“.*

Тракийски конник – най-почитаното от траките божество, свързано с култа към починалите предци.

3. Тракийска гробница при с. Свещари, Разградско, III в. пр. Хр. Изградена е от камък. Състои се от коридор и три правоъгълни помещения: преддверие, странично помещение и централна гробна камера, покрити със свод. Десет женски фигури с вдигнати ръце сякаш поддържат свода на камерата, в която били изградени две легла с различна големина. В горната част на стената срещу входа е изобразен починалият като конник. Великата богиня го увенчава с венец и го обожествява. Гробницата е открита в надгробна могила.

● *Сравнете украсата на Свещарската гробница с тази на Казанлъшката (с. 27). Кое е различното и кое – общото?*

4. Орфей, заобиколен от тракийски воители. Гръцки керамичен съд от V в. пр. Хр. ● *Опишете образа на Орфей, като го сравните с писмения извор.* ● *Кой елемент от облеклото на мъжете дава основание да се твърди, че са траки?*

5. ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

Образът на Орфей

„Орфей се занимавал с музика и предимно с пеене под съпровода на лира. Прославил се, че бил слязъл при Хадес от любов към жена си Евридика. Но той не се наслаждавал на възкръснатата красота, понеже забравил поръчките относно нея. Така умее да омайва и омагьосва с песните си, че дори зверовете и хищните птици, а също и дърветата, и камъните го следвали с удоволствие.“

Конон, „Разкази“, I в. пр. Хр. – I в. сл. Хр.

- *Разтълкувайте сведението на античния автор, че дори дърветата и камъните следвали Орфей с удоволствие.*
- *Кои са „забравените поръчки“, споменати в този разказ?*

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. За какво говори фактът, че основните култове на траките са към Великата богиня майката и Слънцето?
2. По каква причина са строени тракийските надгробни могили? Посочете разликата им от селищните могили.
3. Ученически театър: Проучете гръцкия мит за Орфей. Разпределете си ролите на разказвач, Орфей, Евридика, Хадес и вакханките и разиграйте мита като театър.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Пренесете се в Древна Тракия през III в. пр. Хр., във времето, когато е изградена Свещарската гробница. Представете си и се опитайте да опишете кой е бил погребан в нея, какво положение е имал в обществото, какви обреди са съпътствали изпращането му в отвъдния свят.

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА ДРЕВНА ТРАКИЯ

От кога датират най-ранните сведения за траките?

НЕМАТЕРИАЛНО ТРАКИЙСКО НАСЛЕДСТВО

Две хилядолетия след траките ние живеем, заобиколени от тракийско наследство в българския език. От древността водят началото си имената на планината Родопи и на реките Вит, Места, Осъм, Струма, Тунджа, Янтра. С тракийски корен са имената на градовете Пловдив (Пулпудева) и Несебър (Месамбрия).

През вековете са се запазили също тракийски празници и обреди. Нестинарският танц върху жарави се свързва с почитането на Слънцето

1. В цяла България са живи кукерските игри със страховити маски
- 2, които гонят злите сили.

ТРАКИЙСКИ ГРОБНИЦИ И СЪКРОВИЩА

Сред най-забележителните паметници са владетелските гробници. Голяма част от тях са открити в района на Казанлък, наречен „Долината на тракийските царе“. Първо е открита Казанлъшката гробница. Тя е от края на IV – началото на III в. пр. Хр. Отличава се с уникалните си стенописи, представящи тракийски владетел и неговата съпруга на трапезата 3. Друга забележителна гробница е Свещарската край Разград. Тя е уникална със скулптурната украса от десет женски фигури и стенопис на конник. Двете гробници са признати за част от културното наследство на човечеството и са под закрилата на световната организация ЮНЕСКО.

Гордост за България пред света са златните и сребърните тракийски съкровища, които често гостуват в световните музеи. Най-старо сред тях е Вълчитрънското от II хил. пр. Хр. Състои се от 13 златни съда с общо тегло над 12 кг. 4. Панагюрското златно съкровище включва 9 съда с различна форма 5. Рогозенското съкровище се състои от 165 сребърни съда, част от тях с позлата.

Съкровищата се съхраняват и може да бъдат разгледани в българските музеи.

УНИЩОЖАВАНЕ И ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Макар да е оцеляло през вековете, в днешно време тракийското наследство става лесна жертва на иманяри. Тези безотговорни търсачи на съкровища издирват и разкопават ценни предмети и ги продават в България и зад граница. Незаконната им дейност е престъпление към историята и поколенията. Паметниците, разкопани от иманяри, губят историческата си стойност дори ако бъдат върнати в музеите. Извадени от археологическия обект и без указание за своя произход, те престават да бъдат исторически свидетелства и се превръщат само в предмети от сбирките на богати колекционери. Опазването на културното наследство е задължение на държавата и на всеки гражданин на България.

Тракийското наследство се открива в българския език, нестинарството, кукерските игри и други обреди. Казанлъшката и Свещарската гробница са уникални паметници под закрилата на ЮНЕСКО. Разкритите от археолозите съдове, монети, въоръжение, статуи и релефи дават информация за различни страни от културата на траките.

1. Нестинарски танц.

С боси крака върху жаравата играят хора, при които това умение се предава по наследство.

2. Кукери. През 2015 г. българските кукери са признати от ЮНЕСКО за световно нематериално културно наследство.

Културно наследство – паметниците, обичаите и традициите, които са ни завещани от миналите поколения и трябва да опазим за бъдещето.

ЮНЕСКО – международна организация на ООН за наука, изкуство и култура.

3. Стенописът в купола на Казанлъшката гробница. • Опишете централната сцена. Обсъдете какво внушава тя.

4. Съкровището от с. Вълчитрън, Плевенско. • В кое събитие от втората половина на II хил. пр. Хр. участват траки и кой е царят им?

5. Златното съкровище от Панагюрище, началото на III в. пр. Хр. Състои се от: 1 плътък кръгъл съд, 1 кана – ритон с две дръжки, и 7 ритона с формата на животински и човешки глави, с малки отвори в основата, използвани в религиозните ритуали.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Потърсете в интернет филми и репортажи за кукерски фестивали. Опишете маските, танците, настроението на хората.
2. Потърсете в интернет данни за историята на откриването на някое съкровище и я разкажете.
3. Опишете двете гробници, включени в Списъка на ЮНЕСКО.
4. Обсъдете какво губи българското общество от мащабните иманярски грабежи.
5. Потърсете в интернет информация за археологическо откритие за траките през XXI в.
6. Подгответе табла със снимки и текст за най-известните тракийски съкровища.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Разходете се чрез интернет в „Долината на тракийските царе“ – Казанлъшкото поле, района на най-забележителните археологически открития от края на XX – началото на XXI в. Изберете една от десетките уникални гробници. Направете виртуално „разследване“: проучете в какво състояние е, ограбвана ли е от иманяри, може ли да се посещава от туристи. Дайте идеи за съхраняването на гробницата за бъдещите поколения.

СВЕТЪТ НА ЕДИН БЕЗПИСМЕН НАРОД

Възстановяването на историята на отдавна загинали безписмени цивилизации като тракийската е невъзможно без данните от археологията. Археолозите разгадават информацията от материалните следи, оставени от траките. Те я допълват и съпоставят с писмените сведения от гръцки и римски автори и така създават обща представа за бита и вярванията на нашите най-далечни предци. Материалните следи са много и разнообразни:

- археологически паметници: светилища, гробници, храмове, жилища, обществени сгради,
- предмети от бита на хората: сечива, съдове, украшения, въоръжение, монети,
- произведения на изкуството: стенописи, скулптури, релефи, художествени съдове и др.

снѳпка по снѳпка

Как тѳлкуваме материалните извори

За да усвоим умение да извличаме информация от материалните извори, е необходимо:

- да разглеждаме в детайли изображенията в учебника,
- да прочитаме внимателно текстовете към тях,
- да представяме източниците последователно по дадените опори,
- да ги съпоставяме с други сведения, които имаме за обектите.

ОПОРИ ЗА РАБОТА С МАТЕРИАЛНИ ИЗВОРИ

1. Какъв вид е обектът/предметът на снимката?
2. Кой, кога и къде го е построил/създал?
3. От какъв материал е: камък, глина, метал, друго?
4. Как изглежда: размери, форма, цветове, надпис?
5. За какво/с каква цел е използван?
6. Какво научаваме за начина на производство (технологията) през периода, в който е създаден?
7. Какво ни „съобщава“ за живота на хората и за обществото, което го е създало?
8. Има ли подобни обекти в днешно време?

Разгледайте дадения по-долу пример.

Снимката показва останки от каменната градска стена на древния град Месамбрия (днешния Несебър) от IV – III в. пр. Хр. Градът е основан на малък полуостров на Черно море от преселници от Древна Гърция в края на VI в. пр. Хр. на мястото на по-старо тракийско селище.

Отговори по дадените опори

1. Крепостната стена на Месамбрия.
2. Древните гърци през IV – III в. пр. Хр., на Черноморското крайбрежие, в днешна България.
3. От камък.
4. Дебела здрава стена с кръгла кула.
5. За защита от нападения откъм морето.
6. Древните гърци са умели да издигат солидни каменни градежи.
7. Гърците са били умели строители и мореплаватели. Заселвали са се на нови места извън родината си. Отбранявали са се от нападатели.
8. Днес не се строят крепости, но в строителството също се използва камък.

Проучете в сайта на музея „Старинен Несебър“ (www.ancient-nessebar.com): а) откъде произлиза името на града, б) какви сгради е имало в него през Античността, в) какви контакти са се осъществявали между елините и местното тракийско население, г) кога градът е включен в границите на Българската държава.

ЗАДАЧА ЗА УПРАЖНЕНИЕ

Разделете се на малки групи. Изберете си по едно изображение и се опитайте да извлечете от него възможно най-много информация. Отговаряйте и обсъждайте в екип. Вижете и помощните въпроси. Обединете се около общи отговори и ги запишете. Съпоставете ги с отговорите на друг екип, избрал вашия обект.

1. Коняри, водещи коне, и музиканти.

Стенопис от Казанлъшката гробница, IV – III в. пр. Хр. (копие)

Помощ: От коя част на стенописа е изображението? (Сравнете със с. 27.)

От коя обществена група са хората? Защо водят конете към царската трапеза?

Помогнете си с писмения извор в тема 6 за царското пиршество.

2. Богиня, възседнала

лъвица. Кана от Рогозенското съкровище, IV – III в. пр. Хр.

Помощ: От какви метали са каната и украсата ѝ? Коя може да е богинята? На кого вероятно е принадлежало съкровището?

3. Монети от сребро и бронз на царете Котис I и Севт III.

Помощ: Вижете информацията за тези владетели в учебника.

Сравнете с бронзовата глава на с. 21 и разпознайте коя монета с образа на кой владетел е. За какво се използват монетите? Направете изводи за самочувствието на одриските царе.

4. Бронзов шлем с надпис „Севт“ и железен меч със златна украса. Открити в гробницата на цар Севт III.

5. Фигурка на конче. Изработена от керамика (печена глина).

Открита в днешните български земи. Датира от преди повече от 2000 години.

Помощ: Подвижни ли са колелата? За какво служи отворът на главата на кончето?

ТРАКИЙСКИТЕ ПРОВИНЦИИ НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ

1. Тракийска царска монета. Върху лицето на монетата са изобразени император Август и съпругата му, а на гърба – царското семейство на Тракия.

- Защо образът на тракийския цар е поставен върху монетите заедно с портрета на римския император?

2. Бронзов шлем маска от I в. Открит в римска вила близо до гр. Стара Загора. Принадлежал е вероятно на тракийски воин – офицер в римската армия.

РИМСКАТА ДЪРЖАВА И ТРАКИТЕ

В началото на II в. пр. Хр. Римската република се издига като водеща сила в Средиземноморието и започва завоевателни походи на Балканите. Под властта ѝ попадат Македонското царство, Елада и Егейското крайбрежие. В началото римляните поддържат Одриското царство като съюзник срещу враждебните тракийски племена **1**. Но след продължителна съпротива цяла Тракия попада под властта на Римската империя.

Свободолюбивите траки многократно въстават срещу римската власт. Ярکو свидетелство за непокорния им дух е най-голямото въстание на робни гладиатори в самата Италия, ръководено от тракиецът Спартак (73 – 71 г. пр. Хр.). В началото на I в. са създадени римските провинции Мизия (по-късно разделена на две части) и Тракия. През II в. е създадена провинция Дакия на север от р. Дунав **3**.

РАЗВИТИЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ ПРОВИНЦИИ

През римската епоха тракийските земи преживяват значителни промени. Както навсякъде в огромната империя, и в Тракия римляните налагат своите закони и култура на градския живот. По дунавската граница, където са настанени римски военни части, се налага латинският език. В провинция Тракия, заради старите връзки с елинския свят, се използва гръцкият език. Сред най-важните промени е изграждането на отлично поддържани пътища **3**. Най-известният път – Диагоналният, свързва Азия със Западна Европа.

Римляните обновяват старите градове и основават нови, които са снабдени с павирани улици, водопровод и канализация. В градовете са построени площади с красиви храмове, театри, стадиони, обществени бани. В извънградските територии се строят частни вили – обширни имения, в които се произвеждат разнообразни продукти. Населението на римските градове се формира от пенсионираны войници (ветерани) от римската армия **2**, преселници от Изток, представители на тракийската аристокрация. През римския период в Тракия се развиват занаятите и търговията, производството на земеделски продукти.

НАСЛЕДСТВО НА РИМСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Археологическите находки от римския период доказват разцвета на културата. Сред запазените сгради, които се използват и днес, е античният театър в Пловдив **4**. В амфитеатъра на Сердика (дн. София) са се провеждали циркови игри. Със своите размери впечатляват римските бани във Варна. С изящната си украса се откроява вила „Армира“ край Ивайловград **5**. Музеи на открито са останките от градовете Никополис ад Иструм (Великотърновско), Нове (Свищов), Рациария (Видинско), Сердика (София). Красиви римски релефи и статуи се пазят в българските музеи.

Културното наследство на римската цивилизация се открива в много области на живота. Римските пътища очертават трасета, които и досега са водещи при строежа на магистрали. През римския период много български градове преживяват разцвет. Находките от онова време са културно богатство на България, Европа и света.

Римска провинция – територия извън Италия, завладяна и управлявана от Древен Рим.

3. Тракийските провинции на Римската империя през I в.

- Назовете провинциите, които включват тракийски земи, и посочете обхвата им.
- Проследете трасетата на основните пътища.
- Посочете по три града, свързани с тези пътища, и днешните им имена.

ТРАКИЯ Име на римска провинция

▲ Нове Лагер на легион

— Римски път

- - - Граница на днешна България

4. Античният театър в Пловдив, II в. Изграден с дарения на градски първенци, част от които траки, и със средства на римския управител.

- Открийте на картата античното име на гр. Пловдив. ● Каква информация за града дава театърът? ● Обосновайте се, като използвате и оценката на Лукиан (II в.): „Това е най-големият и най-красивият от всички градове; отдалеч блести красотата му“.

5. Вила „Армира“, II – края на IV в. Днешен вид и портрет на собственика. Вилата включвала жилищна сграда и стопанска част. Обхваща над 2000 кв. м, половината от които са заети от стопанската част.

- Опишете жилищната сграда и украсата ѝ. ● Направете изводи за благосъстоянието на собственика.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

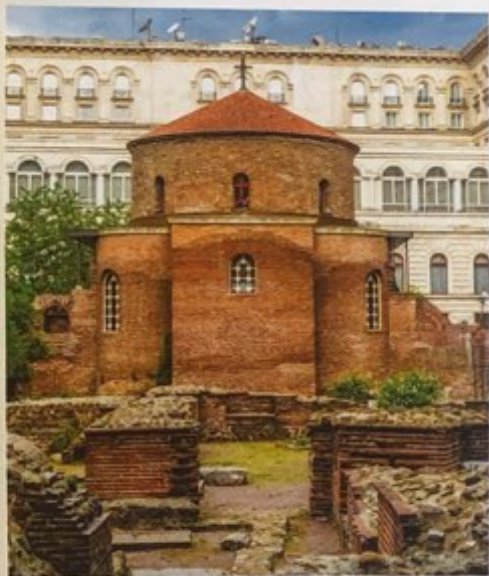
1. Кога и по какъв начин римляните завладяват и приобщават Тракия към своята империя?
2. Посочете основните характеристики на тракийските провинции, които доказват, че те се превръщат в част от античната римска цивилизация.
3. Изберете един от римските градове на територията на днешна България. Представете го в презентация, като използвате данни от интернет.

Върнете се в римската епоха и си представете, че живеете във вила „Армира“. Опишете дома и семейството си. С какви хора може да се срещнете и за какво да разговаряте?

ЕВРОПА И БАЛКАНИТЕ МЕЖДУ АНТИЧНОСТТА И СРЕДНОВЕКОВИЕТО

1. Исус Христос. Мозайка от храма „Св. София“ в Константинопол (дн. Истанбул)

2. Църквата „Св. Георги“ в София. Най-старият запазен християнски храм в днешна България, IV в.

Църква – общността на християните; думата се използва и за християнския храм.

Епископ – най-високата духовна степен в християнската Църква; „архиепископ“ (главен епископ) е длъжност на епископа.

Патриарх – титла на духовния глава на една от източните православни Църкви.

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ХРИСТИЯНСТВОТО

В началото на I в. в римската провинция Юдея Исус Христос създава ново религиозно учение. Той проповядва, че има само един Бог, пред когото всички са равни. Последователите му вярват, че е Божи син, изпратен да спаси от наказание за греховете целия човешки род, като принесе себе си в жертва **1**. Неговите ученици – апостолите, разпространяват новата религия из цялата империя. На Балканския полуостров проповядват апостолите Павел и Андрей.

Първоначално римските власти преследват християните. Но през 313 г. император Константин Велики обявява християнството за равнопоставено на другите религии **3**. Започва изграждането на християнски храмове. През IV – VI в. в българските земи са построени множество храмове, сред които „Св. Георги“ **2** и „Св. София“ в днешната столица София **6**. Важните въпроси на **Църквата** се решават на събрания на **епископите**, наречени вселенски събори. Постепенно се оформят две Църкви. Западните християни (католиците) приемат за свой духовен водач римския папа. Източните (православните) се предвождат от **патриарси**.

РАЗДЕЛЯНЕТО НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ

През IV в. управлението на огромната Римска империя става все по-трудно. Това налага разделянето ѝ на две части – Западна и Източна **4**. Император Константин Велики се оттегля на изток и през 330 г. основава втора столица – Константинопол (дн. Истанбул).

През 395 г. империята окончателно е разделена на две части. Християнството е обявено за единствена религия на всички поданици.

ВЕЛИКОТО ПРЕСЕЛЕНИЕ НА НАРОДИТЕ

През IV в. от изток и от север към Римската империя нахлуват нови племена **4**. Това огромно движение на хора остава в историята като Велико преселение на народите. В търсене на нови земи за заселване първи нахлуват готите, след тях от Азия идват хуните начело с вождя си Атила. Следват ги германски и славянски племена от Северна и Източна Европа. В Западна Европа германските племена създават свои държави. На Балканския полуостров също идват нови народи, сред които са славяните и древните българи **5**. Тракийското население се изтегля в планинските райони.

През 476 г. германски племена превземат гр. Рим и слагат край на Западната Римска империя. Източната империя, наричана Византия, съществува още 1000 години. Поданиците ѝ се смятат за римляни и се наричат на гръцки език „ромей“. Византия запазва и предава на западния свят наследството на Древна Гърция и Рим. Нейната държавна уредба и култура оказват силно влияние върху съседните народи.

Промените между IV и VII в. обновяват коренно античния свят. Започва нова епоха – Средновековието. Оформя се новата карта на Европа. На изток – християнска Византия, пряк наследник на античния свят. На запад – нови племена, от които се развиват днешните западноевропейски народи и държави. Християнството оформя културата и политическото устройство на средновековна Европа.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Узаконяване на християнството

„Ние постановихме християните отново да живеят свободно и да устройват своите събирания, но по такъв начин, че никой от тях да не нарушава реда. По нашето великодушие нека християните да молят своя бог за нашето спасение, за нашата държава и за себе си, за да може навред държавата да бъде невредима и хората безметежно да живеят в домовете си.“

Едикт (писмена заповед) на император Галерий за веротърпимостта, 311 г.

- Колко време преди едикта на император Константин е създаден документът? ● Предполага се, че той е издаден в Сердика. Потърсете повече данни за това събитие и неговото значение.

- ### 4. Разделяне на Римската империя и Велико преселение на народите (IV – VII в.)
- Проследете линията на разделяне на империята. В коя нейна част попадат днешните български земи? ● Открийте местоположението на древните българи и славяните.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

5. Ранни сведения за древните българи и славяните

Българи. „Това е народът... у който бойното поле прославя рода... Те не са изпадали в затруднение нито пред планинските масиви... нито пред липсата на храна... Кой би устоял на противник, който се носи и храни от своето бързо животно.“

Енодий, римски християнски писател от V – VI в.

Славяни. „Те преминаха стремително цяла Елада... и завладяха много градове и крепости; те ги опустошиха и изгориха, взеха пленници и станаха господари на земята. Те уседнаха на нея като на своя собствена... имат злато и сребро... и се научиха да воюват по-добре от ромеите.“

Йоан Ефески, византийски историк, „Църковна история“, VI в.

- Кои особености на всеки народ представят изворите?

- ### 6. Църквата „Св. София“ в гр. София.
- Строена е на няколко етапа през IV – VI в. Предполага се, че в нея са провеждани заседанията на Сердикийския църковен събор през 343 – 344 г., който има важно значение за християнството и Църквата. Храмът е дал и днешното име на българската столица.
- Научете повече за църквата в интернет: от какъв вид е, каква е нейната история през вековете, откъде произхожда името ѝ.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

ТЕМА ЗА ОБСЪЖДАНЕ

1. Може ли да наречем днешните български земи „огнище“ на разпространението на християнството в Европа? Защо?
2. Защо се налага разделянето на Римската империя? Как и през какъв период от време става това?
3. Каква е съдбата на двете части на Римската империя?
4. Проучете кога и от кого е основана държавата, в която живеете. Има ли връзка с Великото преселение на народите?

Проучете защо римляните и гърците наричали пришълците „варвари“. По какви причини според вас големи групи от хора може да напускат масово родината си и да търсят други места за заселване? Какви последици може да има срещата на човешки общности с различни култури?

БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ ПРАИСТОРИЯТА И АНТИЧНОСТТА

Най-важното накратко

НАЙ-РАННИТЕ СЛЕДИ ОТ ЧОВЕКА в земите на днешна България са от преди 1,5 милиона години. Около 6000 години пр. Хр. обитателите им усвояват земеделието. С откриването на металите в човешките общности се появяват властта и неравенството.

ДРЕВНИТЕ ТРАКИ се оформят като народ в средата на II хил. пр. Хр. Те населяват обширна територия от Карпатите до Егейско море, от р. Вардар до Черно море и Северозападна Мала Азия. Тракийските племена имат различни имена. Траките участват в Троянската война на страната на Троя. Великата гръцка колонизация повлиява трайно върху развитието им. В елинските колонии на Черно море се създават тесни контакти между двете съседни култури.

ОДРИСКОТО ЦАРСТВО, основано в края на VI в. пр. Хр., обединява голяма част от Тракия под властта на владетеля Терес. При царете Ситалк и Котис I царството се превръща във водеща сила на Балканския полуостров.

ОБЩЕСТВОТО НА ТРАКИТЕ включва царете, знатните траки, воините, обикновените земедельци и занаятчии, малък брой роби. Тракийските владетели са прочути със своите богатства. Те живеят в каменни резиденции, като Севтополис, създаден от Севт през IV в. пр. Хр.

РЕЛИГИОЗНИТЕ ВЯРВАНИЯ на траките се разкриват от гръцките извори и находките от хилядите тракийски надгробни могили. Траките почитат Великата богиня майка, бог Дионис, Тракийския конник, легендарния музикант и певец Орфей, описан в гръцката митология.

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО на траките се открива в проучените царски гробници и съкровища, в съхранени традиционни обичаи и названия на географски обекти. Казанлъшката и Свещарската гробница са признати за част от световното културно наследство на ЮНЕСКО.

РИМСКИЯТ ПЕРИОД на Древна Тракия започва със завладяването ѝ от Римската империя през I в. Тракийските провинции са приобщени към римската цивилизация. През I – III в. днешните български земи стават едно от огнищата на разпространение на християнството. С падането на Западната Римска империя (476) и идването на древните българи и славяните Балканите навлизат в нова епоха – Средновековието.

Задача 1. Съставете изречения с думите: праистория, Античност, цивилизация, некропол, полис, империя, римска провинция, Църква, патриарх.

Задача 2. Прочетете писмения извор и отговорете на въпросите.

Описание на Одриското царство от древногръцкия историк Диодор Сицилийски, I в. пр. Хр.

„Ситалк наследил царството като малка земя, но чрез своята храброст и ум увеличил могъществото си многократно. Управлявал справедливо, в сраженията бил смел и опитен военачалник, полагал големи грижи за увеличаване на своите приходи. Той достигнал толкова голяма мощ, че владеел най-много земя от всички, които царували преди него в Тракия. Крайбрежието на държавата му започвало от земята на абдерци и стигало чак до Дунав.“

- Кой одриски цар описва изворът? Каква е оценката на автора – положителна или отрицателна?
- Подчертайте с права линия личните качества на царя, а с вълнообразна – тези на държавник.
- С какво се е измервало според извора могъществото на държавите в древността?

Задача 3. Опитайте се да представите чрез картинна схема контактите между траки и елини в колонията по крайбрежието на Черно и Егейско море.

Задача 4. Разпознайте и надпишете тракийското културно наследство на снимките. Обсъдете каква е неговата стойност за българската история и за самочувствието ни като българи и европейци.

Задача 5. Проверете самостоятелно знанията си. Потърсете отговорите в изучените теми.

1. Къде са открити най-ранните следи от човешки живот в днешна България?

- А) в пещерата „Бачо Киро“
- Б) в пещерата Козарника
- В) в пещерата Магура
- Г) в Карановската могила

2. Кой обект от праисторията свидетелства за обществено разслоение и за поява на хора с богатство и власт?

- А) Карановската селищна могила
- Б) плочката от с. Градешница
- В) Варненският некропол
- Г) пещерата „Бачо Киро“

3. Имената на кои царе са пропуснати в извора?
„Този (?) пръв основал обширното царство на одрисите, което заело по-голямата част от Тракия... Атиняните привлекли сина му (?) за съюзник.“

- А) Терес и Ситалк
- Б) Терес и Котис I
- В) Котис I и Севт III
- Г) Ситалк и Севт III

4. Кои градове са основани от древните гърци?

- А) Одесос и Месамбрия
- Б) Севтополис и Кабиле
- В) Ескус и Августа Траяна
- Г) Сердика и Никополис ад Иструм

5. С какви места са свързани най-ранните религиозни вярвания и ритуали на траките?

- А) светилища с образи на Тракийския конник
- Б) светилища под открито небе
- В) каменни храмове
- Г) царски гробници

6. Кой одриски цар изобразява бронзовият портрет?

- А) Терес
- Б) Котис I
- В) Севт III
- Г) Ситалк

7. Кой е културният паметник на снимката?

- А) римският театър в Сердика
- Б) вила „Армира“ край Ивайловград
- В) античният театър в Пловдив
- Г) римските бани във Варна

8. Какво изобразява стенописът от Свещарската гробница?

- А) Тракийско семейство, седнало на трапезата.
- Б) Богиня обожествява тракийски цар.
- В) Тракийка посреща съпруга си.
- Г) Владетел подарява венец на богиня.

9. Разгледайте картата и изпълнете задачите.

- А) Кой век отразява картата? _____
- Б) Запишете имената на три римски провинции. _____
- В) Запишете името на пътя, който свързва Западна Европа с Мала Азия. _____
- Г) Запишете имената на три града, основани от римляните. _____

10. Напишете в коя държава попадат българските земи след падането на Западната Римска империя.

11. Напишете от кой паметник е показаният стенопис.

12. Попълнете липсващите думи в изреченията.
В началото на Средновековието като водач на западните християни се утвърждава _____ в Рим.
Начело на източните _____ стоят _____.

ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ И СЛАВЯНИТЕ

1. Български воин конник. Релеф върху кана от златно съкровище от IX в., открито в днешна Румъния.

2. Предмети от бита на славяните. ● За какво служат и от какви материали са изработени предметите?

Юрта – преносимо жилище от кожа с кръгла форма.

Кан – племенна и владетелска титла на древните българи, произнасяна и като „хан“.

Хроника – средновековно историческо съчинение, описващо важните събития по години; летопис.

Землянка – леко жилище от плет и глина, полувкопано в земята.

Езичество – вяра, основана на почитането на много богове.

Княз – титла на славянски вожд и на владетели на славянски държави през Средновековието.

Кои народи участват във Великото преселение на народите?

РАННА ИСТОРИЯ И ОБЩЕСТВО НА БЪЛГАРИТЕ

Сред народите, които оформят средновековна Европа, са древните българи. Най-старата им родина е Централна Азия. През I – II в. под натиска на хуните те идват в Европа и се заселват между Черно и Каспийско море, северно от планината Кавказ. Българите се занимават основно с животновъдство и занаяти, но познават и земеделието. Традиционното им жилище е **юртата**. Развиват занаяти **1** като кожарство, грънчарство, ковачество, бижутерство, строят каменни крепости. Религията им е слабо позната. Знае се, че строят светилища, в които почитат бога небе Тангра. Начело на племената стоят **канове**. През V в. българите влизат в контакти с Византия като съюзници или противници на империята. В края на VI в. те стават зависими от други племена от Азия.

СТАРАТА ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ И РАЗСЕЛВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ

През 632 г. кан Кубрат от рода Дуло **5** отхвърля чуждата власт и обединява българите в силна държава, наричана „Старата велика (голяма) България“ **3**. **Хрониките** разказват, че като дете Кубрат е пратен в Константинопол, където приема християнството **3**. Той поддържа мир с Византия и е удостоен от императора с титлата патриций. Кубрат завещава на синовете си да останат единни, но след смъртта му Велика България се разпада под ударите на хазарите **5**. Пътищата на българите се разделят. Част от тях остават в старата родина. Други потеглят на север и през IX в. основават държавата Волжка България. Група българи достигат до Италия, където и днес има следи от присъствието им. Кан Кубер се заселва с хората си в днешна Северна Македония. Най-важна роля за бъдещето на българите има кан Аспарух – третият син на Кубрат, който потегля към р. Дунав и земите на Византия **5**.

СЛАВЯНИТЕ – БИТ, РЕЛИГИЯ И РАЗСЕЛВАНЕ В ЕВРОПА

Славяните са предци на цяло семейство европейски народи, сред които е и българският. Те се оформят като общност от племена в Северна Европа през I хил. пр. Хр. През IV в. се разделят на три групи (западни, източни и южни) и се разселват в континента. Славяните са земеделски народ. Те отглеждат житни растения и различни домашни животни. Развиват грънчарство, ковачество, тъкачество и други занаяти **2**. Строят селищата си край реки и езера, а домовете им са **землянки**.

Главно божество в тяхната **езическа** религия е Перун – господар на мълнията. Почитат още божествата Сварог – на огъня, Дажбог – на плодородието, Лада – на красотата, и др. Славяните не строят светилища, а извършват религиозни обреди под открито небе. Начело на всяко племе стои **княз**. Важните въпроси се решават от събрание на всички мъже **4**.

През VI в. южните славяни започват набези на юг от р. Дунав. Византия построява десетки крепости, но не може да ги спре. В началото на VII в. те се заселват трайно на Балканите. За разлика от българите славяните нямат държавен опит и съюзите между племената им са нетрайни.

Древните българи и славяните участват във Великото преселение на народите. Те са в основата на днешния български народ и държава.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Кан Кубрат и неговата държава

А. „Кубрат беше кръстен още от детството си в Константинопол и бе израсъл в императорския двор. Той завързал нечувано приятелство с император Ираклий, който го бе обсипал с благодеяния. И след смъртта на императора Кубрат остана привързан към децата му и жена му.“

Византийска хроника от
Йоан Никиуски, VII в.

Б. „Кубрат оставил петима синове и им завещал по никакъв начин да не се отделят един от друг, за да владеят заедно и да не робуват на друг народ. Малко след неговата смърт петимата му синове се разделили и се отдалечили един от друг с тази част от народа, която всеки имал под своя власт.“

Византийска хроника от
Теофан Изповедник, VIII – IX в.

● От какъв вид са изворите? ● Кои моменти от историята на българите описват?

4. Славяните – общество и религия

„Тези народи – славини и анти – не се управляват от един човек, но от старо време живеят в демокрация и затова винаги общо разглеждат полезните и трудни работи... Те смятат, че има само един бог – създателя на мълнията и единствен господар на всичко, и му принасят в жертва волове и всякакви други животни... те почитат и реки, и нимфи, и други божества и на всички тях принасят жертви.“

„История“ от късноримския автор
Прокопий Кесарийски, VI в.

● Коя особеност на обществото на славяните представя изворът? ● Какво научаваме за тяхната религия?

5. Разселване на славяните и древните българи, IV – VII в.

- Каква територия в Европа заемат славянските племена?
- Опишете местоположението на Старата велика България.
- Проследете посоките на разселване на българите.

6. Предмети от съкровището на кан Кубрат, VII в.

Открито е случайно от две деца пастирчета в началото на XX в. в с. Мала Перешчепина, днешна Украйна. Съдържа стотици златни и сребърни предмети. Сред тях са съдове, меч, рог, седло, токи за колани и три пръстена печати. По надписите върху пръстените учените заключават, че съкровището е принадлежало на кан Кубрат. Съхранява се в музея „Ермитаж“ в Санкт Петербург, Русия.

● Кои от предметите показват, че съкровището е на владетел?

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

ТЕМА ЗА ПРОУЧВАНЕ

1. Сравнете ранната история на българите и славяните в таблица с показатели: най-стара родина, поминък, религия, предводители, разселване в Европа. Открийте различията между двете общности.

2. Съставете табло за Старата велика България, като включите: време и място на създаване, територия, владетел, завета на кан Кубрат, разпадане на държавата. Включете в оформлението снимки и свои рисунки.

Прочете в чест на кой от синовете на кан Кубрат е открит паметник в Италия през 2016 г. Какви следи от присъствието на българите са запазени в тази страна? Обсъдете какво е значението на паметника за приятелството между българския и италианския народ в обединена Европа.

Какво научихте за българите и славяните до VII в.?

ОСНОВАВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

След разпадането на Велика България кан Аспарух се заселва с племето си в областта Онгъл между реките Дунав и Днестър, където започва да строи укрепления **1**. Действията му предизвикват тревога във Византия. През лятото на 680 г. император Константин IV лично потегля на поход срещу българите по суша и море. Войската му обгражда българския лагер, но не посмее да го нападне. Според хрониките императорът загубва търпение и отплава с част от корабите си под предлог да се лекува. Войниците му приемат това за бягство и безредно отстъпват. Тогаво българската конница ги напада и им нанася голямо поражение.

С нови победи на юг от Стара планина кан Аспарух принуждава императора да поиска мир **2**. През 681 г. Византия сключва мирен договор с новата Българска държава и се задължава да ѝ плаща данък.

УРЕДБА И ГРАНИЦИ НА ДЪРЖАВАТА

Местните славяни признават върховната власт на кан Аспарух, като запазват своето самоуправление и князе. На племето севери Аспарух поверява охраната на юг, откъм Стара планина. „Седемте славянски племена“ поемат защитата на западната граница, която достига до р. Тимок и на север до Карпатите, зад които е държавата на аварите. На изток България стига до Черно море, а на североизток – до р. Днестър **4**.

Водеща роля в управлението на държавата поемат българите, които дават и нейното име. Столицата е установена в Плиска. В България заживяват заедно българи, славяни и потомци на траките, които дават началото на българската средновековна **народност**.

УКРЕПВАНЕ НА БЪЛГАРИЯ ПРИ КАН ТЕРВЕЛ

Кан Аспарух загива в битка, вероятно с хазарите, и е наследен на престола от кан Тервел (700 – 721). При новия владетел България укрепва. През 705 г. той помага с войска на сваления император Юстиниан II да се върне на престола. В знак на приятелство императорът го удостоява с високата титла **кесар** **5** и отстъпва на България областта Загоре южно от Стара планина **4**. По заповед на кан Тервел е изсечен Мадарският конник – символ на силата на България и нейните владетели **3**.

През 716 г. добрите отношения и търговията между двете държави са скрепени с нов договор. Кан Тервел отново оказва решаваща помощ на Византия през 717 – 718 г. Той помага с войска за разгрома на арабите, които обсаждат столицата Константинопол. Така арабските завоеватели завинаги са отблъснати от Югоизточна Европа.

КРИЗА В БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

В средата на VIII в. в България започва вътрешна криза. Династията Дуло е свалена. Между видните български родове се разразява борба за престола. За период от 20 години император Константин V предприема девет военни похода срещу България, но младата държава устоява.

България, основана от кан Аспарух през 681 г., е сред най-старите държави в Европа, запазила до днес своето име. Тя променя не само съдбата на българите и славяните, но и историята на Европейския югоизток за векове напред.

1. Кан Аспарух с войската си на р. Дунав. Съвременна картина от Александър Алексиев – Хофарт (фрагмент)

Народност – културно-историческа общност, основана на етническа близост, общ език, религия, историческо минало, традиции и обичаи.

Кесар – най-високата титла във Византия след императорската.

Династия – владетелски род.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

2. Началото на Българската държава

„Император Константин потеглил срещу българите по суша и по море с намерение да ги изгони с война. Българите... се скрили в укреплението си и взели мерки за защита. Понеже императорът страдал от болки в крака и бил принуден да се върне с пет кораба в Месемврия, за да прави бани, оставил командирите и войската със заповед да водят схватки. Конниците обаче разпространили слуха, че императорът бяга, и обзети от страх, се отдали също на бягство, без никой да ги преследва. А българите, като видели това, започнали да ги преследват. И като ги преследвали чак до Дунав, преминали го и дошли при т.нар. Варна. След като покорили измежду намиращите се там славянски племена т.нар. седем племена, поселили северите към източните части (на Стара планина), а към юг и запад до Авария – останалите седем племена, които плащали данък... Императорът сключил мир с българите, като се съгласил да им плаща годишен данък.“

Византийска хроника от Теофан Изповедник, VIII – IX в.

- Кои събития описва хрониката? Проследете ги на картата.
- Кой израз показва отношенията между кан Аспарух и славяните?
- Кой израз е свидетелство за признаването на Българската държава от Византия?

3. **Мадарският конник.** Огромен каменен релеф, изсечен на 23 м височина в скалите край гр. Шумен. Представя победоносен конник, повалил с копието си лъв, а след конника тича куче. Обявен от ЮНЕСКО за световно културно наследство.

4. България при владетелите Аспарух и Тервел

5. **Оловен печат на кан Тервел, VIII в.** Върху него има надписи: „Богородице, помагай“ и „на кесаря Тервел“.
- Опишете образа на Тервел.
  - Какво говори за самочувствието на владетеля титлата „кесар“?
  - Как си обяснявате християнския молитвен текст? Прочетете в интернет.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Каква е връзката между Старата велика България и Българската държава на Балканите?
2. Посочете примери, че в началото на VIII в. значението на Българската държава нараства.
3. Какви са приносите на кан Тервел за България? Прочетете каква е заслугата му за отблъскването на арабските завоеватели.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Върнете се в 681 г. и представете под формата на игра срещата на българи и византийци за сключване на мирния договор. Екипът на кан Аспарух: поставете и защитете исканията си. Екипът на императора: преговаряйте така, че с най-малки щети да запазите интересите си и да установите мир с новите съседи. Напишете текста на договора и го подпишете.

ВЪЗХОДЪТ НА БЪЛГАРИЯ ДО СРЕДАТА НА IX В.

Как е образувана Българската държава на Балканите?

КАН КРУМ – ВОЕНАЧАЛНИК И ЗАКОНОДАТЕЛ

В началото на IX в. кризата в България е преодоляна. През 803 г. български владетел става кан Крум. Той дава началото на нова династия, която управлява страната до началото на XI в. Кан Крум разширява значително българската територия. След успешна война с аварите границите на България на северозапад достигат до владенията на могъщата Франкска империя. През 809 г. Крум превзема крепостта Сердика (дн. София) и присъединява към България земите по р. Струма.

В Константинопол следят с тревога засилването на северния съсед. Император Никифор решава да унищожи България. През лятото на 811 г. той преминава Стара планина с голяма войска. Столицата Плиска е превзета. Кан Крум два пъти предлага мир, но императорът заповядва Плиска да бъде опожарена. По обратния път, вероятно във Върбишкин проход, българите устройват засада на Никифор. Войската му претърпява незапомнено поражение, а самият император загубва живота си. След тази голяма победа кан Крум превзема важни крепости в Тракия. Войската му достига портите на Константинопол. Той си поставя за цел да превземе града, но в разгара на подготовката внезапно умира.

Кан Крум се проявява като далновиден държавник. За да укрепи вътрешния ред, владетелят издава първите писани закони, валидни за всички поданици. Те спомагат за усилването на централната власт и за сближаването на българите, славяните и потомците на траките в общата им държава.

КАН ОМУРТАГ – РЕФОРМАТОР И СТРОИТЕЛ

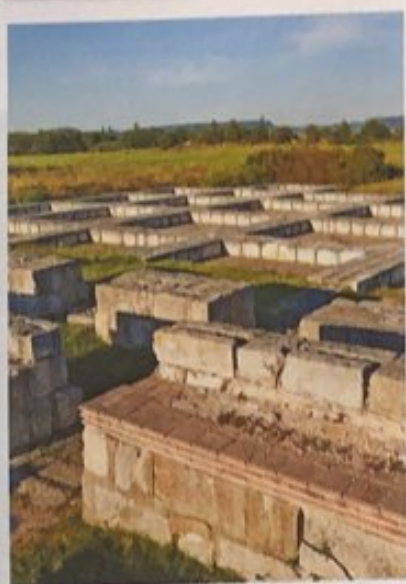
През 814 г. на престола сядат синът на Крум – Омуртаг. Той сключва с Византия 30-годишен мирен договор и урежда отношенията с Франкската империя. България засилва влиянието си в Централна Европа. Мирът позволява на Омуртаг да започне мащабно строителство. Опожарената Плиска е възстановена. В града са построени нови дворци и храмове.

Омуртаг продължава реформите за укрепване на държавата. Територията ѝ е разделена на десет области с пряко подчинени на кан или управители. Авторитетът на „поставения от бога“ владетел нараства. Утвърждава се ролята на неговите близки помощници и на съвета на великите боили. Кан Омуртаг увековечава делата си в каменни надписи, единствени по рода си в тогавашна Европа.

БЪЛГАРИЯ ПРИ НАСЛЕДНИЦИТЕ НА КАН ОМУРТАГ

По времето на Омуртаговия син – кан Маламир (831 – 836), към България е присъединен гр. Пловдив. При кан Пресиян (836 – 852) границите ѝ влизат части от Родопите и земите на славяните и Куберовите българи в днешна Северна Македония. В средата на IX в. България се превръща в добре организирана и силна държава.

Политиката на канове през първата половина на IX в. е насочена към вътрешно укрепване и разширяване на държавата. България се утвърждава като европейска сила наред с Византия и Франкската империя.

1. Основите на Крумовия дворец в Плиска. Столицата имала площ 23 кв. км и три отбранителни пояса: външен – дълбок ров, пълен с вода, и насип; в средата – каменна стена, висока до 12 м; вътрешен зид от тухли около двореца.

2. Златен медальон на кан Омуртаг. Канът е със знаците на византийски император: носи туника и мантия, закопча на рамото, императорски венец с кръст. Около образа има текст на гръцки език: „Кана сюбиги (велик кан) Омуртаг“.

Боили (боляри) – представители на българската аристокрация, служители в столицата и областите; на славянски език са наричани боляри.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Крумовите закони

„Крум свикал всички българи и им заповядал, като издал следните закони: Ако някой обвини друго, да не бъде слушан, преди да бъде вързан и разпитан. И ако се окаже, че клевети и лъже, да бъде убит. Да не се позволява да се дава храна на онзи, който краде. Или, ако някой би се осмелил да направи това, имотите да му бъдат отнети. Заповядал също да се строшават краката на крадците и всички лозя да се изкоренят. На всеки, който проси, да не се дава малко, но да бъде достатъчно задоволен, за да не изпадне пак в нужда.“

По „Свидас лексикон“, византийски енциклопедичен сборник, X в.

- Защо за лъжесвидетелство се давало най-тежкото наказание? • За какви промени в обществото говори разрастването на кражбите и просията?

ВЕЛИК КАН

Издава закони.
Командва войската.
Раздава правосъдие.
Върховен жрец.

Кавхан (съвладетел)

Ичиргу-боил (пръв министър)

Съвет на великите боили

Комити (управители на области)

ПОДАНИЦИ – българи и славяни

4. Организация на властта

- Обяснете с помощта на схемата как е организирано управлението на Българската държава.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

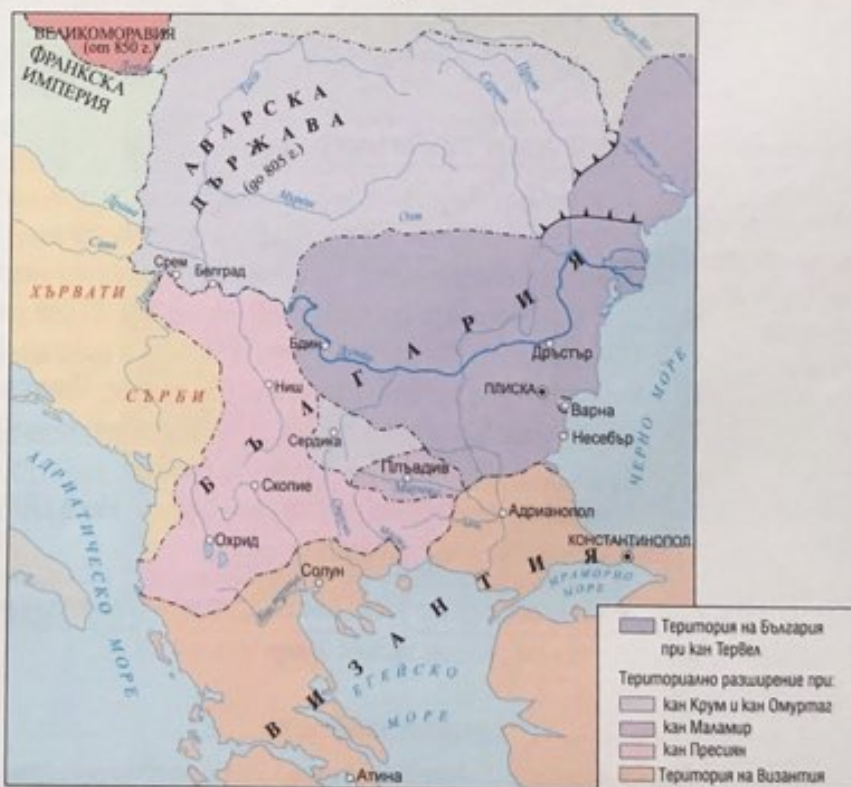
1. Запишете в таблица най-важното за вътрешно- и външнополитическата дейност на канове Крум и Омуртаг. Открийте общото в дейността на двамата владетели.
2. Защо развитието на България през първата половина на IX в. се определя като възход? Аргументирайте отговорите си.
3. Докажете с примери, че през първата половина на IX в. България се превърнала в европейска сила.

5. Пир на кан Крум след победата над Никифор през 811 г.

Миниатура от българския превод на Манасиевата хроника, XIV в.

- Опишете сцената: фигурата и облеклото на Крум, боилите, трапезата, виночерпеца. • Как са представени властта и самочувствието на българския владетел?

6. България през първата половина на IX в.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Опитайте се да си представите драматизма на битката между българи и византийци през 811 г., за която една византийска хроника разказва, че Крум „въоръжил по мъжки дори и жените“. Съчинете текст за паметен надпис за тази битка от името на кан Крум.

КАМЕННАТА ЛЕТОПИС НА БЪЛГАРИЯ

Българската средновековна история е документирана в голям брой писмени извори – византийски, западноевропейски, български (домашни) и др. Поради обратите на времето обаче огромен брой български писмени източници са унищожени. Безценно богатство за историците са запазените надписи върху каменни колони. За периода до средата на IX в. са открити 94 надписа, почти всички – на гръцки език. Надписите разкриват много страни от живота на обществото в езическа България. За да се научите да представяте и да се опитвате да тълкувате сведенията от тези и всички писмени извори в учебника, трябва да работите по определени правила.

стъпка по стъпка

Как тълкуваме писмените извори

ОПОРНИ ВЪПРОСИ ЗА ПРЕДСТАВЯНЕ

1. От какъв вид е писменият извор?
2. Знаем ли кой е неговият автор?
3. Кога и къде е създаден изворът?
4. С каква цел е създаден?
5. Каква е темата на дадения откъс?

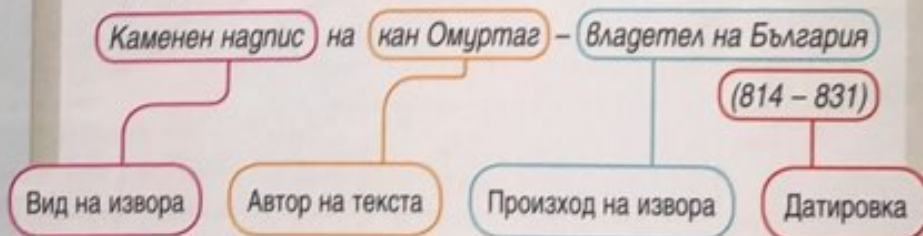
ОПОРНИ ВЪПРОСИ ЗА ТЪЛКУВАНЕ

1. Каква информация съобщава изворът?
2. Своето време ли описва авторът (съвременник ли е), или по-ранен период?
3. Достоверни ли са сведенията?
4. Какви идеи и послания носи източникът?

Тема на извора, дефинирана от авторите на учебника

Кан Омуртаг строителят

„Кан сюбиги Омуртаг, обитавайки в стария си дом, направи преславен дом на Дунав и по средата на двата всеславни дома, като измерих (разстоянието), направих на средата могила и от самата среда на могилата до стария ми дворец има 20 000 разтега и до Дунав има 20 000 разтега. Самата могила е всеславна. И след като измериха земята, направих този надпис. Човек и добре да живее, умира и друг се ражда. Нека роденият по-късно, като гледа този надпис, да си спомня за оногова, който го е направил. А името на архонта е Омуртаг, кан сюбиги. Нека Бог да го удостои да преживее сто години.“

Помощни въпроси

- Каква е титлата на владетеля?
- Защо според вас той е наредил построяването на нов дворец да се увековечи в специален надпис?
- Знае се, че мярката „разтег“ е около 1,8 – 2 м. Може ли според вас да се установи къде се е намирал новият дворец? Проучете.
- Защо е била нужна могилата?
- Как тълкувате подчертаното изречение?
- Какви изводи може да направите от стремежа на владетеля да остави спомен за своите дела на потомците?

Каменната колона с надпис. Открита е в църквата „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново. Църквата е построена от цар Иван Асен II през 1230 г. Вероятно по заповед на царя колоната е била пренесена в Търново от Плиска или Велики Преслав.

Кан Омуртаг миротворецът

„...съобщение... и изпратиха... сключиха мир за 30 години. Първата от единнадесетте уговорени глави се отнася до територията. Тя трябва да бъде от Девелт до Потаму кастел и до двата Авролева, и до многото мостове, и между Валзина и Агатоники, и до Левке, и до (крепостта) Констанция, и до Хеброс (р. Марица), и до Хемус (Стара планина). Дотам стана определянето на границата. Втората глава е за славяните, които са поданици на императора. Те трябва да останат така, както са били заварени, когато избухна войната. Третата глава е за останалите славяни, които не са поданици на императора, в крайбрежната област. Той трябва да ги върне обратно в селата им. Четвъртата глава е за взетите в плен християни (византийци)..., а за турмасите, спатарииите и комитите: той ще даде..., а за обикновените войници – човек за човек. За пленените извън крепостите той ще даде по два бивола, ако селата... Ако е избягал стратег (военачалник)...“

Надпис за мирния договор, сключен от кан Омуртаг с Византия през 815 г.

Надписът е на гръцки език. Колоната е открита при с. Сюлейманкьой (дн. с. Сечище), Шуменско. Оттам надписът е известен като Сюлейманкьойски.

Помощни въпроси

- Кой текст от надписа показва, че става дума за мирния договор на кан Омуртаг, сключен с империята в началото на неговото управление? • На каква е посветена първата глава от договора? Защо?
- Как според вас историците могат да установят откъде точно е минавала границата? • Защо във втората и третата глава се разглежда съдбата на славянското население? Защо според вас кан Омуртаг прибира в територията на България славянско население, което дотогава е било под властта на Византия? • Как е уредена размяната на военнопленници в четвъртата глава? • Останалата част от колоната не е открита. Какво предполагате, че са могли да съдържат другите седем глави от договора? • Какви общи изводи може да направите за мирните договори, сключвани през онази епоха? • Защо този надпис е важен за българската история?

Останки от т.нар. Малък дворец на кан Омуртаг в Плиска

Военните походи при кан Маламир

„Кан ювиги Маламир е от бога владетел. Моят дядо Крум с нас намери (?) тези работи. А баща ми, владетелят Омуртаг, сключи тридесетгодишен мир и живя добре с гърците. Отначало и аз живях добре, но гърците опустошиха земите ни. И владетелят Маламир, като управляваше заедно с кавхан Исбул, тръгна на поход срещу гърците с войска и опустоши крепостта Проват, крепостта Бурдидзо (дн. Бабаески, Турция) и земите на гърците. И извърши всичко славно и дойде до Филипопол (Пловдив), а пък гърците избягаха. И тогава кавхан Исбул заедно с преславния владетел води преговори с филипополци.“

Надпис на кан Маламир върху колона, открита в гр. Шумен, датиран около 836 г.

Помощни въпроси

- За кои български владетели дава сведения надписът? • От византийските извори се знае, че кан Маламир е бил непълнолетен, когато е станал владетел. Кой ръководи управлението от негово име и каква е титлата му? • Защо българите водят описаната война? Докъде стигат и кой град трайно е включен в Българската държава по времето на кан Маламир? • Какви изводи може да направите за самочувствието на българските владетели и за престижа на Българската държава от този надпис? Защо той е важен за историците?

ХРИСТИЯНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

1. Княз Борис I Михаил в одежди на бенедиктински монах. Стенопис в църквата „Санта Мария ин Органо“, гр. Верона, Италия, X в.
 • Защо според вас образът на българския владетел бил наричан в тази църква?

2. Златно кръстче, открито в Плиска, IX в.

Кои са двата основни центъра на Църквата в Европа?

ХРИСТИЯНСТВОТО В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ДО СРЕДАТА НА IX В.

През първите два века след основаването на България повечето от нейните жители остават езичници. Но християнството не изчезва от българските земи. Потомците на античното тракийско население са християни от векове. Българите и славяните се запознават с Христовото учение при контактите си с империята. Кановете Кубрат и Тервел приемат вярата от Византия.

През IX в. християни има в столицата Плиска и дори във владетелския двор. Сред тях са сестрата на кан Крум и синът на кан Омуртаг – Енравота-Боян. С включването на нови области и градове в Българската държава християните се умножават.

КНЯЗ БОРИС I МИХАИЛ – ПОКРЪСТИТЕЛ НА БЪЛГАРИТЕ

През 852 г. български владетел става Борис – син на кан Пресиян. Той разбира духовната сила на християнството. Убеден е, че новата вяра ще сплоти поданиците му и ще утвърди мястото на България в Европа. Решен да покръсти своя народ, отначало Борис търси връзки с Римската църква и с Немското кралство. Но след една неуспешна война с Византия като условие за мира той се съгласява да приеме кръщение от Патриаршията в Константинопол **3**.

През една нощ на 864 г. владетелят Борис и близките му са покръстени в Плиска. Той приема християнското име Михаил в чест на своя символичен кръстник – император Михаил III **5**. Византийски епископи започват масово покръстване на народа.

За мнозина българи „ромейската“ вяра обаче остава чужда. Част от боилите се вдигат на бунт срещу „лошия закон“. Княз Борис I Михаил не се отказва от делото си. Той потушава бунта с верните си войски и наказва водачите със смърт. Решимостта му да утвърди новата вяра намира широк отзвук в Европа **1**.

БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА

Покръстването променя живота в България **2**. Приети са нови християнски празници. На мястото на езическите светилища се строят християнски храмове **4**, **6**. Влиянието на Църквата в обществото нараства, но присъствието на византийското духовенство в страната буди недоверие. Затова князът иска България да получи право на своя Църква. Той започва сложни преговори с двата християнски центъра в Европа – Константинопол и Рим. Като използва съперничеството между тях, Борис постига своята цел. На 4 март 870 г. с решение на църковен събор в Константинопол България получава свой църковен глава – архиепископ, само формално подчинен на Патриаршията в Константинопол.

За своето историческо дело скоро след смъртта си (2 май 907 г.) княз Борис I Михаил е обявен за светец от Българската църква.

Княз Борис I Михаил приобщава България към християнска Европа. Тази историческа промяна има дълбоки корени в миналото на българските земи. Християнската религия сплотява българите, славяните и потомците на траките в единен български народ.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Покръстването на българите

„Князът на българите приел свето кръщение. Той бил замислил да стане християнин предишната година, понеже Бог го вдъхновил и му внушил това чрез бедствия сред народа на царството му. Недоволни от това, неговите боляри разбунтували народа против него, за да го погубят. И тъй, колкото били в десетте области, те се събрали около двореца му. Но той, като призовал името Христово, потеглил срещу цялото множество...

Князът наказал със смърт само петдесет и двама от болярите... а на останалия народ позволил да си отиде невредим. Той изпратил пратеници при немския крал Людовик... и поискал от него епископ и свещеници... (Борис) отправил в Рим своя син и много от болярите на своето царство...

Той също отправил до папа Николай много запитвания, за да се съветва с него относно вярата.

Поискал от папата да му прати епископи и свещеници и молбата му била удовлетворена.“

Франкска хроника от IX в.

- За кои събития съобщава западният хронист?
- Как реагира княз Борис I на опита за връщане към езичеството?
- С каква цел изпраща български делегации при немския крал Людовик и папа Николай I?
- Защо според вас тези събития са описани от западните хронисти?

4. Църквата „Св. София“ в гр. Охрид, днес в Северна Македония. Построена при княз Борис I.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

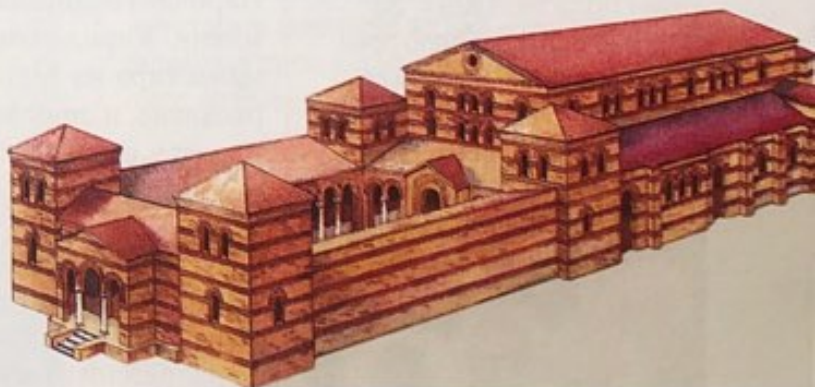
1. Докажете с примери, че християнството е разпространено в България преди приемането си за държавна религия.
2. Защо княз Борис решава да покръсти българите?
3. Кой и защо се противопоставя на неговата политика?
4. Защо за България е важно да има своя Църква?
5. В кои решаващи моменти княз Борис проявява качества на далновиден държавник и дипломат?

5. Княз Борис приема кръщение в Плиска.

Миниатюра от българския препис на Манасиевата хроника, XIV в. ● Открийте фигурата на княза.

● Опишете сцената и образите на византийския император Михаил III (1), императрицата (2) и епископа (3).

6. Голямата базилика в Плиска. Рисунка възстановка. Архиепископската църква е построена скоро след Покръстването. По своите размери (около 100 на 30 м) тя била най-големият храм в България. Обширният ѝ двор побирал стотици хора, а вътрешността била украсена с бял мрамор. В нея се установил първият български архиепископ Йосиф (Стефан).

● Опишете храма с помощта на текста и рисунката. ● Какви изводи може да направите за дейността на княз Борис от размерите на църквата?

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Представете си, че сте съветници на владетеля Борис I и трябва да представите доводи да приеме християнството от Римската църква или от Византия. Защо надделяват доводите да се приеме източното православие?

1. Паметник на светите Кирил и Методий в Чехия. Скулптор Албин Поласек, 1929 г. За своето апостолско дело през 1980 г. Кирил и Методий са обявени от папа Йоан Павел II за покровители на Европа.

2. Свети Седмочисленици. Стенопис в едноименния храм в гр. София. Кирил и Методий и техните ученици Климент, Наум, Сава, Горазд и Ангеларий са обявени за светци от Българската църква с това общо име.

Манастир – общежитие на монаси или монахини, което се подчинява на строг устав.

Книжовна школа – средище за създаване на книги и за религиозно образование през Средновековието.

Житие – църковен разказ за живота и делата на християнски светец.

ДЕЛОТО НА СВЕТИТЕ БРАТЯ КИРИЛ И МЕТОДИЙ И ТЕХНИТЕ УЧЕНИЦИ

Защо княз Борис I си поставил за цел да създаде Българска църква?

СЪЗДАВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА АЗБУКА

Скоро след Покръстването, в духа на византийската културна традиция, българите се сдобиват с азбука и книги на своя език. Заслугата за това историческо дело е на двама високообразовани духовници, които българите почитат като светци и първоучители – братята Кирил и Методий **1**.

Методий и Константин (с монашеско име Кирил) са родени в началото на IX в. в големия византийски град Солун. Те са от знатно семейство и по майчина линия произхождат вероятно от виден славянски род. Неслучайно Методий е назначен за управител на византийска област със славянско население близо до Солун. По-късно той става монах в **манастир** в Мала Азия.

Кирил завършва прочутата императорска школа „Магнаура“ в Константинопол. Той е сред най-образованите хора на своето време. Наричат го „Философ“, а Византия му възлага важни дипломатически мисии. Кирил също се стреми към книжовни занимания и се оттегля в манастира на Методий. Там братята се посвещават на идеята за покръстване и просвещаване на славяните. През 855 г. Кирил създава първата славянска азбука, наречена глаголица **5**. Заедно с Методий започват да превеждат свещените книги от гръцки на славянски език.

МОРАВСКАТА МИСИЯ

Кирил и Методий въвеждат азбуката първо във Великоморавия, Централна Европа. През 863 г. по молба на нейния княз Ростислав те са изпратени от императора на мисия в тази славянска страна **4**. През 868 г. братята посещават Рим, за да изразят уважение към папа Адриан II, който освещава азбуката. Кирил се разболява тежко и умира в Рим (869). Методий е определен от папата за архиепископ на Великоморавия, където продължава святото дело. Въпреки папската подкрепа немското духовенство се стреми да наложи латинския език и остава враждебно към Методий.

УЧЕНИЦИТЕ НА СВЕТИТЕ БРАТЯ В РОДИНАТА

След смъртта на Методий (885) учениците на светите братя са прогонени от Великоморавия **2**. Най-близките им следовници Климент, Наум и Ангеларий пристигат в България, „за която копнеели отдавна“ **4**. Те получават от княз Борис I Михаил пълна подкрепа **6**. По заповед на княза са създадени две духовни и просветни средища. В Плиска остава Наум. Климент е изпратен в югозападните земи (дн. Северна Македония), където основава Охридската **книжовна школа**. Двамата просветители обучават хиляди свещеници и учители. Това позволява през 893 г. гръцкият език в богослужението да бъде заменен със старобългарски.

В средата на IX в. светите братя Кирил и Методий създават азбука за славяните. Княз Борис I спасява от унищожение тяхното дело. Чрез дейността на учениците им Климент и Наум България се превръща в огнище на славянската християнска култура.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Моравска мисия и защита на писмеността

„Като пристигна Кирил в Моравия с брат си Методий, княз Ростислав го прие с много почит, събра ученици и му ги предаде да ги учи. А той скоро преведе всички богослужбени книги... След като прекара 40 месеца в Моравия, той се отправи за Рим, за да посвети своите ученици... Когато беше във Венеция, против него се събраха като врани на сокол епископи, свещеници и монаси: „Човече, кажи ни как сега си направил книги за славяните и ги учиш, когато никои друг преди теб не ги е изнамерил – нито апостол, нито римски папа... Ние познаваме три езика, на които подобава да славим Бога в книгите: еврейски, гръцки и латински!“.

Философът им отговори: „Не вали ли дъжд от Бога и слънцето не свети ли еднакво за всички? И как не ви е срам, като мислите, че езиците са само три, а на всички други народи заповядвате да бъдат слепи и глухи... Но ние познаваме много народи, които... въздават слава на Бога на своя език: арменци, перси..., грузинци..., готи..., хазари, араби, египтяни, сирийци и много други“.

Житие на св. Кирил, IX в.

- Как Кирил отхвърля „триезицието“ – възгледа, че християнството може да се проповядва само на три свещени езика – еврейски, старогръцки и латински?
- Посочете доказателства за неговата образованост.

5. Лист от Евангелие, X – XI в. Написано на най-старата славянска азбука – глаголицата, създадена от св. Кирил на основата на местния говор на българските славяни около гр. Солун.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Пристигане на учениците в България

„Климент взел със себе си Наум и Ангеларий и се отправили по пътя, който водел към р. Дунав. Когато стигнали в Белград, се явили при българския управител и му разказали всичко, което се случило с тях. Като разбрал, че са велики и близки на Бога мъже, той ги изпратил при княз Борис, защото знаел, че князът жадува за такива мъже. Когато пристигнали в Плиска, те били приети с почести. Князът благодарил на Бог, че му е изпратил такива служители като благодетели на България.“

По „Пространно житие на св. Климент Охридски“ от епископ Теофилакт, XI в.

- Кои думи показват желанието на княз Борис да въведе славянската писменост?

4. Княз Борис посреща учениците на Кирил и Методий.

Худ. Димитър Гюдженев. • С помощта на картината и писмения източник съставете разказ за посрещането на учениците на светите братя в България.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Проследете във времето живота и дейността на светите братя: родно място, образование, създаване на азбуката, мисионерска дейност, защита на славянското просвещение.
2. Обяснете защо учениците им са приети в България.
3. Докажете с примери, че делото на светите братя Кирил и Методий е спасено от България и българите.

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

Проучете в интернет откъде произлиза името на азбуката „глаголица“ и къде тази писменост е съхранена и използвана най-дълго време през Средновековието.

БЪЛГАРИЯ ПРИ ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ

1. Пратеници на Симеон връчват послание на император Лъв VI. Миниатюра от хрониката на Йоан Скилица, XII в. Опитът на цар Симеон да реши търговския конфликт с преговори, не дава резултат. Войната завършва с победа на българите при Булгарофигон (дн. в Турция) през 896 г. Византия връща тържището на българските стоки и се задължава да плаща на България годишен данък.

2. Оловен печат на цар Симеон. С такива печати са подпечатвани писмата му до чуждите владетели. Върху някои от тях се четат титлите „василевс на ромеите“ и „василевс на българи и ромеи“.

- **Защо владетелските печати са ценен исторически извор?**

Династичен брак – брак между членове на владетелски династии от две държави, сключен с цел постигане на приятелство и траен мир.

Кои са историческите приноси на княз Борис I Михаил?

КНЯЗ ВЛАДИМИР-РАСАТЕ. ПРЕСЛАВСКИ СЪБОР (893)

През 889 г., спокоен за бъдещето, княз Борис I отстъпва престола на своя първороден син Владимир-Расате и става монах. Но Владимир не оправдава надеждите на баща си и застрашава позициите на християнството. Князът Покръстител не може да допусне връщане назад. С верните си хора той сваля Владимир от престола. Короната е дадена на третия му син Симеон (893 – 927), който получава високо образование във Византия и е готвен вероятно за ръководител на Българската църква **3**.

Тази промяна е извършена през 893 г. на народен събор в Преслав, който взема и други важни решения. Старобългарският език и писменост са приети като официални в държавата и Църквата. Столицата е преместена от Плиска в Преслав. Така българите скъсват напълно с езическото минало.

ПОБЕДИТЕ НА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ

През 894 г. между младия княз Симеон и империята започва конфликт. Император Лъв VI самоволно премества тържището за български стоки от Константинопол в Солун, с което засяга не само търговците, но и авторитета на България. Симеон отговаря с война и разбива византийската армия в Източна Тракия **1**. За да го спре, империята склонява маджарите (унгарците) да нападнат България от север. Тогава Симеон сключва съюз с печенегите, побеждава унгарците и ги изтласква в Панония (дн. Унгария).

През 913 г. българският владетел се намесва пряко в борбите за власт във Византия. Той се явява с войска пред стените на столицата и постига споразумение за **династичен брак** между малолетния император Константин VII и своята дъщеря. Империята признава на Симеон титлата „василевс (цар) на България“. Но не след дълго византийците нарушават договора и започват подготовка за война. Двете войски се срещат на 20 август 917 г. при р. Ахелой, близо до Поморие. Византийската армия претърпява тежко поражение **5**. След победата при Ахелой България става първа военна сила в Югоизточна Европа **3**. Територията ѝ обхваща всички земи, населени с българи – от Карпатите и р. Днестър до Егейско и Адриатическо море **4**.

„ИМПЕРАТОР НА БЪЛГАРИ И РОМЕИ“

След 917 г. цар Симеон неведнъж обсажда Константинопол. Той дори преговаря за общи действия с арабите по суша и море, които империята осуетява с цената на скъпи дарове. Българският владетел мечтае да изгради обща българо-византийска държава и започва да се нарича „василевс на българи и ромеи“ **2**, **3**. Той постига силно влияние в Сърбия, а през 924 г. я превръща в българска област.

Идеите и политиката на цар Симеон Велики отразяват подема на българското общество през IX – X в. При неговото управление България достига върха на своето военно могъщество и оспорва позициите на Византийската империя.

БЪЛГАРИЯ ПРИ ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ

1. Пратеници на Симеон връчват послание на император Лъв VI. Миниатюра от хрониката на Йоан Скилица, XII в. Опитът на цар Симеон да реши търговския конфликт с преговори, не дава резултат. Войната завършва с победа на българите при Булгарофигон (дн. в Турция) през 896 г. Византия връща тържището на българските стоки и се задължава да плаща на България годишен данък.

2. Оловен печат на цар Симеон. С такива печати са подпечатвани писмата му до чуждите владетели. Върху някои от тях се четат титлите „василевс на ромеите“ и „василевс на българите и ромеите“.

● *Защо владетелските печати са ценен исторически извор?*

Династичен брак – брак между членове на владетелски династии от две държави, сключен с цел постигане на приятелство и траен мир.

Кои са историческите приноси на княз Борис I Михаил?

КНЯЗ ВЛАДИМИР-РАСАТЕ. ПРЕСЛАВСКИ СЪБОР (893)

През 889 г., спокоен за бъдещето, княз Борис I отстъпва престола на своя първороден син Владимир-Расате и става монах. Но Владимир не оправдава надеждите на баща си и застрашава позициите на християнството. Князът Покръстител не може да допусне връщане назад. С верните си хора той сваля Владимир от престола. Короната е дадена на третия му син Симеон (893 – 927), който получава високо образование във Византия и е готвен вероятно за ръководител на Българската църква **3**.

Тази промяна е извършена през 893 г. на народен събор в Преслав, който взема и други важни решения. Старобългарският език и писменост са приети като официални в държавата и Църквата. Столицата е преместена от Плиска в Преслав. Така българите скъсват напълно с езическото минало.

ПОБЕДИТЕ НА ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ

През 894 г. между младия княз Симеон и империята започва конфликт. Император Лъв VI самоволно премества тържището за български стоки от Константинопол в Солун, с което засяга не само търговците, но и авторитета на България. Симеон отговаря с война и разбива византийската армия в Източна Тракия **1**. За да го спре, империята склонява маджарите (унгарците) да нападнат България от север. Тогава Симеон сключва съюз с печенегите, побеждава унгарците и ги изтласква в Панония (дн. Унгария).

През 913 г. българският владетел се намесва пряко в борбите за власт във Византия. Той се явява с войска пред стените на столицата и постига споразумение за **династичен брак** между малолетния император Константин VII и своята дъщеря. Империята признава на Симеон титлата „василевс (цар) на България“. Но не след дълго византийците нарушават договора и започват подготовка за война. Двете войски се срещат на 20 август 917 г. при р. Ахелой, близо до Поморие. Византийската армия претърпява тежко поражение **5**. След победата при Ахелой България става първа военна сила в Югоизточна Европа **3**. Територията ѝ обхваща всички земи, населени с българи – от Карпатите и р. Днестър до Егейско и Адриатическо море **4**.

„ИМПЕРАТОР НА БЪЛГАРИ И РОМЕИ“

След 917 г. цар Симеон неведнъж обсажда Константинопол. Той дори преговаря за общи действия с арабите по суша и море, които империята осуетява с цената на скъпи дарове. Българският владетел мечтае да изгради обща българо-византийска държава и започва да се нарича „василевс на българите и ромеи“ **2**, **3**. Той постига силно влияние в Сърбия, а през 924 г. я превръща в българска област.

Идеите и политиката на цар Симеон Велики отразяват подема на българското общество през IX – X в. При неговото управление България достига върха на своето военно могъщество и оспорва позициите на Византийската империя.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Личността и амбициите на цар Симеон

А. „Начело на българите стоял смелият и войнствен Симеон – християнин, но голям противник на съседите си гърците. За него казвали, че бил полугрък, понеже още като малък изучил във Византия ораторското изкуство на Демостен и логиката на Аристотел.“

„Хроника“ от италианския дипломат и историк Лиутпранд, X в.

Б. „На 6 (20) август се завързало сражение между ромеи и българи при крепостта Ахело (Поморие)... Паднали много хора, не само обикновени войници, но и твърде голям брой военачалници... А Симеон, възгордан от победата... вдигнал цялата си войска и потеглил към столицата.“

„Хроника“ от византийския автор Йоан Скилица, XI в.

В. „(923 г.)... Симеон с всичките си войски дойде при Константинопол, оплени Тракия и Македония и всичко опожари... Той искаше да види самия василевс Роман (Лакапин)... Дойде Симеон, водейки безчислено множество, разделено на полкове, едни със златни щитове и златни копия, други с всякакъв вид оръжия... Те, като поставиха помежду си Симеон, прославяха го като василевс на гръцки език... След като се целунаха един друго, започнаха да говорят за мира.“

„Хроника“ от византийския автор Симеон Логотет, X в.

• Представете документите по опорите на с. 42. • Кои черти на личността на Симеон изтъкват авторите? • Какви са неговите цели? • С какви средства ги постига? • Направете изводи за отношенията между България и Византийската империя.

4. България при княз Борис I и цар Симеон, 852 – 927 г.

5. Битката при Ахелой. Хроника на Йоан Скилица, XI в.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо се стига до Преславския събор през 893 г.? Какви важни решения за бъдещето на България взема той?
2. Проследете хронологично отношенията между България и Византия по времето на цар Симеон.
3. Какви качества на държавник проявява цар Симеон? Кое от тях смятате за най-важно? Защо?
4. Кога и защо Симеон започва да се титулува „василевс на българи и ромеи“?
5. Разсъждавайте могъл ли е цар Симеон Велики да осъществи намерението си да заеме византийския трон.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Разделете се на групи. Влезте в ролите на български дипломатически пратеничества:

- а) до император Лъв VI през 894 г.;
- б) до печенегите през 896 г.;
- в) до арабския халиф около 920 г.

Съчинете текстове с българските искания и намерения от името на цар Симеон.

Представете текстовете на другите групи.

Разсъждавайте за значението на дипломатията и на войната през Средновековието.

„ЗЛАТНИЯТ ВЕК“ НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

1. Заглавна страница от „Шестоднев“ на кирилица. Руски препис от XIII в.

• Опишете украсата и формата на буквите. • Сравнете ги с глаголицата. • Защо според вас творбата е запазена в руски препис?

2. Икона на св. Теодор Стратилат. Уникален образец на преславската художествена керамика от X в.

Икона – свещен за християните образ на Исус Христос, света Богородица или светец. „Златен век“ – период на изключителен разцвет на една държава или цивилизация.

До какви промени в обществото довежда Покръстването?

КНИГОЛЮБЕЦЪТ СИМЕОН

Приемането на християнството приобщава българите към вековната византийска цивилизация, запазила за Европа културното наследство на Древна Елада и Рим. В България започва културен подем. Книжовните школи в Плиска и Охрид обучават множество хора да четат и да пишат на роден език **3**. След 888 г. в книжовната дейност на учениците на светите братя се включва и младият владетел Симеон. Като дете той е изпратен в Константинопол и получава образование в Магнаурската школа – единственото тогава висше училище в Европа. Наричат го „полугрък“ – почти равен на мислителите от Античността **5**.

НОВАТА СТОЛИЦА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Във Велики Преслав и околните манастири цар Симеон създава кръг от талантиливи писатели и преводачи. С множество преводи от гръцки език те приобщават българите към християнството и културните постижения на Византия. Пръв сред творците на българската култура е най-близкият ученик на светите братя Климент Охридски. Той не само написва десетки творби, но и образова хиляди духовници и книжовници **3**. Йоан Екзарх превежда от гръцки език съчинението „Шестоднев“, в което включва описание на цар Симеон и преславския дворец **6**. Константин Преславски създава в стихове „Азбучна молитва“ – прослава на славянската писменост и книжовността. Черноризец Храбър убедително защитава българската азбука и език в творбата си „За буквите“.

Българските книжовници създават нова, по-достъпна графична система, наречена кирилица, която постепенно измества глаголицата. Това е азбуката, на която българите и православните славянски народи пишат и днес **1**.

Цар Симеон превръща новата столица Велики Преслав в красив и представителен град. В нея са построени дворци и храмове с украса от керамика, злато и мрамор. Сред тях с необичайната си форма и позлатен купол блестяла Кръглата, или Златната, църква **4**. В столицата и страната се развиват живописата и приложните изкуства. От прочутата преславска художествена керамика се изработват и икони **2**.

СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

„Златният век“ става основа за развитието на българската култура през следващите векове. Книгите, създадени при цар Симеон Велики, дават знания и опит на книжовниците по цялата българска земя. Това книжовно богатство надхвърля границите на страната. Българските книги са приети и преписвани векове наред в руските княжества, Сърбия и други страни. Старобългарският език става третият богослужебен и литературен език за средновековна Европа редом с гръцкия и латинския.

В края на IX и през X в. България изгражда своята християнска култура. Българските творци усвояват и осмислят византийското наследство, създават книги с преводи и оригинални творби. Чрез тях постиженията на българската култура достигат до целия православен славянски свят.

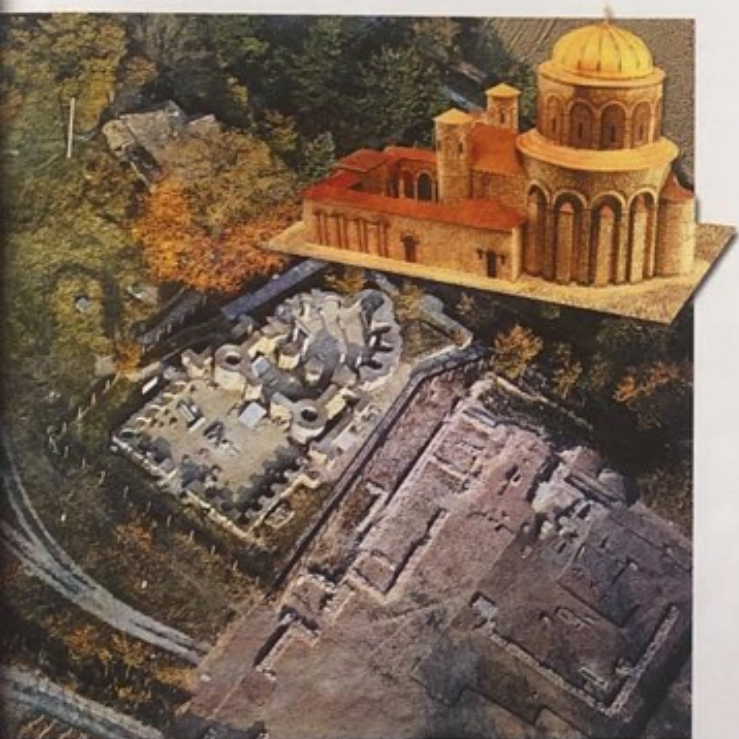
ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Дейността на св. Климент Охридски

„Той имал във всяка енория избрани измежду другите (ученици) и те... наброявали до три хиляди и петстотин... Ние никога не го видяхме да бездейства, но той или учеше децата... – на едни показваше формите на буквите, на други обясняваше смисъла на написаното, а на трети нагласяваше ръцете, за да пишат... или се отдаваше на молитва, или се занимаваше с четене, или пък пишеше книги... Затова и неговите ученици били най-добри от всички по живот и по знание. От тях той поставял четци... и свещеници.“

„Пространно житие на св. Климент“
от епископ Теофилакт, XI в.

- Подчертайте в текста дейностите, които извършва св. Климент Охридски.
- Направете оценка на неговия принос за развитието на българската просвета и култура.

4. Златната църква във Велики Преслав.

Снимка на нейните останки от въздуха и макет.

- Нарисувайте своята представа за църквата, както е изглеждала преди 1000 години.

5. Симеон Велики. Худ. Димитър Гюдженев, 1927 г.

- Сравнете портрета с историческия извор.
- Съответства ли според вас образът на владетеля, пресъздаден от художника 1000 години по-късно, на писмения документ?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Описание на цар Симеон

„Когато някой... дойде отдалеч към придворните кули на княжеския дворец и ги види, той се чуди... Ако ли пък му се случи да види и княза, седнал в мантия, обшита с бисер, със златен наниз на шията, с гривни на ръцете, препасан с кадифен пояс и с увиснал на бедрото меч... той ще рече: „Аз не мога да ви разкажа за тази красота и ред. Само който ги види със собствените си очи... може да се възхити най-добре.“

- С каква цел според вас книжовникът е създал този текст и го е добавил към византийската творба? ● Защо и за кого е ценно описанието?

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Обяснете ролята на владетеля Симеон за явлението, което наричаме „Златен век“ на българската култура.
2. Опишете „Златния век“ по следните опори: условия за културния разцвет; книжовници – дейност и творби; архитектура; исторически резултати за България и славянските народи.
3. Направете заключения за мястото на българската култура от IX – X в. в европейската средновековна култура.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Ако живеехте във времето на цар Симеон Велики, каква роля в обществото бихте си избрали: член на болярския съвет, военачалник, книжовник от Симеоновия кръг, управител на област, дипломат, занаятчия, художник на икони, строител, друго? Аргументирайте избора си.

ЕДИН ДЕН ВЪВ ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Новата християнска столица

Описание на столицата от Йоан Екзарх

„Когато смерд (селянин) и беден човек и странник дойде отдалеч до крепостните кули... и ги види, той се удивлява. И като пристъпи към вратите (на външния град), чуди се и се пита. А като влезе вътре, вижда от двете страни издигащи се постройки, украсени с камък и изписани с други неща. А като влезе в двореца (вътрешния град) и като види високите палати и черквите, богато украсени с камък и дърво и багри, а отвътре пък – с мрамор и мед, сребро и злато, така и не знае с какво да ги сравни, тъй като не е виждал в своята земя друго освен сламени хижи.“

„Шестоднев“, Йоан Екзарх, IX – X в.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Опишете географското положение на града по картата на с. 49. От колко и какви части се състоял Велики Преслав? Как бил защитен външният град и как – вътрешният град? Какви видове сгради имало във външния град? Къде се намирал дворецът на владетеля? А къде – Кръглата църква?

2. Какви видове сгради имало в столицата според документа? Какво научаваме за тяхната външна и вътрешна украса? Какво въздействие е искал да постигне според вас Йоан Екзарх сред съвременниците си с описанието на Симеоновия дворец?

Дейността на книжовниците от Симеоновия кръг

Цар Симеон – „Златният век“ на българската писменост.
Худ. Димитър Гюдженев, XX в.

България – родина на кирилицата

„(Климент Охридски) измислил и други форми на буквите за по-голяма яснота от ония, които изнамерил мъдрият Кирил. С тях написал цялото боговдъхновено писание, похвални слова, жития на светци и мъченици и... свещени песни, на които с усърдие изучил по-способните си ученици... Така чрез собственото си усърдие превърнал варварския и див народ в свят народ.“

Житие на св. Климент Охридски, XIII в.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

3. Опишете сцената. Посочете цар Симеон. Защо той заема централно място? Как е обличен (сравнете с портрета на с. 51)? Как са представени книжовниците: опишете разположението на фигурите, позите и жестовите, облеклото им. По какво се познава, че някои са монаси? Какво правят книжовниците? За какво според вас разговарят с владетеля?

4. Прочетете текста и откъса от творбата на Йоан Екзарх тук и на с. 51. Какви теми вълнували книжовниците? Какви са техните заслуги за: а) създаването и разпространението на кирилицата; б) повишаването на грамотността; в) формирането на културен елит от християнски книжовници и духовници?

Археологическите останки

Южната порта

Останки от двореца

Останки от Кръглата църква

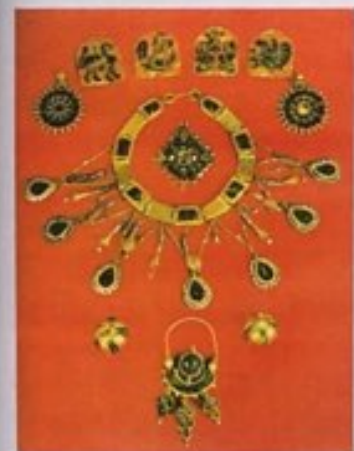
Украса от мрамор

Чаша на болярина Сивин

Преславска керамика

Златни украшения на болярка или царица

ЗАДАЧА ЗА УПРАЖНЕНИЕ

5. Опишете обектите от снимките. Въз основа на тях направете заключения за: а) защитата на столицата; б) строителните материали и технологии; в) майсторството на занаятчиите строители, бижутери, художници; г) живота на жителите.

Как гледаме исторически картини

Паметта за миналото на всеки народ се пази и в стотици картини и скулптури на исторически теми. Това са *произведения на изкуството*, много от които са създадени векове след събитията. Художниците обикновено проучват внимателно информацията от писмените и археологическите извори и се стремят да останат верни на историческата истина. Но те влагат в картините и *творческо въображение*: създават имагинерни (измислени) образи на личности, рисуват детайли, които не са запазени. Картините са ценни, защото създават ярка представа за миналото. Трябва да ги възприемаме критически и да помним, че самите те не са исторически извори.

ОПОРИ ЗА РАБОТА

При работа с исторически картини следваме стъпките за тълкуване на изображение. Освен това е важно да се опитваме да дадем отговори на въпросите:

- Разполага ли науката с писмени извори и с изображения от епохата за събитието и за личностите, представени на картината?
- Достоверна представа за миналото ли е създал художникът?
- Какви внушения и послания се е стремил да отправи художникът към зрителите?

Задачи по избор

1. Представете портрета на цар Симеон от Димитър Гюдженов (с. 51). Сравнете го с писмените извори и изображенията от епохата и се опитайте да отговорите на въпросите по-горе.
2. Потърсете в интернет портрети на български канове и царе, рисувани от съвременни художници. Достоверни или имагинерни са тези образи?
3. Напишете съчинение по картината „Цар Симеон – „Златният век“ на българската писменост“.

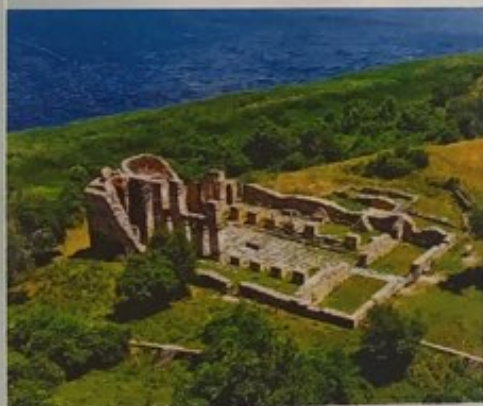
Виртуално пътешествие

1. „Разходете се“ във Велики Преслав чрез интернет – на крилата на дрон с проекта „България отвисоко“.
2. Посетете сайта на Археологическия музей „Велики Преслав“: www.museum-preslav.com. Разгледайте обектите и колекциите на музея. Прочетете информацията за някои от тях и напишете свой текст за обекта, който ви направи най-силно впечатление.

БЪЛГАРИЯ ПРИ ЦАР ПЕТЪР И ЦАР САМУИЛ. ДВУБОЯТ С ВИЗАНТИЯ

1. Св. Иван Рилски. Стенопис от Рилския манастир. Като младеж Иван става отшелник в Рила планина. Прочува се като лечител и чудотворец и край него се събират ученици. Така през X в. е основан Рилският манастир. Св. Иван Рилски е покровител на България.

2. Църквата „Св. Ахил“ на остров Св. Ахил в малкото Преспанско езеро, дн. в Гърция. При разкопки там са открити гробовете на Самуил и членове на неговото семейство. Град Преспа е временен център на Българската държава, каквито са Средец, Скопие и Охрид.

В какво се изразило могъществото на България при цар Симеон?

ПЕТЪР – ЦАР НА БЪЛГАРИТЕ (927 – 969)

През 927 г. Симеоновият син цар Петър сключва с Византия мирен договор за 30 години. Империята му признава титлата „цар на българите“, а Българската църква е издигната в патриаршия. Мирът е скрепен с династичен брак между царя и императорската внучка Мария, преименувана на Ирина (мир). Но в обществото липсва спокойствие. Братята на царя вдигат два неуспешни бунта срещу него, за да го свалят от престола. По времето на цар Петър в България се появява богомилската ерес. Създателят на това учение поп Богомил проповядва, че земният свят е дело на дявола, отрича кръста и иконите, критикува царя и духовенството. Държавата и Църквата преследват богомилите, защото заплашват реда. Появяват се и много монаси отшелници, които живеят самотно в пустини. Сред тях е св. Иван Рилски – основател на Рилския манастир **1**.

В края на царуването на Петър отношенията с Византия се влошават. Подбуден от византийската дипломация, киевският княз Светослав напада България и превзема Преслав (969). При тази вест цар Петър се разболява и умира. Действията на Светослав улесняват настъплението на византийците. През 971 г. император Йоан Цимисхи завладява Велики Преслав и цяла Източна България.

СИНОВЕТЕ НА КОМИТ НИКОЛА. ЦАР САМУИЛ (997 – 1014)

Западните области остават свободни. Там българите поверяват властта на синовете на комит Никола – управителя на Средец (дн. София). Българският патриарх намира убежище в Средец, който става временна столица. В борбата за защита на царството най-ярко се откроява Самуил. По-големите му братя Давид и Мойсей загиват в битки, а по подозрение в измяна брат му Арон е наказан със смърт. През 986 г. император Василий II без успех обсажда Средец, но по пътя назад армията му е разгромена в прохода Траянови врата. Самуил освобождава Велики Преслав, Плиска и земите до р. Дунав **5**, **6**. Българите не изменят на своя царски род – Самуил става български цар едва след смъртта на синовете на цар Петър. Столица на България става град Охрид **3**, **4**.

ЗАВЛАДЯВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ

През 1001 г. Василий II хвърля цялата военна мощ на империята срещу България. Превзети са много градове и области. Най-тежкият удар за българите е поражението в битката при с. Ключ през 1014 г. В плен попадат 15 000 войници, които са ослепени по заповед на император Василий II, наречен „Българоубиец“. При вида на ослепените си воители цар Самуил получава сърдечен удар и умира **2**.

Неговият син – цар Гаврил Радомир (1014 – 1015), е свален от престола и убит от братовчед си Иван Владислав. Новият цар строи крепости, но не може да спре византийското настъпление **7**. След смъртта му през 1018 г. угасват последните огнища на съпротива. Охрид пада в ръцете на византийците.

При цар Петър Византия признава Българското царство. Четири десетилетия цар Самуил отбранява неговата независимост. През 1018 г. цяла България пада под византийска власт.

Ерес – отклонение от официално приетото учение на Църквата.

927	969	971	986	997	1014	1018
Мир с Византия	Походи на киевския княз Светослав	Завладяване на Преслав от Йоан Цимиски	Битката при Траянови врата	Възцаряване на Самуил	Битката при с. Ключ	Падане на България под визан- тийска власт

3. Самуиловата крепост в гр. Охрид, дн. Северна Македония

5. Цар Самуил обсажда Солун. Миниатюра от Мадридския препис на хрониката на Йоан Скилица, XII в.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

7. Битолски надпис на цар Иван Владислав

„През годината 6523 от сътворението на света (1015 – 1016 г.) обнови се тая крепост, зидана и правена от Иоан, самодържец български... Тази крепост бе направена за убежище и за спасение и за живота на българите... Този самодържец беше българин по род, внук на Никола... син на Арон, който е брат на Самуил, царя самодържавен, и с когото двамата разбиха гръцката войска на цар Василий...“

- Какви сведения дава надписът: а) за рода на българския цар; б) за съпротивата срещу Византия?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Охрид – столицата на България

„Градът Охрид, разположен между два високи хълма до голямото езеро... е главният град на цяла България. Там се издигат дворците на българските царе и там се намират скрити в съкровищницата техните богатства... корони, покрити от край до край с бисери и скъпоценни камъни, тържествени облека, целите извезани със злато, много други скъпи украшения и златни монети.“

„Хроника“ от византийския летописец Йоан Скилица, края на XI в.

6. Описание на българите

„Що се отнася до царя на българите... аз не съм бил в неговата страна, но видях пратениците му... Те носеха тесни дрехи и се опасваха с дълги колани, на които бяха прикрепени копчета от злато и сребро. Техният цар е много могъщ. Той поставя на главата си корона, има секретари и областни управители и заповядва... според установените порядки и церемонии, както е обичайно за владетелите и велможите.“

Ибрахим ибн-Якуб, арабски пътешественик и хронист, 965 – 966 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо договорът от 927 г. е важен за България?
2. Какво проповядвали богомилите? Защо са били преследвани от държавата и Българската църква?
3. Защо завладяването на Преслав и източните области не означава край на Българската държава?
4. Проследете борбата на цар Самуил за отстояване на независимостта. Обсъдете качествата му като държавник и дайте своята оценка.

САМОСТОЯТЕЛЕН ПРОЕКТ

- Прочете подробно дейността на цар Самуил и напишете текст на тема: „По стъпките на цар Самуил за отстояване на независимостта“.
- Прочете разпространението на богомилското учение в Европа и напишете текст на тема: „Богомилството – българската ерес“.

БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПОД ВЛАСТТА НА ВИЗАНТИЯ

1. Печат на Самуил Алусиан – български болярин на византийска служба. Издигнат на висок пост след участието на баща му Алусиан в потушаването на въстанието на Петър Делян.

2. Бачковският манастир. Основан е през 1083 г. от византийския военачалник с грузински произход Григорий Бакуриани. В него са запазени ценни средновековни стенописи.

Привилегии – по-големи права и предимства в сравнение с други хора и обществени групи.

Какво знаете за постиженията на българския „Златен век“?

ПОЛОЖЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ В ИМПЕРИЯТА

След византийското завоевание покореното Българско царство е разделено на нови области. Най-обширна е „България“, която обхваща западните земи от Охрид до Видин и Белград. Голяма област е и „Подунавието“ между р. Дунав и Стара планина. След загубата на държавата си българите остават без свои водачи. Част от болярите са лишени от именията си и изселени. Други постъпват на византийска служба, привлечени с титли и **привилегии** **1**.

Новата власт налага на българите нови, по-високи данъци. Голяма тежест за селяните са и задълженията в безплатен труд и пари. Имперските данъчни чиновници вършат злоупотреби и насилия. Византия не осигурява на българските земи и надеждна защита от нашественици. Набезите на племената печенеги, узи и кумани от север разоряват градове и села **3**. Широко се разпространява богомилската ерес. Тя прониква във Византия, в Мала Азия и дори в Западна Европа – Италия и Франция.

БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА И КУЛТУРА

Император Василий II запазва Българската църква, но я понижава в архиепископия с център Охрид **4**. Висшите църковни длъжности са заети само от византийци. Лишена от грижите на своя държава, българската култура преживява застои. Водещите средища Преслав и Охрид западат, но книжовният живот в манастирите не угасва. Монасите преписват книгите от времето на „Златния век“, създават нови преводи и жития. Последователите на св. Иван Рилски основават нови манастири. През XI в. е създаден и Бачковският манастир близо до днешния Асеновград **2**.

ВЪСТАНИЯ СРЕЩУ ВИЗАНТИЙСКАТА ВЛАСТ

Българите не се примиряват с чуждата власт. Скоро след завоеванието те се вдигат с оръжие в ръка за възстановяване на своята държава. През 1040 г. земите от Дунав до Егейско море са обхванати от мощно въстание с център Белград. Оглавява го Самуиловият внук Петър Делян, който е провъзгласен за български цар. За кратко време въстаниците освобождават западните български земи. Когато към тях се присъединява синът на цар Иван Владислав – Алусиан, настъпва обрат **6**. Поверената му войска е разбита, а той ослепява Петър Делян и бяга при византийците. Скоро след неговата измяна въстанието е потушено.

През 1072 г. българите в югозападните земи отново вдигат въстание **5**. Предвожда ги видният болярин от Скопие Георги Войтех. Въстаниците воюват храбро две години, но Византия отново надделява. До края на XI в. съпротивата не стихва. Нови въстания и бунтове избухват в Подунавието, в Средец, в Несебър, в Пловдив.

Византийското завоевание през 1018 г. променя живота на българите. Въпреки духовната близост с Византия нейната власт остава чужда за българския народ. Българите не се примиряват с подчиненото си положение в своята родина и се вдигат на въстания. Споменът за свободното Българско царство подхранва стремежа им към отхвърляне на византийската власт.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Нападенията

„Понеже през 1035 г. Дунав замръзнал, печенегите го преминали и причинили немалки вреди в Мизия и Тракия, чак до Македония... През пролетта те извършили три нападения, като унищожавали всичко по пътя си и избивали всички заловени.“

„Хроника“ от византийския автор
Иоан Скилица, XI в.

● Какви са резултатите от набезите за българското население?

4. Охридската архиепископия

„Сегашният архиепископ да управлява всички български епископства, които при цар Петър и цар Самуил се притежаваха и владееха от тогавашните архиепископи... Всички чиновници... да не се месят в делата нито на българските манастири и църкви, нито в която и да било църковна работа.“

Грамота на император Василий II, 1020 г.

● Какви права дава императорът на Българската църква? Как е променен статутът ѝ?

5. Български въстания срещу византийската власт

- Посочете центровете на въстанията.
- Как си обяснявате техните мащаби и обхват?

6. Петър Делян посреща своя братовчед Алусиан във въстаническият лагер в Острово (дн. Гърция). Миниатюра в „Хроника“ от Йоан Скилица, XI в.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете промените в живота на българите под византийска власт по следните опори: области, данъци, нападения на нови племена, положение на аристокрацията и на обикновените хора.
2. Разсъждавайте защо през периода на византийската власт българската култура преживява застой.
3. Помислете защо през периода на византийската власт богумилската ерес се разпространява толкова масово.
4. Представете големите български въстания в таблица: време, обхват, водачи, резултати. Обсъдете причините за неуспеха им.

САМОСТОЯТЕЛЕН ПРОЕКТ

Прочетете в интернет български манастири, основани по времето на византийското владичество, като: Лесновския, Осоговския, Бачковския. С дейността на кои български книжовници са свързани? Какво културно наследство се опазва в тях? Представете манастирите в кратки електронни презентации.

БЪЛГАРСКИ ВЛАДЕТЕЛИ

В световната история хиляди хора са допринесли за напредъка на човечеството и за възхода на своите страни и народи. За да разкрият живота, идеите и делото на бележитите личности, историците тълкуват различни източници. Стремят се да дадат справедлива и точна оценка на тяхната дейност и принос в историята. В средновековната история на България са оставили следа бележити владетели. За да оцените тяхното място в историята и заслугите им за България, трябва да работите по определени правила.

стъпка по стъпка

Как описваме историческите личности

ОПОРНИ ВЪПРОСИ

1. Започваме с името, периода, в който живее личността, и основното ѝ занятие/дейност.
2. Продължаваме с произхода и семейната среда, в която израства (ако има данни).
3. Включваме сведения за образованието и за влиянията при формирането на личността.
4. Изясняваме какви цели си поставя и какви средства използва за постигането им.
5. Описваме дейността на дадената личност и резултатите от нея.
6. Изтъкваме личните качества: смелост, отговорност, решителност, прозорливост и т.н.
7. Даваме оценка за мястото и приноса на личността в историята.

Пример

(1) Цар Симеон Велики – владетел на България (893 – 927)

(Роден около 864 г. – живял до 927 г.)

(2) Симеон е третият син на княз Борис I. Роден е в Плиска скоро след Покръстването като християнин и „син на мира“ между България и Византия.

(3) Баща му вероятно го готви за глава на Българската църква, затова като юноша го изпраща в Константинопол да получи високо образование в Магнаурската императорска школа. Младежът овладява гръцкия език и античната култура до съвършенство и е наричан в изворите „полугрък“.

(4) Около 888 г. Симеон се завръща в Плиска и се включва в работата на книжовниците. Но свалянето на брат му Владимир от престола и решенията на Преславския събор му отреждат не съдбата на духовник, а на владетел. Младият княз отлично познава византийската политика и култура и има амбицията да направи християнска България равна по сила и блясък на Византийската империя.

(5) Симеон не се колебае да воюва с империята в защита на българските интереси. През 917 г. в битката при р. Ахелой той нанася на Византия незапомнено поражение, с което превръща България във водеща сила в Югоизточна Европа. Той владее и изкуството на дипломатията. Със самочувствие води преговори с управляващите във Византия и не се колебае да поиска дори да седне на императорския трон.

Другата негова цел е да развие българската християнска култура. Като привлича около себе си даровити книжовници, той лично допринася за културния разцвет на България, наречен „Златен век“.

(6) В преследването на своите цели цар Симеон е смел, решителен, последователен, според византийските извори – дори дързък. Когато е необходимо, той се проявява като отличен дипломат: преговаря с унгарците, сърбите, арабите, с патриарх Фотий и император Роман Лакапин.

(7) По времето на Симеоновото царуване България достига голямо политическо могъщество и става една от най-цивилизованите държави в Европа. Затова той се превръща в пример за подражание на следващите български царе. Името му остава вписано сред най-видните владетели на Европа през Средновековието.

Цар Симеон изпраща свой пратеник да преговаря с арабския владетел за общи действия за превземането на Константинопол по суша и море. Миниатюра от Мадридския препис на хрониката на Йоан Скилица, XII в.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

Съставете исторически портрет по избор на княз Борис I Михаил или на цар Самуил (устно или писмено). Използвайте опорите за описание на историческа личност и примера за цар Симеон.

За да обогатите представата си за дейността и качества на тези владетели, първо прочетете историческите извори. Подчертайте изразите, които показват чертите на техния характер и качества им на държавници.

Княз Борис I – държавник, воин и монах

„Князът на този народ, както разказват, като приел благодатта на кръщението, проявил такова съвършенство, че денем се явявал пред народа в царски одежди, а нощем, облечен в груба дреха, влизал тайно в черква и прострян на пода, прекарвал в молитва... Не след дълго той станал монах, предавайки се денонощно на милосърдие, бдение и молитви. Неговият син (Владимир), когото той поставил за княз, почнал да върши грабежи, да прекарва времето си в пиянство, пиршества и разврат и да възвръща новопокръстения народ към езическите обреди.

Когато баща му узнал това, възпламенен от силен гняв, той свалил монашеската дреха, отново препасал военния пояс, облякъл царските дрехи и се опълчил срещу сина си. Скоро той го заловил, извадил му очите и го пратил в затвора. След това свикал цялото си царство и поставил за княз по-малкия си син, като го заплашил пред всички, че ще претърпи същото наказание, ако в нещо отстъпи от истинското християнство. След като уредил това, той свалил пояса си и прекарал останалото време от живота си в манастир.“

„Хроника“ от абат Регино, ръководител на манастир в Германия, IX – началото на X в.

Цар Самуил – защитник на България

„Самуил станал самовластен господар на цяла България. Той бил войнствен човек, който никога не знаел покой, и докато ромейските войски били заети, той безнаказано нахлувал във всички западни области – не само в Тракия, в Македония и земите около Солун, но и в Тесалия, Елада и Пелопонес...

След 1000 г. император Василий II не преставал всяка година да навлиза в България и да опустошава и разорява всичко по пътя си. Самуил не можел да се противопостави на открито поле и започвал да губи силата си. Затова той решил да прегради с ровове и да ограда пътя на императора към България... Като взел своите войници, Василий заобиколил планината Беласица и внезапно се показал в гърба на българите... Мнозина паднали убити, а още по-голям брой били пленени. Самуил едва можал да се спаси от гибел с помощта на сина си, който смело отблъсвал нападащите.

А императорът ослепил пленените българи – около 15 хиляди, и като заповядал всеки сто ослепени да бъдат водени от едноок, изпратил ги при Самуил. А той, като ги видял да идват в редици с еднакъв брой хора, не можал да издържи това страдание храбро и спокойно, а му призляло и паднал на земята. Получил сърдечен удар и след два дни починал.“

„Хроника“ от Йоан Скилица, край на XI в.

Княз Борис I Михаил. Стенопис от църквата в с. Шипка

Битката в планината Беласица и смъртта на цар Самуил. Миниатюра в българския превод на хрониката на Константин Манаси, XIV в.

БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Най-важното накратко

БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА на Балканите е основана от кан Аспарух в края на VII в. Тя е приемник на Старата велика България в нови условия – в сътрудничество със славяните и в съперничество с Византийската империя. При кановете Крум, Омуртаг и наследниците им до средата на IX в. държавата укрепва вътрешно и разширява територията си.

ПРИЕМАНЕТО НА ХРИСТИЯНСТВОТО за държавна религия от княз Борис I Михаил (864) е повратно събитие в развитието на българите. България се приобщава към християнска Европа и към вековната византийска цивилизация. Българската църква става опора на държавата и обществото. Християнската вяра сплотява българите, славяните и потомците на траките в единна българска средновековна народност.

ДЕЛОТО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ за просвещение на славяните е спасено от княз Борис I, който приема учениците им Климент и Наум. Създадени са книжовните школи в Плиска/Преслав и Охрид. Българските книжовници създават кирилицата – третата писменост на Европа и на днешния Европейски съюз.

ЦАР СИМЕОН ВЕЛИКИ (893 – 927) превръща България в силна и обширна държава с развита християнска култура. Той се обявява за „император на българи и ромеи“ и оспорва могъществото на Византийската империя.

„ЗЛАТНИЯТ ВЕК“ на българската култура през IX – X в. е основа за развитието ѝ през следващите векове. Книгите, създадени по времето на цар Симеон в Охрид и Велики Преслав, стават модел за други страни и народи.

БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО е признато от Византия чрез мирен договор с цар Петър. Българската църква е издигната в патриаршия. През X в. се появява богомилската ерес. Походите на киевския княз Светослав и император Йоан Цимисхи водят до завладяване на Източна България.

СЪПРОТИВАТА СРЕЩУ ВИЗАНТИЯ продължава в западните земи. Цар Самуил четири десетилетия отстоява независимостта, но Византия надделява. През 1018 г. Българското царство пада под византийска власт. Българите се вдигат на въстания, които нямат успех. В условията на чуждата власт българският народ запазва своята православна вяра, език и книжнина.

Задача 1. Съставете изречения с изучените понятия: кан, княз, царство, империя, манастир, ерес, икона, езичество.

Задача 2. Разделете се на групи. Опитайте се да представите във вид на схеми причините и последиците на следните събития:

- А) Покръстването на българите;
- Б) делото на светите братя Кирил и Методий;
- В) основаването на Българската църква от княз Борис I Михаил;
- Г) „Златния век“ на старобългарската култура.

Задача 3. Кои български владетели са обявени от Църквата за светци? Представете всеки от тях, като опишете приноса им за България.

Задача 4. Книгата по-долу е т.нар. Реймско евангелие, над което са се заклевали при коронацията си много френски крале. Тя се пази в катедралата в гр. Реймс, Франция. Уникална е с това, че 32 страници от нея са на кирилица, а 62 страници – на глаголица. Все още е загадка как книгата е попаднала във Франция. Разгледайте страниците, разпознайте азбуките и разкажете какво знаете за тяхното създаване и разпространение.

Задача 5. Представете културно-историческите паметници по опорите на с. 28.

Задача 6. Проверете самостоятелно знанията си.

1. Кой отговор НЕ е верен?

Българската държава на кан Кубрат:

- А) е създадена на североизток от Черно море
- Б) се нарича „Стара велика България“
- В) преживява нов възход след смъртта му
- Г) се разпада под ударите на хазарите

2. Кан Аспарух побеждава византийците в битката:

- А) при Онгъла
- Б) при Ахелой
- В) в прохода Траянови врата
- Г) при Константинопол

3. Кой български владетел помага на Византия да отблъсне арабите от Константинопол?

- А) Аспарух
- Б) Тервел
- В) Крум
- Г) Омуртаг

4. Заслуга на кан Крум е:

- А) победа над Франкската империя
- Б) приемането на първите писани закони
- В) основаването на Българската църква
- Г) сключването на първия търговски договор

5. Защо казваме, че княз Борис I е добър дипломат?

- А) Води неуспешна война с Византия.
- Б) Сваля сина си Владимир от престола.
- В) Постига Българска църква чрез преговори.
- Г) Потушава бунта на боилите срещу Покръстването.

6. Коя година НЕ съответства на събитието?

- А) основаването на България на Балканите – 681 г.
- Б) приемането на християнството – 864 г.
- В) създаването на Българската църква – 890 г.
- Г) битката при р. Ахелой – 917 г.

7. Кое е общото между двете изображения?

- А) Създадени са по времето на кан Крум.
- Б) Свързани са с дейността на Кирил и Методий.
- В) Постижения са на „Златния век“.
- Г) Намират се в българската столица Плиска.

8. Мирният договор с Византия от 927 г. е важен за България, защото:

- А) цар Петър се оженва за византийка
- Б) Българското царство е признато от Византия
- В) България разширява територията си
- Г) византийското влияние в България намалява

9. В кой вариант българските столици са подредени в хронологичен ред?

- А) Велики Преслав, Плиска, Охрид
- Б) Охрид, Велики Преслав, Плиска
- В) Плиска, Велики Преслав, Охрид
- Г) Плиска, Охрид, Велики Преслав

10. Попълнете името в историческия извор.

„Случи се, че в годините на правоверния цар Петър в българската земя се появи поп по име _____. Той пръв започна да проповядва ерес по българската земя.“

11. Разгледайте внимателно картата и отговорете:

А) Времето на кои двама владетели представя тя?

Б) Кои са столиците на България през този период?

В) Кой побеждава в битката при Траянови врата?

Г) Кой ръководи въстанието от 1040 – 1041 г.?

12. От времето на кой владетел е източникът?

„Обнови се тази крепост, правена от Йоан, самодържец български... Той беше българин по род, внук на Никола, син на Арон, който е брат на Самуил.“

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО. ПЪРВИТЕ АСЕНЕВЦИ

1. Църквата „Св. Димитър Солунски“ в гр. Велико Търново

2. Останки от Ловешката крепост

Приемственост – запазване и продължаване на традицията в някаква дейност, като се използва направеното дотогава.

Кръстоносни походи – военни походи на западноевропейските благородници и крале през XI – XIII в. за освобождаване на светите земи на християните в Палестина от властта на мюсюлманите.

Защо през периода на византийската власт българите запазват историческия спомен за своето независимо царство?

ОСВОБОДИТЕЛНОТО ВЪСТАНИЕ НА ПЕТЪР И АСЕН (1185 – 1188)

Към края на XII в. Византийската империя отслабва и търпи поражения от чужди нашественици. Кризата създава условия за ново българско въстание. Недоволството избухва през есента на 1185 г. Император Исак II Ангел налага нов извънреден данък на българите, за да събере средства за сватбата си с унгарска принцеса. Това става повод за масово надигане срещу чуждата власт. Бунтът е оглавен от търновските боляри – братята Теодор и Асен **5**. При откриването на построените от тях храм „Св. Димитър Солунски“ в Търново те обявяват пред множеството началото на въстанието за възстановяване на Българското царство **1**. По-възрастният брат – Теодор, е коронясан за български цар под името Петър **3**. Така двамата подчертават **приемствеността** с Първото българско царство и заявяват, че ще освободят и обединят Мизия, Тракия и Македония, „както е било някога при старите български царе Симеон, Петър и Самуил“.

През 1188 г. император Исак II Ангел обгражда крепостта Ловеч. След тримесечна неуспешна обсада той е принуден да сключи примирие с Асеневци и така реално признава възобновеното царство **2**. Нова столица на България става Търново.

Две години по-късно императорът обсажда Търново, но крепостта устоява. През 1190 г. войската на цар Асен печели решителна победа в Тревненския проход. Той освобождава Средец и прониква в Тракия, чак до Егейско море. В разгара на настъплението цар Асен е убит от братовчед си Иванко (1196). Година по-късно жертва на болярски заговор става и цар Петър. Несполуките не могат да обърнат хода на събитията – само за 10 години Асеневци отново поставят България на картата на Европа.

ЦАР КАЛОЯН (1197 – 1207): БЛЕСТЯЩ ВОИН И ДИПЛОМАТ

Най-малкият брат от Асеневци – цар Калоян, продължава войната с Византия. Успехите му привличат вниманието на могъщия папа Иннокентий III. През 1204 г., след оживени преговори, България и Римската църква сключват църковен съюз (уния). Съюзът е политически и не променя православието в България. В замяна Калоян получава кралска титла и международно признание **4**.

През 1204 г. Константинопол е превзет от участниците в Четвъртия кръстоносен поход и Византия временно престава да съществува. На нейно място кръстоносците създават Латинската империя. Латинският император Балдуин обаче не приема предложението на цар Калоян за мир и приятелство. На 14 април 1205 г. войските се срещат при гр. Одрин **6**. С умела засада българите разгромяват западните рицари и пленяват Балдуин. Цар Калоян започва походи в Тракия, но подобно на братята си е убит от заговорници, докато обсажда град Солун **7**.

В края на XII в. братята Петър, Асен и Калоян възстановяват Българското царство. В оспорвани битки и с отлична дипломатия те извоюват авторитет на България в Европа.

1040

Въстание на
Петър Делян

1072

Въстание на
Георги Войтех

1185

Въстание на
Петър и
Асен

1190

Битката в
Тревненския
проход

1197

Цар
Калоян

1204

Уния
с Рим

1205

Битката
при Одрин

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Началото на бунта

„Виновници за това зло и бунтовници за целия народ били двамата родни братя Петър и Асен... Те не се задоволили само със собственото си освобождение, но се пръснали и по намиращите се далече от Стара планина селища... Единият от братята, Петър, поставил на главата си златна корона и обул краката си с червени сандали.“

Византийска „История“ от Никита Хониат, края на XII – началото на XIII в.

● *Разтълкувайте последното изречение от текста.* ● *Какво е отношението на автора към събитието? Защо?*

4. Дипломатията на цар Калоян

„Пресвети отче, известихте Ни... да Ви съобщим какво молим от Римската църква.... Първо... корона и достойнство като възлюбен син, според както имаха нашите стари царе. Един бе Петър, друг бе Самуил и другите, които ги предшестваха на царството, както намерихме писано в нашите книги.“

Писмо на цар Калоян до папа Инокентий III, 1202 г.

● *Какво поискал българският цар?* ● *Как се аргументирал пред папата?*

7. „Калоянов пръстен“.

Открит при археологически разкопки на църквата „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново в гроб на благородник, погребан с военни доспехи. Гравираният върху пръстена надпис е доказателство в полза на тезата, че това е гробът на цар Калоян.

5. Петър и Асен обявяват въстанието в Търново.

Худ. Д. Гюдженев, XX в. ● *Опишете сцената: фигури-те на Петър (1), Асен (2), духовника Василий, който коронясал Петър (3), жестовете на множеството (4), пейзажа (5).* ● *Какво внушение за участниците в събитието създава картината?*

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Битката при Одрин

„Куманите и тези хора (българите) дошли с много бърз ход. Нахвърлили се върху французите, убили мнозина и разбили всички в това сражение. Тъй изчезнал императорът... и много други видни хора... 300 души рицари. Който можел да се спаси, върнал се с бягство в Константинопол. Дожът на Венеция... с много хора... изоставили палатките и багажите си, както били при обсадата на града. Никога не се осмелили да се върнат там, толкова голямо било поражението.“

„Завоюването на Константинопол“ от рицаря Роберт дьо Клари, участник в IV кръстоносен поход, XIII в.
● *Кой бил съюзник на българите и кой – на латинците?* ● *Какво впечатление оставила битката у съвременника?*

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете въстанието от 1185 г.: а) причини; б) повод; в) обявяване; г) водачи; д) ход на борбата; е) резултати.
2. Обсъдете кои качества на Асеновци спомагат българите да възстановят своята държава.
3. Как се осъществява приемствеността между Първото и Второто българско царство в дейността на Асеновци?
4. Какво е значението на съюза с Римската църква и на битката при Одрин за България?

ТАЙНИ И ЗАГАДКИ

Със съдбата на пленения латински император Балдуин и с т.нар. Балдуинова кула в крепостта Царевец е свързана една легендарна любовна история от българското минало. Издирете легендата в интернет. Запишете я накратко, придружена по желание с ваша рисунка.

БЪЛГАРИЯ ПРИ ЦАР ИВАН АСЕН II

С какви средства първите Асеновци укрепили България?

ВРЕМЕНЕН УПАДЪК НА БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО

След гибелта на цар Калоян (1207) в България започва политическа нестабилност. Престолът в Търново е зает от племенника на Калоян Борил. Държавното единство, изградено с усилията на първите Асеновци, рухва. Силни боляри в Родопската област и Македония се отделят от централната власт като самостоятелни владетели. Унгарското кралство завоюва северозападните земи, а Латинската империя – Пловдивската област. Кризата е преодоляна, когато от изгнание в руските земи се завръща законният наследник на трона Иван Асен – синът на цар Асен I. През 1218 г. с подкрепата на аристокрацията той сваля цар Борил от престола.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИ И ВОЕННИ УСПЕХИ НА ЦАР ИВАН АСЕН II

Новият владетел от Асеновата династия проявява качества на блестящ държавник и дипломат **1**. Той предпочита да укрепи царството не със силата на меча, а по пътя на мирни договори и династични бракове. Чрез женитбата му с унгарската принцеса Анна-Мария България си връща северозападните земи. Царят сключва мир и с Епирската гръцка държава, която се стреми да възстанови Византийската империя. Отслабената Латинска империя сама търси съюз с Иван Асен II, който е скрепен чрез годежа на една от дъщерите му с престолонаследника Балдуин II.

Разтревожен от засилването на България, епирският владетел Теодор Комнин нарушава мира и нахлува в българската територия. На 9 март 1230 г. при Клокотница (до дн. гр. Хасково) цар Иван Асен пресреща войската му със забития на копие писмен договор. В ожесточената битка епирците понасят тежко поражение. Българският владетел пленява Теодор Комнин и семейството му, но освобождава войниците. Тази рядка за епохата хуманност към противника му спечелва уважението на съвременниците – българи и ромеи **4**. След 1230 г. Българското царство се разпростира до Черно, Егейско и Адриатическо море. В памет на победата е създадена колона с надпис, която стои и днес в църквата „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново **3**.

ДУХОВЕН И СТОПАНСКИ РАЗЦВЕТ НА БЪЛГАРИЯ

През 1235 г. благодарение на отличната дипломатия на цар Иван Асен II Българската църква отново е въздигната в патриаршия на събор на всички православни Църкви. Владетелят дарява щедро манастирите и издига нови храмове. Столицата Търново се превръща в един от водещите центрове на православния свят **6**.

Мирът и стабилността в държавата спомагат за оживяване на занаятите и търговията. Царят насърчава търговския обмен с Дубровник и италианските търговски републики Венеция и Генуа чрез специални грамоти. Започват да се сечат златни монети.

Цар Иван Асен II превръща България в най-силната държава на Балканския полуостров. След 1230 г. границите ѝ опират на Черно, Егейско и Адриатическо море. Управлението на този владетел е един от най-успешните и плодотворни периоди в историята на средновековна България.

1. Паметникът на Асеновци във Велико Търново. Скулптор Крум Дамянов, 1985 г.

● По какъв повод е създаден паметникът? ● Какво символизира мечът в центъра на скулптурната група?

2. Златен печат на цар Иван Асен II със знаците на властта и надпис „Йоан Асен – цар на българите и гръците“.

● Посочете знаците на властта на българския цар. ● Как си обяснявате титлата му? ● Кой друг български владетел се подписва така? Защо?

Цар Борил – криза и упадък на България

Начало на управлението на цар Иван Асен II

Победа над Теодор Комнин в битката при Клокотница

Възстановяване на Българската патриаршия

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Могъщество на България цар Иван Асен II

„В лето 6738 (1230)... аз, Иван Асен, в Христа Бога верен цар и самодържец на българите, син на стария цар Асен, издигнах из основи и с живопис украсих докрай тази пречестна църква в името на светите 40 мъченици, с помощта на които в дванайсетата година от царуването си... разбих гръцката войска, а самия владетел Теодор Комнин взех в плен с всичките му боляри. И цялата земя от Одрин и до Драч превзех, гръцка, още и албанска, и сръбска, а пък градовете, които се намират около Цариград, а и самия този град владееха латинците, но и те се покоряваха на моето царство...“

Надпис на цар Иван Асен II в църквата „Св. 40 мъченици“

- С каква цел е създаден надписът?
- Каква е титлата на българския цар?
- Как е изразена династичната приемственост при Асеновци?

4. Оценката на съвременниците

„Той се прояви като най-добър човек между варварите, не само за своите, но и за чужденците. Той се държа по човешки най-вече към ромеите... Всички му се възхищаваха, защото не употребяваше оръжие срещу своите и не се опетняваше с убийства на ромеи. Затова той бе обичан не само от българите, но и от ромеите и от други народи.“

Византийска „История“ от Георги

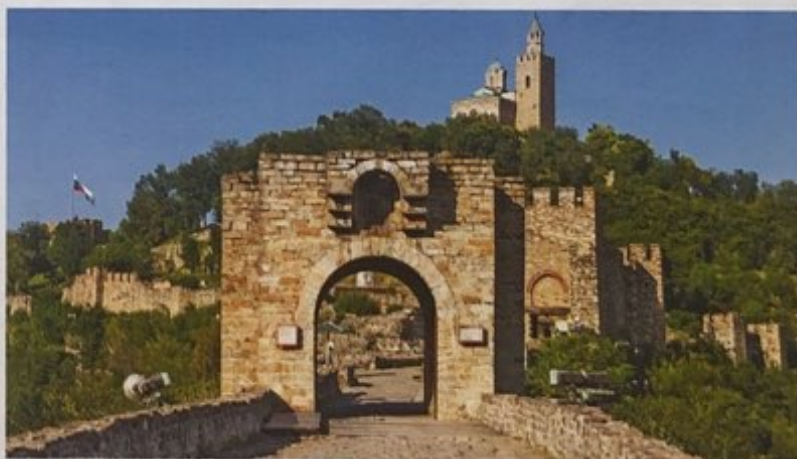
Акрополит, първата половина на XIII в.

- Кое качество на Иван Асен изтъква византийският историк?
- Как си обясняват оценката му на фона на обичайните негативни описания на българските царе от византийците?

5. Българското царство при Асеновци (1185 – 1241)

- Кои територии обхваща Българското царство след 1230 г.?
- Кои са съседите на България?
- С какви средства са постигнати отношенията със съседите?
- При кой друг владетел България има подобни граници?

- 6. Входът на крепостта Царевец във Велико Търново – политическия и културен център на Второто Българско царство

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Обяснете как цар Иван Асен II урежда отношенията на България със съседите. Ползвайте картата.
2. Защо царят води битката при Клокотница? Какви са последиците от нея за позициите на България в Европейския югоизток?
3. Като имате предвид средствата за решаване на конфликти и за издигане на държавите в средновековна Европа, дайте своята оценка за личността на Иван Асен II.

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

Църквата „Св. 40 мъченици“ е национална светиня на България, в която се съхранява уникално културно наследство. Посетете официалния ѝ сайт <http://www.st40martyrs.org>. Разгледайте експонатите и изберете онзи, който е най-значим според вас. Напишете текст за него.

ЕДИН ДЕН В ЦАРЕВГРАД ТЪРНОВ

Търново, днес гр. Велико Търново, е столица на Българското царство в продължение на две столетия (1185 – 1393). В писмените извори го наричат „Царевград“, „майка на градовете“, „втори по думи и дела след Цариград“. Превратностите на времето са унищожили много от неговото величие и красота, но археологическите разкопки и реконструкции и писмените свидетелства помагат да разберем с какво е заслужил своята оценка през онези далечни времена.

Разположение, защита и части на града

1. Входът към крепостта Царевец. Външната порта (1) на „Сечената скала“ с подвижен мост и главната порта (2) с правоъгълна кула.

2. Крепостната стена. Дебела до 3,4 м и висока до 10 м, със зъбери (1) и път на стражата (2).

5. План на Търново

Естествена защита и укрепления

3. „Търново, най-здравият и най-първият от всички градове под Хемус (Стара планина), е заграден със силни стени, разделени от течението на реката (Янтра) и издигнати на върха на планината.“

„История“ от византийския автор Никита Хониат, XII – XIII в.

4. „Той е много голям, красив и укрепен със стени... местоположението му е такова, че мъчно би се завладял, защото освен със стени достатъчно е защитен природно... има големи богатства и многобройно население и е прочут както с църковните, така и с царските сгради.“

„Похвално слово за Патриарх Евтимий“ от Григорий Цамблак, XV в.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Посочете Търново на картата на с. 65. В коя част на държавата е разположено през онова време?
2. В какво се състои природната защитеност на местността, в която била построена крепостта Царевец?
3. Защо градът е мъчно превземаем? Как се съчетават естествената защита и крепостта?
4. Опишете как и откъде бихте влезли, ако бяхте гост на столицата през Средновековието. Кой би ви посрещнал на крепостната порта?
5. Посочете на плана главните крепости Царевец и Трапезица. Кои други укрепени части е включвал градът? Кои квартали са се намирали в подножията между тях?
6. В коя крепост са живеели българските царе и патриарси и къде – повечето боляри?
7. Обикновеното население от занаятчии и търговци е обитавало подградието между Царевец и Трапезица, наречено „Нов град“. Посочете го на плана.
8. В столицата пребивавали постоянно и чуждестранни търговци от Венеция, Генуа, Дубровник и Западна Европа, наричани „франки“. Открийте на плана техния квартал.
9. В града и околностите му е имало над 40 църкви и няколко големи манастира. Посочете къде са разположени те.

Царе, патриарси и светци

В крепостта Царевец се е издигал дворецът на българските царе. Той е бил изграден от камък и тухли, с богата украса от керамика и мрамор. В тронната зала владетелят е посрещал чужди пратеници и е заседавал с болярския съвет и областните управители. Около двореца са били разположени домовете на придворните служители. На върха на хълма Царевец се е извисявала патриаршеската църква „Св. Възнесение Христово“ със служебните и жилищните сгради на Патриаршията.

1. Царският дворец. Днешен вид и възстановка. Худ. Чавдар Драгиев. Комплексът е заемал площ от 4800 кв. м, укрепена с каменна стена с кули. Във вътрешния двор (1) са били тронната зала (2), жилищната част, кухни и трапезария, казарми и служебни сгради, дворцовата църква „Св. Петка“ с мощите (нетленните останки) на светицата покровителка на града.

2. Царевец. Възстановка на патриаршеската църква (1), двореца (2) и административни сгради (3)

3. Света Петка-Параскева – покровителка на Търново

Пренасяне на мощите на св. Петка-Параскева в Търново

„Щом намери сгодно време, благочестивият цар (Иван Асен II)... изпрати пратеници при франките, които бяха в Цариград. Той не искаше нито сребро, нито злато..., а прославения ковчег на светицата... Всички из околността се притекоха и изпратиха ковчега до славния и царстващ град Търново... Цар Иван Асен излезе из града със своята майка, царица Елена, и със своята царица Анна и с всички свои велможи. С тях беше и всечестният патриарх Василий с цялото духовенство и безчислено множество народ. Всички отидоха пешком, за да посрещнат с голяма тържественост светицата... Положиха я в царската църква, където лежи и до ден-днешен, давайки изцеление на онези, които с вяра и любов се притичат към нейния славен ковчег.“

Силата на небесната закрилница

„Ти си красота, застъпница и пазителка на българите. С тебе нашите царе се величат. Чрез твоето застъпничество противостоим на всички, воюващи срещу нас. Чрез теб нашият град укрепва и въздига светла победа.“

„Живот и подвизи на нашата преподобна майка

Петка и как бе пренесена в преславния град Търново“ от Патриарх Евтимий, XIV в.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Опишете дворцовия комплекс. Какви сгради е включвал? Защо е бил допълнително укрепен?
2. Опишете местоположението на Българската патриаршия. Защо е разположена на най-високото място и близо до царския дворец?
3. Царете Калоян и Иван Асен II правят усилия да пренесат в Търново мощите на много светци: св. Иван Рилски, св. Петка, св. Филотея, св. Иларион Мъгленски и др. От кого измолва цар Иван Асен II мощите на св. Петка? Как ги посрещат търновци според извора?
4. Обсъдете защо за българските владетели е било важно да съберат в Търново тези останки.

БЪЛГАРИЯ ОТ СРЕДАТА НА XIII ДО СРЕДАТА НА XIV В. ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР

Какво постига за България цар Иван Асен II?

ТАТАРСКО НАШЕСТВИЕ И БОРБИ ЗА ТРОНА

След смъртта на цар Иван Асен II България изпада в тежка криза. В борбите за трона двамата му синове са убити от заговорници. Съседните държави завладяват български територии. През 1236 г. в Европа започва нашествието на татарите, които поставят България под своя зависимост. През 1257 г. аристокрацията избира за цар болярина Константин Тих, който приема името Асен **1**. Неговите усилия да заздрави държавата, нямат успех.

Татарските набези и своеволията на болярите предизвикват едно от най-големите селски въстания в Европа – въстанието на Ивайло (1277 – 1280). То е потушено, но след него царството още повече отслабва. Зависимостта от татарите е преодоляна едва в началото на XIV в. **2**.

ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР – ГОЛЯМАТА ЛИЧНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ XIV В.

През 1331 г. търновските боляри поверяват престола на управителя на Ловешката област Иван Александър **5**. Този бележит владетел управлява 40 години. Той умело използва сложната обстановка на Балканите, за да издигне авторитета на България. Царят дава сестра си Елена за съпруга на сръбския крал Стефан Душан. Този династичен брак спомага за установяване на мир и приятелство със съседна Сърбия. От Византия са отвоювани Родопите и Пловдивската област. Цар Иван Александър дава търговски привилегии на италианските републики Венеция и Генуа, които оживяват производството и търговията.

Възходът на царството е съпроводен от културен разцвет. Като голям покровител на книжнината, цар Иван Александър поръчва за личната си библиотека богато украсени книги **5**. Той дарява църквите и българския Зографски манастир в Света гора **3, 4**. Център на културния живот е столицата с околните манастири, където се оформя Търновската книжовна школа. Нейният най-бележит представител Патриарх Евтимий извършва езикова реформа и написва десетки нови книги **6**.

ПОЛИТИЧЕСКО РАЗДРОБЯВАНЕ НА БАЛКАНИТЕ

Към средата на XIV в. в България, Сърбия и Византия се обособяват десетки самостоятелни болярски владения и малки държавици. Цар Иван Александър лишава от право върху престола големия си син Иван Срацимир и му поверява управлението на Видинската област. Търновското царство оставя на своя по-малък син Иван Шишман. В Добруджа като независим владетел се отделя боляринът Добротица. Независими държавици се оформят и в Македония. В това трудно време от Азия се появяват нови нашественици – османските турци. В средата на XIV в. те стъпват трайно в Европа и започват грабителски набези по р. Марица.

След период на упадък и зависимост от татарите, в началото на XIV в. България укрепва. Управлението на цар Иван Александър е съпътствано от стопански и културен разцвет. Но към средата на столетието, преди османското нашествие, България и цяла Югоизточна Европа се оказват политически разпокъсани.

1. Цар Константин I Асен и съпругата му Ирина.

Стенопис от Боянската църква в София от 1259 г. Това е едно от малкото запазени автентични портретни изображения на българските царе.

2. Монета, сечена от цар Теодор Светослав.

Той управлява от 1300 до 1321 г. Успява да отстрани от двореца поддръжниците на татарите и да се пребори с болярите отцепници.

Света гора – самоуправляваща се общност на православни монаси и манастири на полуостров Атон (дн. в Гърция).

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Христолюбието на цар Иван Александър

„Понеже бе желание на Господа Бога Отца и господна наш Исус Христос... Света гора Атонска да бъде пристанище за всяка душа християнска... бяха въздигнати трудолюбиво множество велики и дивни свети домове... и бяха украсени и обогатени с многоцветни камъни и бисер, със злато и сребро, с богатства... Там се намират строежи от всякакъв православен род и език, първо и особено на гърци и българи, а после сърби, руси и иверийци (грузинци)... Този манастир („Св. Георги Зограф“) отдавна се владее от православните, благочестиви и христолюбиви български царе, деди и прадеди на моето царство и всеки от тях... е придавал и го е крепил според своето благоволение...”

Дарствена грамота на цар Иван Александър за манастира „Св. Георги Зограф“, XIV в.

- Каква информация дава документът за православните народи, които имат манастири на Атон?
- От кой израз разбираме, че „Св. Георги Зограф“ е български манастир?
- Какво е отношението на предишните български царе към манастира?

4. Българският манастир „Св. Георги Зограф“. Той е сред най-важните манастири на Атон. Началото му е поставено през X в., преди 1000 години.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Посочете вътрешните и външните причини за кризата в Българското царство през втората половина на XIII в.
2. Опишете управлението на цар Иван Александър. Съгласни ли сте с мнението на историците, че той е един от най-забележителните български владетели?
3. Опишете политическата разпокъсаност на България и Балканите през XIV в. Разсъждавайте защо това явление е негативно за държавата.

5. Цар Иван Александър, царица Теодора-Сара и синовете им Иван Асен и Иван Шишман. Миниатюра от Лондонското евангелие, 1356 г. Иван Александър е първият европейски владетел, който се оженва за жена от неблагороден произход, при това еврейка.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Дейността на Патриарх Евтимий Търновски

„Но с цо се занимаваше Евтимий? С превеждане на божествените книги от гръцки на български език... защото първите преводачи не познавали в съвършенство езика и учението на гърците, издадените от тях книги бяха несходни по реч и несъгласни по сми-сьл с гръцките и груби и нестройни откъм израз... Като унищожи всички стари книги, този нов законодател, носейки новите в ръцете..., ги предаде на Църквата... съгласни с Евангелието...”

„Похвално слово за Евтимий“ от Григорий Цамблак

- С помощта на подчертаните думи се опитайте да обясните в какво се състои езиковата реформа на Патриарх Евтимий.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Влезте в ролята на български средновековни писатели. Съставете текст „Похвала за цар Иван Александър“, като се опитате да следвате характерния за епохата литературен стил. Опишете външния му вид, личните му качества и делата му на владетел. Има ли моменти от неговата дейност, които не бихте включили в текста? Обосновете се.

ГИБЕЛТА НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

1. Осман (1299 – 1324).

Първият владетел на Османската държава. С него е поставено началото на династия, която управлява 600 години – до началото на XX в.

2. Битката при Никопол (1396).

Османска миниатюра, XVI в. В кръстоносната армия на крал Сигизмунд участват около 12 хиляди рицари от Унгария, Германия, Франция, Англия, Полша и други страни. Кралят се спасява с бягство, но хиляди рицари загиват.

Каква е обстановката на Балканския полуостров и в България в средата на XIV в.?

ПЪРВИ ЗАВОЕВАНИЯ НА ОСМАНСКИТЕ ТУРЦИ

Османските турци се заселват в съседните на Византия малоазийски земи през XIII в. Живеят като номади и изповядват исляма. Получават името си от вождя Осман, смятан за основател на тяхната държава **1**. Византия не успява да спре набезите им и дори ги използва като наемни войници във войните със съседите. Скоро османците започват сами да нахлуват в Тракия. Опожаряват селищата и отнасят богата плячка.

През 1354 г. османците превземат крепостта Галиполи на европейския бряг на Мраморно море и от грабителски набези преминават към трайни завоевания. Византия и България сякаш не виждат опасността и не спират да воюват помежду си. В ръцете на нашествениците падат Одрин, Пловдив, Стара Загора **6**.

През 1371 г. владетелите от Македония крал Вълкашин и деспот Углеша събират войска и настъпват към Одрин. Край р. Марица се разгаря жестока битка, в която християнските сили са победени **5**.

БОРБАТА ЗА ЗАЩИТА НА БЪЛГАРСКАТА НЕЗАВИСИМОСТ

В това драматично време България е разпокъсана на три части. Младият цар Иван Шишман (1371 – 1395) управлява Търновското царство. Той не разполага със силна войска, затова се принуждава да сключи мир с владетеля Мурад и става османски васал. Това не спира нашествието. Няколко години българският цар води тежки боеве в Софийското поле **4**. Град София е обсаден и през 1385 г. пада в ръцете на завоевателите.

Две години по-късно съюзени християнски войски начело със сръбския княз Лазар извоюват победа над Мурад в битката при Плочник. Гневът на Мурад се стоварва върху Търновското царство. През 1388 г. 30-хилядна османска войска преминава Стара планина. Българските крепости се отбраняват на живот и смърт, но силите не достигат. Цар Иван Шишман отново сключва мир и предава на османците Силистра. Войските на Мурад нападат Сърбия, но в битката на Косово поле (1389) и той, и княз Лазар загиват.

Мурадовият син Баязид I си поставя за цел да покори цяла България. През пролетта на 1393 г. войската му обсажда Търново. На 17 юли въпреки отчаяната храброст на защитниците той превзема столицата. Дворците и църквите са опожарени, 110 боляри и много жители на града са избити. Патриарх Евтимий Търновски е затворен в Бачковския манастир, където умира **3**.

Цар Иван Шишман запазва земите около Никопол, но скоро е убит по заповед на Баязид. Той не дочаква армията на унгарския крал Сигизмунд, която идва в помощ на християните. В битката при Никопол войските на Баязид разгромяват западните рицари **2**.

През 1396 г. османците завладяват и Видинското царство на цар Иван Срацимир, но съпротивата продължава.

В края на XIV в., след четири десетилетия ожесточена съпротива, османците завладяват Търновското (1393) и Видинското царство (1396). Османското нашествие слага край на средновековната българска държавност.

1352 ●	● 1371	● 1388	● 1393	● 1396
Първи завоевания в Тракия	Цар Иван Шишман – зависим владетел	Поход за завладяване на Търновското царство	Падане на Търново	Падане на Видин
Османците стъпват в Европа	1371 Битката при Черномен	1387 Битката при Плочник 1389 Битката при Косово поле		1396 Битката при Никопол

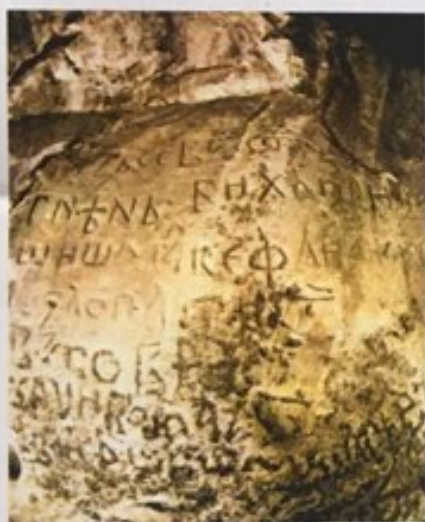
3. Търново се прощава с Патриарх Евтимий.
Худ. Борис Денев, 1953 г.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

5. Обстановката след битката на р. Марица

„След като убиха храбрия деспот Углеш, измаилтяните се посипаха и полетяха по цялата земя като птици по въздуха, като едни от християните с меч заклаха, други бяха отведени в плен... останалите пък от гладна смърт бяха погубени. Такъв глад беше по всички страни, какъвто не е имало от създаването на света... Земята остана опустяла от всички блага: и людете, и добитъка, и другите плодове. Нямаше нито княз, нито вожд, нито наставник сред людете, нито който да избавя, нито който да спасява; но всички беше изпълнил измаилтянският страх... И наистина, тогава живите облажаваха умрелите по-рано.“

Летописна бележка на монаха Исая, 1371 г.

4. Надпис от крепостта Боже-нишки Урвич до гр. Ботевград: „Аз, севаст Огнян, бях кефалия (управител на крепостта) при цар Иван Шишман и много зло изстрадах. В това време турците воюваха и аз държах за вярата на цар Шишман“.

6. Османското нашествие на Балканите през XIV в.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете османските турци: произход, начин на живот, религия, държавна организация.
2. Проследете османското нашествие по линията на времето и картата: посоки на настъпление, големи сражения, съпротива, завладяване.
3. Обсъдете какво е значението на географското положение на българските земи за успеха на нашествието.

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

Хрониките не са запазили имената на защитниците на българските крепости от завоевателите, но народната памет е съхранила в легенди и предания имената на Станко – воевода на Ловеч, Радан – на Враца, Огнян – на Урвич, Янука – на София, Иванко – на Калиакра, и др. Прочете легенди, предания, народни песни за бранителите на България и запишете някои от тях.

1. Златна монета на цар Иван Асен II. Владетелят (вляво) е изобразен със св. Димитър, който го благославя.

2. Царски роднини. Деспот Константин – зет на цар Иван Александър, с царските дъщери. Миниатюра от Лондонското четириевангелие, 1356 г.

Неприкосновен – който не може да бъде отнет или засегнат по никакъв начин.

Опело – християнски ритуал за изпращане на покойниците.

Миряни – обикновените вярващи, без духовниците.

Венчавка – тайнството на църковния брак, което свързва в свещен съюз мъжа и жената пред лицето на Бог.

ВЛАДЕТЕЛ, АРИСТОКРАЦИЯ, СЕЛЯНИ

В средновековна България, както в цяла тогавашна Европа, хората принадлежат към различни групи в обществото. На върха на обществената пирамида стои владетелят. Властта му е **неприкосновена**. Всички му се подчиняват, защото вярват, че властта му е дадена от Бог. Владетелят издава законите, раздава правосъдие, определя данъците, обявява война и сключва договори. Царете притежават обширни имения заедно със селата и селяните. Само те имат право да сечат монети със своя образ **1**.

Аристокрацията включва хора, които се отличават по произход, богатство и служебно положение. В тази малка група влизат роднини на царя **2**, военачалници, служители в двореца, управители на области. Болярите се делят на „велики“ и „малки“. „Великите“ боляри заедно с патриарха участват в болярския съвет, който подпомага царя в управлението. Те притежават обширни владения, от които събират данъци.

Огромната част от поданиците са хората, които плащат данъци и не участват в управлението. Освен градски занаятчии и търговци те са най-вече селяни. До X в. селяните са свободни собственици на земята си. Могат да се преместват и са задължени само към държавата и Църквата. По-късно много от тях стават зависими от болярите и Църквата. Селяните плащат данъци както с част от земеделската продукция (десятьк), така и с пари. Задължени са и да работят безплатно за царя и болярите.

РЕЛИГИЯТА В ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ

Християнската религия дава обяснение за началото и края на света, за неговото устройство. Тя определя кое е добро и зло и как хората да се спасят от злото с вяра, надежда и любов. Свещениците стоят до хората от кръщението до **опелото**, за да ги упътват и поучават.

Църквата, в която **миряните** се събират на редовни служби, е центърът на общността. В храма присъства Божият дух, а стенописите разказват свещената история **3**. При опасност от нападение хората търсят спасение пак в своя храм.

ДЕЛНИЦИТЕ И ПРАЗНИЦИТЕ

Основен поминък на българите е земеделието. Селяните обработват земята с прости сечива **6**. Добивите едва стигат за издръжката на семейството и за данъците. Храната на селяните е проста – хляб, варива и зеленчуци. Жилищата им са малки и тъмни **5**. Животът е много несигурен – войни, набези на нашественици, разбойници по пътищата. Природни бедствия съсипват реколтата, епидемии отнемат живота на хиляди. Срещу това зло селяните си служат с магии и заклинания за плодородие и закрила от зли сили **4**.

Най-голяма радост на всички носят празниците. Семейните празници, като кръщенето и **венчавката**, събират целия род. Големите празници – Рождество Христово, Великден, Гергьовден и др., започват с църковна служба и завършват с богата трапеза, песни и хора.

В средновековното общество хората нямат равни права и задължения. Това се смята за естествен ред в света, установен по Божия воля. Главна опора на държавата е владетелят, който управлява с помощта на болярската аристокрация.

3. Исус Христос Вседържител. Стенопис от църквата на Рилския манастир, XIX в.

Според византийската традиция от XI в. стенописите в православния храм се подреждат по строги правила. Храмът се възприема като умален модел на християнската вселена. В центъра на купола е Христос Вседържител, бдящ над земния свят и хората. Около него са апостолите – посланици на учението му. На стените в най-горния ред се изобразяват Христос, Богородица и ангели, а под тях – сцени от живота на Христос, които представят 12-те най-големи празника в християнския календар. На най-долния ред са образите на светците по реда на празниците им през годината.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Порицание на езически обичаи

„Много от хората повече тичат по игри, отколкото в църквата и обичат повече басните, отколкото книгите. Не е прилично да се наричат християни онези, които вършат такива дела. Защото не са християни, щом като пият вино, забавляват се с гусли, танци и бесовски песни и вярват в предсказания и сънища.“

Презвитер Козма, български духовник и книжовник от X в.

- Кои книги според вас има предвид авторът?
- Кои забавления осъжда християнството?

5. Селски дом. Музейна възстановка

6. Делникът на селяните.

Византийски миниатюри от XIII в. Селянин оре нивата си (вляво) и прогонване на вълци от кошарите (вдясно).

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете ролята на владетеля в средновековна България: титли, знаци на властта, права и отговорности. Използвайте знанията си и от предходните уроци.
2. През XIV в. някои боляри стават толкова силни, че престават да се подчиняват на царете. Как си обяснявате това?
3. Посочете разлики между аристокрацията и селяните.
4. Защо християнската вяра е толкова важна в живота на средновековните българи?
5. Опишете по изображенията облеклото през Средновековието. Посочете разлики в облеклото на различните обществени групи.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

„Върнете се“ в Средновековието. Изберете си роля: дете на владетел, на болярин, на търговец, занаятчия или селянин. Представете семейството си, неговата роля в обществото и с какво се занимават родителите ви. Опишете наредбата на дома, в който живеете, и облеклото си, как преминава един ваш ден: делничен или празничен.

ЖИВОТЪТ НА БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗ XII – XIV В.

Аристокрация, граждани, селяни

Средновековните градове крепости имат разнородно население. В града живее местният болярин със семейството си и своите слуги. В малки работилнички се трудят занаятчи, които произвеждат всичко необходимо за бита. На градския пазар идват търговци – българи, евреи, търговци от Италия (Венеция, Генуа) и Дубровник. Те внасят за царя и аристокрацията луксозни стоки: платове от кадифе и коприна, скъпи кожи, накити и съдове, южни плодове и подправки. Селяни от околността предлагат на пазара своята земеделска продукция.

1. Търново. Крепостната стена на Царевец (1) с търговска улица (2) и работилници, които служат за магазинчета (3)

2. Търновци посрещат висшия духовник митрополит Киприан през 1379 г.

„Множеството жители на града... се стекоха с голяма бързина. Не поискаха да се откажат от гледката нито жена, нито беден или богат мъж. Пазачите оставиха домовете, търговците – продавниците... Слугите оставиха грижите за господарите си, занаятчиите – своите дела... И всички чужденци, и всички местни хора отиваха там, за да видят Киприан... Защото голяма сладост бе да се види неговото свято лице... Жените умилно коленичеха и поставяха с вяра децата под нозете му, а други – недъгавите. И видно бе за всички изпратеното от Бога излекуване, което бе като сладко освещаване от идването на светия човек.“

„Похвално слово за Киприан“ от търновския книжовник Григорий Цамблак, 1409 г.

Царско семейство

Болярско семейство

Граждани

Селяни

3. Облеклото. Рисунки възстановки. Худ. Албена Йорданова

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Опишете по снимката на Царевец: в коя част на крепостта се намира търговската улица, как са подредени работилниците, големината им.

Открийте прилики и разлики с днешните търговски улици в големите градове.

2. Подчертайте в док. 2 обществените групи. Разсъждавайте защо пристигането на Киприан в столицата се превръща в празник за жителите ѝ.

3. Опишете облеклото на различните обществени групи. Кой носят дрехи от кадифе, обшити с коприна и скъпоценни камъни? Дрехите на кои групи са от лен, коноп и вълна? Какви са цветовете им? Защо?

4. Използвайте изворите и въображението си и нарисуйте по избор: а) търговска улица, както е изглеждала преди 600 години; б) своята представа за царско или болярско семейство.

Всекидневният живот

Царете и болярите поделят времето си между държавното управление, войната, пировете и лова. Животът на обикновените хора е отдаден на труда. Тържествената неделна служба, християнските празници, царските и болярските сватби, честването на военни победи събират цялото население на града. Животът на всички хора силно се влошава във времена на размирици, войни, природни бедствия и епидемии.

1. Занаятчийски ковачи. Стенопис от църквата на Земенския манастир, XIV в. От Средновековието са известни над 30 български занаята: гърнчарство, железарство, дърводелство, каменоделство, кожарство, оръжейно производство, бижутерство и др.

2. Произведения на български занаятчийци, XIII – XIV в.

3. Природни бедствия и социални злини

„Април

Ако прогърми, предрича обилие на жито и вино. Ако има земетръс, съседни царе ще започнат помежду си война... Ако земята се разтърси през нощта, ще има метеж сред хората. Няма да се покоряват на своите боляри и князе... ще мислят зло за своя цар и ще започнат да не работят...

Август

Войниците на царя ще въстанат и ще го погубят. В източните страни няма да има жито и хората ще бъдат като зверовете. Ще измрат много деца. Ако има земетръс през деня, ще дойде скръб и печал, предсказва и болест... И всички градове и човеци ще се разорят... Лозята ще изсъхнат и земята грозно ще се сътресе от Божия гняв. Ако ли пък земетръсът бъде през нощта, тогава хората ще намалеят и ще се явят скакалци, които ще изядат житото на полето.“

„Гръмник“, апокрифен сборник от XIV в.

Речник: Апокрифите (от гръцки – „скрит“, „таен“) са средновековни книги, чието съдържание се различава от официалното учение на Църквата. Пишат ги близки до обикновените хора духовници и еретици. Гадателните апокрифни книги са любимо четиво на българите.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Посочете в док. 1 инструментите: ковашки чукове и клещи, наковалня, кожен мях, който подава въздух за поддържане на огъня. Тежък ли е бил според вас трудът на занаятчиите? Защо?
2. Кои занаятчийски произведения са показани? Разпределете ги в групи според това в коя област на живота се използват: сечива, съдове, накити, въоръжение. Кои обществени групи са могли да използват показаните предмети? Дайте своята оценка за уменията на майсторите.
3. От какво са се страхували българите през Средновековието? Подчертайте в док. 3 природните бедствия с права линия, а социалните – с вълнообразна. Защо според вас гадателните книги са били забранявани от Църквата?
4. Обобщете: По какво се различава всекидневният живот през Средновековието от този в наши дни? Бихте ли искали да живеете през онази епоха? Ако да – към коя обществена група бихте предпочели да принадлежите? Аргументирайте се.

Защо времето на цар Симеон Велики е наречено „Златен век“?

ПОСТИЖЕНИЯ НА АРХИТЕКТУРАТА И ИЗКУСТВОТА

Българската култура през XIII – XIV в. наследява постиженията на „Златния век“ и постига нов възход. През този период са построени десетки нови градове, граждански и църковни сгради. Главните градове Търново, Ловеч, Видин, Шумен са силни крепости, оградени с високи стени с кули **3**. Водещ културен център става столицата Търново. На хълма Царевец се извисяват царският дворец и патриаршеската катедрала „Св. Възнесение Христово“. Сред търновските църкви се откроява „Св. 40 мъченици“, построена от цар Иван Асен II през 1230 г. **5**.

С щедрата подкрепа на царе и боляри православните храмове са богато украсявани със стенописи и икони **1**. Внушителни църкви с външна украса са запазени в Несебър **2**. В малката Боянска църква в София неизвестен художник от XIII в. създава уникални стенописни портрети, признати от ЮНЕСКО за част от световното културно наследство **6**. Паметници на църковната живопис са запазени в костницата на Бачковския манастир и в скалните манастири край с. Иваново, Русенско, чийто дарител е цар Иван Александър **4**.

България дава принос и в музиката. През XIV в. българинът Йоан Кукузел, наричан Ангелогласния, става най-прочутият певец и композитор на църковна музика във Византия. Неговото творчество е богатство на целия православен християнски свят.

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО НАСЛЕДСТВО В ПРАВОСЛАВНАТА ОБЩНОСТ

И през XIII – XIV в. българските книжовници черпят образци и идеи от книжовното богатство на Византия. Те създават стотици нови преводни и оригинални ръкописи. През управлението на цар Иван Александър книжнината преживява разцвет, наричан втори „Златен век“. За личната библиотека на владетеля са създадени богато илюстрирани книги, като Лондонското четириевангелие и българския превод на Манасиевата хроника.

През XIV в. българското влияние в православната общност нараства. Развиват се две нови книжовни школи – Светогорска и Търновска. Най-значимият търновски книжовник Патриарх Евтимий получава образование в Константинопол. Той извършва реформа за „изправяне на книгите“ и за доближаване на езика до византийските образци. Неговите похвални слова и жития стават модел за книжовниците в целия православен свят.

По време на османското завоевание следовниците на Евтимий намират убежище в съседните страни и играят важна роля в техния духовен и културен живот. Григорий Цамблак и Киприан оглавяват Църквата в руските земи, Ефрем става сръбски патриарх, Никодим Тисмански работи във Влахия, където старобългарският език е официален до XVIII в. Така българските книжовници дават своя принос за запазването и развитието на православната култура и след османското завоевание в края на XIV в.

През XIII – XIV в. в България са създадени прекрасни паметници на архитектурата, изкуствата и книжнината. Българската култура се развива по образа на византийската и оказва силно влияние върху по-младите православни страни.

1. Икона на св. Богородица Пътеводителка. Създадена в Несебър през XIV в.

2. Църквата „Христос Пантократор“ в Несебър, XIII – XIV в. Несебърските църкви се отличават с архитектурната си декорация от редове червени тухли и арки, украсени с цветни керамични панички.

3. Останките от Шуменската крепост. Болярските крепости, като Шумен и Червен, са издигани на високи, естествено укрепени места.

4. Стенопис от прочутите скални манастири край с. Иваново, Русенско, XIV в.

5. Църквата „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново. Построена в чест на Клокотнишката битка, 1230 г. В нея са поставени Омуртаговата колона и колоната с надписа на цар Иван Асен II. В църквата е открит гробът на цар Калоян.

6. Образите на болярина Калоян и съпругата му Десислава от Боянската църква, 1259 г.
 • Опишете лицата и облеклата на аристократите. • Сравнете образите им с тези на цар Константин Асен и царица Ирина на с. 68. Защо според вас Боянската църква е включена в Списъка на световното културно наследство?

7. Миниатюра „Рождество Христово“ от Евангелието на цар Иван Александър, 1356 г. Пази се в Британската библиотека в Лондон.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете постиженията на архитектурата и изкуствата.
2. Докажете с примери, че постиженията на българската култура през XIII – XIV в. са продължение на „Златния век“ от IX – X в.
3. Обяснете в какво се състои културното влияние на България върху по-младите православни държави.

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Разпределете си обектите от урока. Съставете електронно „досие“ на всеки от тях с връзки в интернет. Поставете проекта на интернет страницата на вашето училище.

ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (1185 – 1396)

Най-важното накратко

ПЪРВИТЕ АСЕНЕВЦИ отново поставят България на европейската карта. С успешно въстание (1185) Петър и Асен освобождават земите до Стара планина, но стават жертва на борби за трона. Цар Калоян постига международно признание за царството, като сключва съюз с Римската църква (1204). Победата над латинците при Одрин (1205) му донася слава в цяла Европа.

ЦАР ИВАН АСЕН II (1218 – 1241) укрепва отношенията със съседите чрез умела дипломация. След победата му над Теодор Комнин (1230) България става водеща сила на Балканите. Границите ѝ отново, както при Симеон Велики, стигат до Черно, Егейско и Адриатическо море. Възстановена е Българската патриаршия.

ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIII В. е време на изпитания. Борбите за наследството на цар Иван Асен II водят до вътрешна криза. Страната изпада в зависимост от татарите и загубва територии. Избухва голямото селско въстание начело с Ивайло (1277 – 1280).

БЪЛГАРСКИЯТ XIV В. е драматично време. Зависимостта от татарите е преодоляна. Цар Иван Александър (1331 – 1371) балансира между Византия и Сърбия, но недооценява новата опасност. Преди османското нашествие царството е поделено между синовете му Иван Шишман (в Търново) и Иван Срацимир (във Видин). Независими болярски владения се отцепват в Добруджа и Македония.

НАШЕСТВИЕТО НА ОСМАНЦИТЕ на Балканите започва в средата на XIV в. Първа негова жертва става България. С превземането на Търново (1393) и Видин (1396) е сложен край на Българската средновековна държава.

БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА през XIII – XV в. продължава да се развива под духовното и книжовното влияние на Византия. През XIV в. тя преживява разцвет, наричан втори „Златен век“. Книжнината, църквите и манастирите се радват на щедрата подкрепа на българските царе. Център на духовното общуване в православната общност е Света гора. България запазва водещо място сред по-младите православни страни Сърбия, Влахия и Молдова, Руските княжества. В техните Църкви и управление се използват старобългарският език и кирилицата.

Задача 1. Съставете изречения с думите: царство, империя, приемственост, война, въстание, православие, книжнина.

Задача 2. Представете чрез схеми причините и последиците от:

- въстанието на Петър и Асен,
- унията между цар Калоян и Римската църква,
- битката при Клокотница (1230),
- падането на България под османска власт.

Задача 3. Прочетете писмения извор и отговорете на въпросите.

Описание на България от западен монах

„България е голямо царство. Столица на това царство е Видин. Царете му се наричат Шишмановци. Земята му е много обширна, богата и хубава. Тя се напоява от десет плавателни реки, обрасла е с живописни гори и дъбрави и е богата на жито, месо, риба, сребро, злато и много други стоки, най-вече восък и коприна. В нея има множество сребърни рудници, а всички реки влачат пясък, примесен със злато, откъдето по заповед на царя постоянно се извлича и добива злато. През средата на това царство протича река Дунав.“

- Кой период от българското минало описва авторът? Подчертайте по какво познавате.
- Кои природни богатства на България са най-ценени през Средновековието?
- За какво свидетелства последното изречение?

Задача 4. Коя е лично за вас най-забележителната историческа личност от изучения период? Аргументирайте избора си.

Задача 5. Разпознайте, надпишете и представете културно-историческите паметници. Обсъдете каква е тяхната стойност за българската история и за самочувствието ни като българи и европейци.

Задача 6. Проверете самостоятелно знанията си.

1. След кое събитие е сключено примирие между българи и византийци при крепостта Ловеч?

- А) въстанието на Петър Делян
- Б) въстанието на Петър и Асен
- В) битката при Клокотница
- Г) битката при Одрин

2. В кой вариант владетелите са подредени в хронологичен ред?

- А) Петър, Асен, Иван Асен II, Иван Александър
- Б) Асен, Петър, Иван Александър, Калоян
- В) Иван Асен II, Калоян, Петър, Иван Шишман
- Г) Петър, Асен, Иван Асен II, Калоян

3. Кое важно събитие се е случило през 1235 г.?

- А) битката при Клокотница
- Б) превземането на Търново от османците
- В) възстановяването на Българската патриаршия
- Г) преодоляването на зависимостта от татарите

4. С коя дума НЕ може да се опише състоянието на Българската държава през втората половина на XIII в.?

- А) упадък
- Б) криза
- В) вътрешни борби
- Г) политически възход

5. Кой е най-видният представител на Търновската книжовна школа?

- А) св. Иван Рилски
- Б) Патриарх Евтимий
- В) св. Климент Охридски
- Г) Григорий Цамблак

6. С управлението на кой български владетел е свързано изображението?

- А) цар Калоян
- Б) цар Иван Асен II
- В) цар Иван Александър
- Г) цар Иван Шишман

7. Коя е показаната сграда?

- А) царският дворец в Търново
- Б) българският Зографски манастир на Атон
- В) патриаршеската църква на Царевец
- Г) скалните манастири при с. Иваново, Русенско

8. Запишете за кой български владетел се отнася характеристиката от извора.

„Всички му се възхищаваха, защото не употребяваше оръжие срещу своите и не се опетняваше с убийства на ромеи. Затова той бе обичан не само от българите, но и от ромеите и от други народи.“

9. В средновековна България всички се подчиняват на владетеля, защото:

- А) разполага със силна войска
- Б) е най-богатият човек в държавата
- В) властта му се смята за дадена от Бога
- Г) издава законите и съди поданиците

10. Как цар Иван Асен II постига политическите си цели?

- А) чрез войни със Сърбия и Византия
- Б) с династични бракове и преговори
- В) чрез войни с Латинската империя
- Г) чрез сближаване с Римската църква

11. Състоянието на България в края на XIV в. може да се определи като:

- А) стопански разцвет
- Б) политическа стабилност
- В) политическа разпокъсаност
- Г) държавен възход

12. Представете културно-историческия паметник, като отговорите на въпросите.

А) Какво изобразява снимката и къде се намира?

Б) От кого е издигнат паметникът?

В) По повод на кое събитие е издигнат?

Г) Какво свидетелство за това събитие се пази в сградата?

НАЛАГАНЕ НА ОСМАНСКИЯ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕД

1. Султан Селим I със своя двор. Османска рисунка. В началото на XVI в. той завладява светите християнски земи в Палестина. След като превзема свещените за исляма градове Мека и Медина, се обявява за халиф – духовен водач на всички мюсюлмани в света.

Султан – владетелска титла в ислямските държави.
Везир – титла на висш сановник, „министър“ в ислямските държави.
Кадия – ислямски религиозен съдия.
Спахия – войник от османската конница.
Еничар – войник от османската пехота.
Рая – от арабски: „ластво“, „стадо“ – данькоплатците в Османската империя, лишени от всякакви привилегии.
Дискриминация – несправедливо отношение и лишаване на хора от права, основано на принадлежност към дадена група: пол, цвят на кожата, религия и др.

Кога една държава се превръща в империя?

КРАЯТ НА БАЛКАНСКИТЕ ХРИСТИЯНСКИ ДЪРЖАВИ

След завладяването на България борбата срещу османците не стихва. Около 1404 или 1408 г. наследниците на последните български царе Константин и Фружин за кратко освобождават Видинското царство. Полско-унгарският крал Владислав III Ягело и пълководецът Янош Хуняди провеждат два кръстоносни похода за освобождение на българите. Но на 10 ноември 1444 г. армията им е победена в битката при Варна. Османците завладяват целия Балкански полуостров. През 1453 г. Мехмед II Завоевател превзема Константинопол, наречен от османците Истанбул **1**. С това е сложен краят на Византийската империя.

УПРАВЛЕНИЕТО НА ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

По пътя на завоеванията османците превръщат държавата си в империя на три континента **2**. Начело на империята стои **султан**, чиято власт се смята за дадена пряко от Аллах. Султанът разполага с пълна и неограничена власт. Той издава законите, назначава управители, съдии и данъчни служители, предвожда армията.

Султанът се смята за собственик на цялата държава и разполага със земята, живота и имота на всички поданици. В управлението той е подпомаган от съвет на **везирите** начело с велик везир. Държавата се управлява според ислямския закон – Шариат. За спазването му следят религиозни съдии – **кадии**.

Главна опора на империята е силната ѝ армия. Нейна основна част са **спахиите** – конници, на които султанът раздава земя срещу военна служба. Ударната сила на османската армия е пехотата от **еничари**. Тя се набира от християнски момчета, вземани насилствено по силата на т.нар. кръвен данък. Най-силните и красиви деца са откъсвани от своите семейства и затваряни в казарми. Там променят религията им и ги превръщат в елитни бойци на султана. Османците обединяват завладените земи в Европа в една област, наречена Румелия.

ХРИСТИЯНИТЕ В ПИРАМИДАТА НА ОСМАНСКОТО ОБЩЕСТВО

На върха на обществената пирамида стои султанът **5**. Под него са висшето духовенство и висшите чиновници. Следват ги военните, които се сражават за победа на исляма. Най-долната и многобройна група в обществото е наричана **рая**. Това са поданиците на султана, които произвеждат благата и плащат данъци. В раята влизат селяни, търговци и занаятчии – както християни, така и мюсюлмани.

Според Корана немюсюлманите са смятани за втора категория хора и са подложени на различни форми на **дискриминация**. Християни и евреи нямат достъп до управлението и армията. Те нямат право да носят оръжие, да строят високи храмове, да се обличат в скъпи и цветни дрехи **3**. Мъжете християни плащат специален данък за вярата си. Пред съда мюсюлманите винаги имат право при спор с християни **4**.

Османската империя се управлява според ислямския закон. Християните са подложени на дискриминация.

2. Османската империя в началото на XVI в.

Карта от нидерландски атлас на света, 1570 г.

- Части от кои континенти обхваща империята?
- Докъде се разширяват европейските ѝ владения?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Дискриминация на немюсюлманите

„Установено е от гледна точка на Шариата и закона, щото кяфирите („неверниците“) да личат по облеклото и външния си вид, че са презрени и унижени... Обаче от известно време насам на тоя ред е погледнато с пренебрежение и кяфирите почнали да се разхождат из улиците, яздейки коне... жените им не слизали от калдъръма, за да отстъпят място на срещналите ги на пазара мюсюлманки. Въобще както мъжете, така и жените им се носят по-великолепно от мюсюлманите, което показва, че тия хора не се смятат за презрени и унижени. Затова заповядвам: Да се заставят отсега нататък: да не яздят на коне, да не надяват самурени кожуси и калпаци, да не се обличат в копринени и атлазени дрехи, жените им да не се обличат като мюсюлманките. Такива случаи да бъдат забранени, за което ти, кадийо, да не губиш нито минута, а да туриш за изпълнение моята свещена заповед.“

Заповед на султан Мурад IV, 1631 г.

- Избройте забраните по отношение на облеклото и поведението на немюсюлманите.
- Какви цели се преследват с тези забрани?
- Защо този вид дискриминация е религиозна?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Османското правосъдие

„Чрез такова управление всички християнски земи са лишени от стария им ред, честност и граждански права... Каквото отсъди султанският застъпник, когото наричат кадия... с това всеки трябва да се съобразява. Ако някой нещо се е провинил или пък е набеден, кадията го наказва с глоба и нарежда да му ударят няколкостотин тояги... Лъжливи свидетели тук се намират достатъчно... Когато нечий въпрос трябва да се реши въз основа на клетва, възлагат му (на лъжесвидетеля)... да се закълне заедно с 10 или 20 души. После той дава на всеки по няколко пари и ги пуска да си вървят.“

Дневник на австрийския дипломат Ханс Дерншвам, 1553 г.

- Осигурява ли кадийският съд справедливо правосъдие?
- Как се набавят лъжесвидетели?

5. Обществото на Османската империя

- Обяснете пирамидата на османското общество.
- Кои от групите имат привилегии?
- Установете различията в облеклото им.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо султанската власт се определя като неограничена? Кои са опорите ѝ: а) в управлението; б) в обществото?
2. Посочете прилики и разлики между устройството на Българското царство и на Османската империя.
3. Потърсете общото между спахиите и западните рицари.
4. Определете мястото на немюсюлманите в османското общество. Подкрепете твърденията си с примери.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Опитайте се да си представите живота в държава и общество, в които сте подложени на дискриминация като тази за немюсюлманите в Османската империя. Какво би било отношението ви към властта и към другите групи? Какви отношения между хората поражда дискриминацията?

ПРОМЕНИ В ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ

Каква е представата на българите за царската власт?

ПОЛИТИЧЕСКАТА ПРОМЯНА

Унищожаването на Българската средновековна държава води до драматични промени в живота на поколения българи. Те не приемат Османската империя за своя държава. Замяната на християнската царска власт с ислямски владетел става пречка за нормалното развитие на българския народ. Османците унищожават и Българската патриаршия. Тъй като делят хората не по народност, а по вяра, те признават за единствен духовен глава на православните християни Вселенския гръцки патриарх в Цариград (Иstanbul).

Българите са лишени и от своя аристокрация. Част от болярите загиват в бой, други са изселени **1**. Видни духовници и книжовници намират убежище в съседни страни. Завоеванието откъсва българските земи и от европейската цивилизация. Контактите със свободните европейски народи се прекратяват за повече от два века.

ПРОМЕНИ В НАЧИНА НА ЖИВОТ

Българските селища пострадват тежко в хода на завоеванието. Най-опустошени са районите на военни действия и около важните пътища. Големи групи българи напускат равнините и се заселват в по-защитени планински области **2**. В градовете и в полските села са настанявани мюсюлмани. Българите продължават да живеят в села и да обработват земите, наследени от дедите им. Но тези земи вече принадлежат на султана, който ги дава на спахиите или на някоя джамия. Спахията оставя земята на селяните, като ги задължава да предават част от реколтата, да плащат данъци и да работят безплатно (ангария) **3**.

Османците постепенно усвояват от българите земеделски умения. Те пренасят от Изтока нови земеделски култури, като ориза, пъпеша, прасковата, кайсията.

РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ИСЛЯМА

Мюсюлманите са най-здравата опора на Османската империя. За да увеличи броя им, властта преселва в българските земи тюркски племена от Мала Азия. С надежда да избегнат непосилните данъци, някои българи преминават доброволно към исляма. Смяната на вярата е единствен път за издигане в обществото.

Немалко християни са заставяни да сменят религията си. През XVI – XVII в. османците налагат насилствено исляма в някои райони на Родопите и Македония с цел да смират непокорните планинци. Друг начин за насилствено налагане на исляма е вземането на момчета за еничари и отвлечането на девойки за съпруги на мюсюлмани. Тези събития оставят дълбок белег в народната памет на българите. Хиляди българи са убити, но не предават вярата си. Някои от тях, като св. Георги Нови и св. Никола Нови, са обявени от Църквата за светци **4, 6**.

Османското завоевание унищожават Българската държава и църква. Насилията, религиозната дискриминация и тежките данъци влошават силно живота на българския народ, но поддържат жив духа на съпротива срещу чуждата власт.

1. Радивой със семейството си. Стенопис от църквата на Кремиковския манастир, 1493 г. Радивой бил български болярин от София, който поръчал и платил възобновяването и изписването на църквата. Изображението е едно от последните свидетелства за българи със знатен произход.

2. Село Широка лъка в Родопите, близо до Смолян. Основано през XVII в.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Сведения за българите

„Мъжете при тези бедни българи са обикновено работници и са облечени в бяла тъкан, а жените – в червеникава. Девиците не покриват главите си, а косите им висят отзад красиво сплетени... На главите и около шията носят множество сребърни и медни монети... Ръкавите на ризите им са широки и бродирани... Когато минавахме през някое село, ни посрещаха с топъл хляб... събираха се млади жени и деца и хванати за ръце в кръг, танцуваха и пееха.“

„Пътепис“ от английския пътешественик
Питър Мънди, 1620 г.

5. Български жени. Рисунка от западен пътешественик, XVI в. ● Сравнете образите с текста. ● Какво научаваме за живота на прадедите ни?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Гибелта на св. Георги Нови Софийски, 1515 г.

„Съдията рече на Георги: „Аз вярвам повече на множеството, отколкото на тебе! Понеже не се отричаш от Христос, ти заслужаваш смърт!“. Тогава се втурнаха върху него като вълци на агне и едни го заплюваха, други го биеха..., а ислямският проповедник викаше: „Елате, всички пазители на нашата мохамеданска вяра, да изгорим този, който обиди нашия закон и не пожела да се отрече от своя Христос!“... Поведоха го покрай църквата „Света София“... Събраха дърва и направиха голяма клада, и пак залочнаха да ласкаят светеца и да му обещават много дарове. Но той им рече: „Казах ви не веднъж и два пъти, че аз от вярата си няма да се откажа никога, пък ако щете и хиляди мъки да ми нанесете!“... После му съблякоха дрехите и го бутнаха в огъня. Но пак го извлякоха и му рекоха: „Послушай ни, отречи се от Христос днес пред нас и изпълни волята ни! Даровете, които ти обещаваме, ще ти ги дадем всичките“. А Георги им рече: „Нищо не може ме раздели от любовта ми към моя Христос!“. Като чуха казаното, пак го бутнаха в огъня... Той вдигна дясната си ръка, прекръсти се и извика: „Господи Исусе Христе, в Твои ръце предавам духа си!“.

По „Житие на св. Георги Нови Софийски“
от поп Пейо, свидетел на събитията

● Какви душевни качества проявява младият Георги?

4. Св. Никола Нови Софийски. Икона от XIX в.

● Опитайте се да разкажете за живота и подвига на младия обуцар Никола по житийните сцени на иконата. ● Научете повече за него.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. До какви промени в българското общество и в начина на живот на хората води унищожаването на държавата?
2. Посочете пътищата за преминаване на християни към исляма. Като имате предвид османския обществен ред, разсъждавайте аргументирано: доброволно ли е било „доброволното приемане на исляма“ през XV – XVII в.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Пренесете се в онези далечни времена и си представете, че живеете в малко планинско село. Обсъдете какви предимства и какви недостатъци е имал животът в изолирани планински местности преди пет века, в условията на чуждото господство.

СЪПРОТИВА СРЕЩУ ОСМАНСКАТА ВЛАСТ

Кои са проявите на съпротива срещу османците през XV в.?

БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ ПРЕЗ XVI И XVII В.

През XVI в. борбата с османците е подета от Австрия. За два века австрийските владетели водят осем войни с Османската империя и спират натиска ѝ на запад **6**. Българите използват всяко навлизане на християнски войски, за да отхвърлят чуждата власт. През 1598 г., по време на една от австро-турските войни, на юг от р. Дунав преминават войските на влашкия воевода Михаил Храбри – съюзник на австрийците. Българите започват подготовка за въстание в Търново. Оглавяват я търговците Тодор Балина и Павел Джорджич и търновският митрополит Дионисий Рали. Включват се духовници, граждани и жители на околните села. Въстаниците обявяват за български цар свой съгражданин, който се представя за потомък на цар Иван Шишман. Първото Търновско въстание е потушено и хиляди българи се изселват във Влахия.

През 1686 г., по време на поредната австро-турска война, в Търново избухва ново въстание **5**. Търновци обявяват за княз Ростислав Стратимирович, който се представя за потомък на Срацимировия род. В тежки сражения около 4000 въстаници са разбити, а гр. Търново е опожарен.

Най-значително е Чипровското въстание от 1688 г. Будните жители на рударското градче са насочвани от своите католически свещеници **3**. При вестта за превземането на Белград от австрийците се вдига цялото население на областта начело с Георги Пеячевич и Богдан Маринов. Въстаниците правят военен лагер край гр. Монтана и влизат в кървави битки, но въстанието е потушено. Хиляди хора са избити, а други се изселват в австрийските владения **5**. Техни потомци са т.нар. банатски българи, които живеят в едноименната област в днешна Унгария.

През 1689 г. начело на съпротивата в Македония застава хайдушкият войвода Карпош. Той превзема Кюстендил, Скопие и Куманово и предлага на австрийското командване помощта на своя отряд от 5000 души. Но християнската войска се изтегля и това въстание също е потушено. След въстанията от XVII в. започват масови изселвания от много български села в областта Бесарабия на север от р. Дунав, наричани днес бесарабски българи **2**.

ДЕЙСТВИЯТА НА ХАЙДУТИТЕ

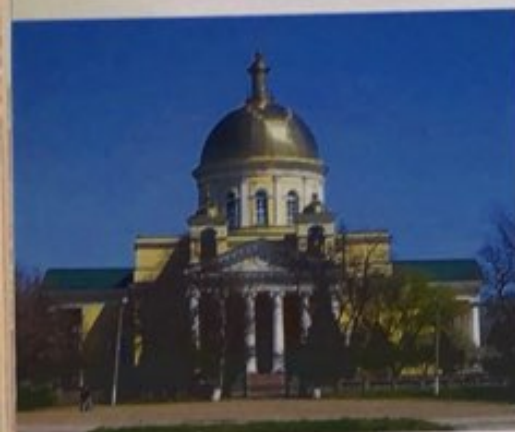
През целия период на османското господство има свободни хора, които отказват да се подчинят на османския закон и насилията. Това са хайдутите **1**. Те напускат семейство и дом и се събират във въоръжени дружини. Хайдутите нападат търговски кервани и османски имения и си поделят придобитото. Те не посягат на имота на бедните си събратя и българите виждат в тяхно лице закрилници и отмъстителни за претърпените насилия. Помагат им с храна и подслон, съчиняват песни и легенди за подвизите им. Османската власт неуморно ги преследва **4**.

Българите не се примиряват с османската власт. През XVI в. избухва Първото Търновско въстание. През XVII в. три големи въстания си поставят за цел освобождението на България. Нападенията на хайдутите и въстанията поддържат живи спомена за Българското царство и надеждата за избавление.

1. Български хайдутини.

Худ. Феликс Каниц, XIX в.
В историята са останали имената на прочути хайдушки войводи, като Страхил, Лалуш, Мануш, Велко и др.

2. Храмът „Св. Преображение“ в Болград (дн. Украйна).

Център на бесарабските българи, които наброяват над 200 хиляди души в днешна Украйна и Молдова. Те образуват трайни общности, които пазят своя език и култура и дори имената на своите български села.

1598

Първо Търновско
въстание

1686

Второ Търновско
въстание

1688

Чипровско
въстание

1689

Въстание
на Карлош

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Чипровското въстание

„Свидетелстваме..., че когато император... Леополд беше започнал войната срещу отоманската порта, българският народ... беше подтикван от много епископи и... отци... да вземе оръжие срещу този най-жесток враг. Българският народ... не сметна за нищо живота си и като излезе от четирите селища Чипровец, Железна, Копиловци и Клисурса, нападна град Кутловица (дн. Монтана), гдето изби мнозина от враговете и други изгони.“

Свидетелство на участници

- Коя е външната предпоставка за въстанието? ● Кой подтиква подготовката? ● Кои селища обхвана бунтът?

5. Въоръжена антиосманска съпротива на българите през XVI – XVII в.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Мерки срещу хайдутите

„Щом пристигне тази заповед... за прогонването и унищожаването на хайдутите и разбойниците, които обикалят с цел да грабят имуществото на мюсюлманите, всички вие да действате в единство и съгласие и много да внимавате да не пропуснете някой.“

Султанска заповед до военните управители, 1698 г.

- От каква гледна точка представя хайдутите този документ?

6. Битката при Виена, 1683 г. Стенопис. Османците два пъти обсаждат Виена. При втората обсада през 1683 г. те хвърлят към австрийската столица 150-хилядна армия, но са победени от обединените християнски сили начело с полския крал Ян Собиески.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Проследете въстанията от XVI – XVII в. в таблица: предпоставки, обхват, ръководители, цели, ход и завършек. Открийте общото между тях.
2. Как си обяснявате, че във военните действия при австро-турските войни се включват и сърби, хървати, унгарци?
3. Защо българският народ възприема хайдутите като закрилници и отмъстителни?
4. Научете повече за банатските и бесарабските българи. Представете проучванията си в кратки презентации.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Върнете се мислено в 1686 г. Вие сте група смели българи, научили за навлизането на християнска войска в българските земи. Напишете призив към своите сънародници за въстание. Как ще ги убедите да се вдигнат на оръжие? Обсъдете защо въстанията през XVI – XVII в. не могат да доведат до освобождението на България.

ОПОРИ ЗА ЗАПАЗВАНЕТО НА БЪЛГАРИТЕ

Каква е съдбата на Българската патриаршия в края на XIV в.?
ЦЪРКВАТА И РЕЛИГИЯТА В ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ

Османците унищожават Българската църква, но българите продължават да живеят по правилата, които им пожелава християнската религия. След края на военните действия започва възстановяването на храмове. В края на XV в. са изградени църквите на манастирите край София.

1. През XVI в. в градовете и в почти всяко село има храм **2** **3**. Селеките свещеници са българи. Те кръщават новородените, венчават младите, опяват починалите и утешават близките им **4**. В неделата миряните се събират в храма. Свещениците четат богослужебните книги и поддържат живи християнската вяра и книжовния език. Така чрез религията се опазва българската християнска култура.

1. Църквата на Драгалевския манастир. Основан от цар Иван Александър, по време на нашествието манастирът е опожарен, но през 1476 г. е възстановен. Поддръжката на църквите е общо дело на българите.

СИЛАТА НА МАНАСТИРСКАТА ТРАДИЦИЯ

Манастирите остават центрове на духовния живот. В средата на XV в. Манастирите остават центрове на духовния живот. В тях са възстановени Рилският манастир и манастирите край София. В тях действат килийни училища, които подготвят духовници и книжовници.

3. Те препишат старите и създават нови книги. На празник в манастирите се събират българи от цялата околност. Те участват в тържествената служба, сядат на обща трапеза, паят песни и танцуват хора. Общият духовен живот им помага да се чувстват едно цяло и да устояват на изпитанията.

Най-важен книжовен център става Рилският манастир. В Бачковския и Етрополския манастир се развиват книжовни школи. През XVI в. са написани житията на св. Георги и св. Никола Нови Софийски. Те укрепват вярата и опазват християните при опасностите от преминаване към исляма.

КОЛЕКТИВНИТЕ ОПОРИ НА БЪЛГАРИТЕ

През вековете на чуждата власт хората се чувстват защитени само в своята общност. Кръгът от роднини, съседи и съселяни оформя целия свят на човека. Семейството е най-важно за българите. Всички негови членове работят заедно: бащата – на полето, майката – в дома и градината. Децата помагат на нивата и пасат добитъка. В семейството те научават българския език, вярата, правилата за общ живот, трудовите умения. От своите баби и майки слушат приказки и песни, които им помагат да разберат света.

В онова време хората имат повече деца и кръгът от роднини е по-голям. Родът е като невидима, но здрава мрежа, която свързва хората и в трудности, и във веселие. Сватбите, кръщенетата, имените дни събират целите родове на трапезата. Така се запазва връзката между поколенията.

Османците запазват българските общини. Тези общини се ръководят от възрастни и уважавани хора, които представят селото пред властите, отговарят за събирането на данъците, определят реда за ползване на общите имоти, поддържат църквата. Намесват се и като съдии – съветват нарушителите на реда и наказват виновниците.

Християнската вяра, семейството и родът, родният език, общината са опорите, които запазват българите като общност под чужда власт. Те им помагат не само да оцелеят, но и да продължат да се чувстват българи.

2. Църквата „Рождество Христово“ в с. Арбанаси, Великотърновско, XVI – XVII в. ● Опишете украсата. На какво се дължи според вас контрастът между размера на храма и стенописната украса? ● Как в онова време свещените образи са въздействали на хората?

Традиция – ценности, умения и практики на едно общество, които то съхранява във времето, предавайки ги от поколение на поколение: език, вярвания, фолклор и мн. др.

Община – постоянните жители на едно селище, които спазват определен ред.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Църкви и училища в София, XVI в.

„Главната църква е „Св. Марина“, засводена и цялата изрисувана, иконите са подновени. В нея има българско училище. В града има още едно училище, където учат момичетата да четат. Гръцки училища нямат, а от тези две училища излизат повечето български свещеници. Българите и гръците тук ходят в една църква, защото имат еднакво богослужение. Когато присъстват много българи, службата се чете на български. В София има 12 свещеници и 12 църкви, а в областта – над 300 села и църкви.“

Дневник на германския дипломат
Стефан Герлах, 1578 г.

● *Какви са броят и състоянието на църквите? Какво научаваме за образованието и за верската близост между българи и гръци?*

4. Български обичаи

Сватба. „Българите имат обичай, когато някой прави сватба, годеницата му да направи венец от всякакви цветя, които тя избира. Тя поставя на главата си прозрачна кърпа, та този ден никой да не може да види лицето ѝ... Когато играят, хващат се много един за друг за ръце като кръг и играят настрани.“

Кръщение. „Свещеникът прочете няколко молитви над детето, накрая го разви... три пъти изрече някакви думи... и го потопи три пъти във водата... След кръщението се върнахме в къщата... угощението продължи до сутринта. Кръщавките на децата траят три дни, а сватбите – често осем дни.“

Впечатления на чуждестранни пътешественици, XVI – XVII в.

● *Какво според вас се е съхранило от старите обреди и какво се е променило?*

5. Българско село. Худ. Феликс Каниц, XIX в.

Селата имат по 20 – 30 къщи. Домовете са ниски, строени от кал или кирпич, със сламени покриви. Дворовете се оградят с плет или висок зид. В тях има постройки за реколтата и добитъка. Около селото са разположени нивите, овощните градини, лозята, общите пасища.

6. Стая с огнище. Музейна възстановка. В дома протича целият живот на семейството – работа, почивка, празници. Жилището има обща стая с огнище, наричана „къщи“. В нея готвят и се хранят, работят домашна работа, посрещат гости. Често там спят някои членове на семейството.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

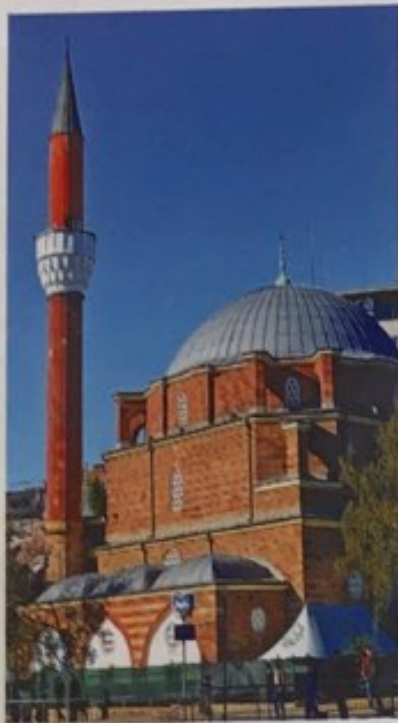
1. Каква е ролята на християнската религия и Църква за съхраняването на българската народност през XV – XVII в.?
2. Обяснете ролята на манастирите за: а) поддържането на грамотността; б) запазването на християнската книжнина и на българския книжовен език; в) укрепването на духовното и народностното единство на българите през XV – XVII в.
3. Опишете българското село и домовете на селяните с помощта на текстовете и изображенията.
4. Обяснете ролята на семейството и рода за запазването на българския народ: общ живот, труд и празници, запазване на родния език, традиции.
5. Представете функциите на общината чрез схема.

ТЕМИ ЗА МАЛКИ ПРОЕКТИ

1. Направете интервю със свои близки. Попитайте ги дали и кои древни обреди и обичаи спазват; при какви случаи, от кого са ги научили.
2. Разпитайте близките си какво знаят за основателя на вашия род и за произхода на вашето родово име.
3. Потърсете в книги или в интернет български пословици и поговорки, посветени на семейството и рода.

Как изглеждат българските градове през XIII – XIV в.?

1. Джамията „Баня Башъ“ в София, XVI в. Сградата е увенчана с висока кула – минаре, откъдето мюсюлманите са призовавани за молитва.

2. Баклава и великденски яйца. И до днес християнските раздават на мюсюлманските шарени яйца на Великден, а мюсюлманските на своите съседни християни – баклава на Байрам – знак за взаимно уважение между хората от различни вери.

Търпимост, или толерантност – умението да се отнасяме с разбиране към „различните“.

ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ – МОЗАЙКА ОТ НАРОДИ И ВЕРИ

Повечето жители на българските земи в империята са българи – православни християни. В резултат от превратностите на историята се появяват и други народи и вери. В Родопите и на други места се оформят села на българи мюсюлмани. В Чипровци и около Пловдив се появяват села на българи католици. Властта заселва в българските земи османци и други мюсюлмани с тюркски произход.

На Балканите още преди XIV в. има и други етноси: гърци, евреи, арменци, власи, цигани (роми). Всяка общност живее отделно, има свой храм и следва своята вяра и обичаи **3**, **5**. Повечето села са етно-родни, но градовете са истинска мозайка.

ГРАДСКИЯТ ЖИВОТ МЕЖДУ ТЪРПИМОСТТА И НАСИЛИЕТО

Империята превръща градовете в центрове на властта и стопанския живот. Там са съдиите, управителите и казармите на войската. В градовете постепенно се завръщат и християни да търсят прехрана от занаятите и търговия. Сърцето на града е чаршията – улица с работилници и малки магазинчета (дюкяни). Занаятчиите са обединени в сдружения (еснафи). На градския площад (мегдан) са сградата на управителя, джамията **1**, кафенета за турските първенци. Там се провежда седмичният пазар.

Всеки град се дели на махали по религиозен и етнически признак. Улиците са тесни и криви. Къщите са оградени с високи зидове. На чаршията се трудят един до друг българи, турци, арменци, евреи. Те се научават да говорят езиците си, да се разбират и да си помагат **2**.

Съседството на хора с различна религия събужда и конфликти. Османците добре съзнават, че са господари по закон. Постоянните притеснения, отвлеченията на жени, насилственото обръщане в ислям унижават достойнството на българите. Много мъже откъсват за наранената чест на своите близки и стават хайдути.

КОНТАКТИ С ЕВРОПЕЙСКИЯ СВЯТ

Важен принос за съживяване на връзките със свободна Европа имат образованите български католически духовници. Те служат на Римската църква, но работят за своя народ като пламенни родолюбци **4**. Епископ Петър Богдан Бакшев написва първата „История на България“ **6**. През 1651 г. в Рим, Италия, Филип Станиславов подготвя и отпечатва първата печатна книга на новобългарски език „Абагар“. Епископ Петър Парчевич – виден дипломат на Папството, търси подкрепа от европейските владетели за освобождението на българите. Постиженията на Европейския ренесанс проникват и чрез български търговци, които носят от Европа печатни книги. През XVII в. в църквите и килийните училища се появяват печатани Евангелия и буквари. Въпреки това българската култура запазва средновековния си характер. Забавят се модерното образование и книгопечатането на роден език.

В градовете хората от различни религии установяват правила за мирен живот и търпимост, но дискриминацията на християните поражда конфликти. Българските католически духовници допринасят за поддържане на връзките с европейския свят.

3. Църквата „Св. Николай“ в с. Жеравна, 1834 г.
Християните се молят с лице към олтара (1). Той е най-важното място в храма и винаги е в посока изток. Олтарът е отделен с иконостас (2) и в него влизат само свещениците. На почетно място са владишкият престол (3) и амвонът (4) – издигната катедра, от която свещеникът чете проповеди.

5. Джамията „Баня Башъ“ в София, XVI в.
Мюсюлманите се молят паднали по лице към стената „кибла“ (1), обърната в посоката на свещения град Мека. В средата ѝ има ниша – „михраб“ (2), украсена с цитати от Корана, която показва посоката към Мека. До нея е издигната катедрата „минбар“ (3), от която имамът чете проповедта.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Описание на Царство България

„Това царство България е прекрасно и е украсено с широки поля, високи планини, хълмове, приятни гори и дъбрави, напоявани от различни реки и води. В това царство има обилно от всякакъв вид житни храни, вина, овце, биволи, крави и волове, добри коне, злато, сребро, мед, стомана, желязо и олово; има риба, която се лови из Дунава и другите реки... изобщо мога да кажа, че ако това царство би имало един господар християнин и добър, то не би отстъпило на много други царства в Европа.“

Част от доклад на Петър Богдан Бакшев до Папството, 1640 г.

- Защо според вас авторът е озаглавил така текста си?
- Какво е искал да постигне?
- Как е изразен патриотизмът му?

6. Страница от „История на България“ от Петър Богдан Бакшев. Написана е на латински език. Съхранява се в Библиотеката на Ватикана.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете мозайката от народи и вери в българските земи. Защо всяка общност живее отделно?
2. Как се променят българските градове през XV – XVII в.?
3. Обяснете приноса на българските католически духовници за поддържане на връзките с Европа. Изберете един от тези бележити българи и напишете текст за неговия живот и дейност.
4. Защо българската култура „остава“ в Средновековието?

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

Помислете как всекидневните контакти помагат за установяване на добри съседски отношения между хората. Известна е българската пословица: „Не купувай къща, а комшии“. Издирете творби на народното творчество, посветени на съседството.

КЪСНО БЪЛГАРСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Най-важното накратко

ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ обхваща земи на три континента. Султанът управлява според ислямския закон и има неограничена власт. Негови опори са армията от спахии и еничари, управителите, съдиите, духовниците. Те съставят елита на обществото. Обикновените поданици – „раята“, произвеждат богатата и плащат данъци.

ПРОМЕНИТЕ В ЖИВОТА НА БЪЛГАРИТЕ прекъсват естественото им развитие като народ. Унищожаването на християнската царска власт, на Църквата и болярството ги лишава от свои водачи. Прекъсват и връзките им със свободна Европа. Те са подложени на верска дискриминация: нямат достъп до управлението и армията, не могат открито да изповядват вярата си и да носят хубави дрехи, плащат специален данък, страдат от притеснения и унижения.

Най-тежката рана в народната памет на българите оставя отнемането на християнски деца за еничари. Приемането на исляма – насилствено или доброволно – води до загуба на народността. Хиляди българи жертват живота си, но не променят религията си.

ОПОРИ ЗА ЗАПАЗВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ остават християнската вяра, семейството и родът, селските общини. Те сплотяват хората, поддържат вековните правила за общ живот, опазват българския език и спомена за общото минало.

Манастирите остават центрове за създаване на книги, за елементарно образование в килийните училища и за връзки с православните народи.

АНТИОСМАНСКАТА СЪПРОТИВА след 1396 г. не стихва, но бунтът на Константин и Фружин е потушен. Кръстоносните походи на Владислав III и Янош Хуняди завършват с поражение при Варна. Съпротивата през XVI и XVII в. е свързана с войните на Австрия срещу Османската империя. През 1598 г. е подготвено Първото Търновско въстание. През XVII в. само за четири години българските земи са разтърсени от три въоръжени въстания. Акциите на хайдутите поддържат духа на съпротива. Хайдутите остават в народната памет като закрилници и отмъстителни.

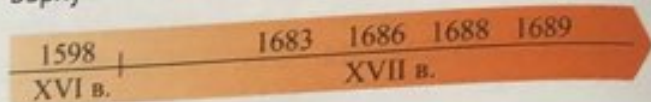
ОБЩУВАНЕТО между различните народи и вери поражда конфликти, защото ислямският закон поставя всеки мюсюлманин в положението на господар. В своите всекидневни трудови контакти българи, турци, евреи, арменци, роми установяват правила на добросъседство и зачитане на различията си. Българите никога не приемат Османската империя за своя държава и не губят надежда за освобождение от чуждия гнет.

Задача 1. Преговорете понятията, като употребите всяко от тях в едно вярно твърдение: султан, везир, спахии, еничари, рая, джамия, хайдути, дискриминация, толерантност.

Задача 2. Представете във вид на схеми:

- последиците от падането на България под османска власт за българския народ;
- опорите за запазването на българите;
- ролята на манастирите;
- градовете в Османската империя.

Задача 3. Разкажете накратко за събитията върху линията на времето.

Задача 4. Интерпретирайте източника по опорите за работа с писмен документ на с. 42.

Из „Книга за пътешествията“ от османския пътешественик и географ Евлия Челеби, XVII в.

„Този град Станимака (дн. Асеновград) има две градски заселища. Едното е при разрушената крепост... То има 300 покрити с керемиди къщи с широки дворове, с лозя и градини, в които живеят неверници... Има всичко 100 дюкяна... Съществуват всички категории еснафи. Някои, като бръснарите, подковачите и шивачите, са мюсюлмани... Има три невернически църкви... На отсрещната страна е мюсюлманското предградие. То има всичко 100 покрити с керемиди едноетажни и двуетажни къщи с лозя и градини. Изградени са от камък... Има една джамия... и 17 дюкяна.“

Задача 5. Съставете разказ по изображението.

Възстановяване на Рилския манастир от трима братя миряни. Стенопис от манастира, XIX в.

Задача 6. Проверете самостоятелно знанията си.

1. Каква е съдбата на българските боляри след османското завоевание?

- А) Запазват своите привилегии и земите си.
- Б) Стават доверени чиновници на султана.
- В) Загиват или са изселени в далечни земи.
- Г) Всички боляри приемат исляма.

2. Как се наричат религиозните съдии в Османската империя, които съдят според Шариата?

- А) спахии
- Б) кадии
- В) везири
- Г) еничари

3. Дайте три примера за религиозна дискриминация на българите в Османската империя.

---

4. Кой от изброените НЕ спада към раята?

- А) османски спахия
- Б) турски селянин
- В) български селянин
- Г) арменски занаятчия

5. Съдбата на св. Георги Нови Софийски е пример за:

- А) доброволно приемане на исляма
- Б) насилствено налагане на исляма
- В) толерантност между различни религии
- Г) въоръжена съпротива срещу чуждата власт

6. Църквата „Рождество Христово“ в с. Арбанаси показва, че:

- А) българите нямат право да изповядват вярата си
- Б) църквите са големи и украсени със стенописи
- В) българите строят нови храмове през XVI – XVII в.
- Г) българите са подчинени на Вселенската патриаршия в Истанбул

7. Чипровското въстание избухва през:

- А) 1444 г.
- Б) 1598 г.
- В) 1688 г.
- Г) 1689 г.

8. Кое твърдение за българските манастири през XVI – XVII в. НЕ е вярно?

- А) Те са духовна опора на българския народ.
- Б) Поддържат се със средства от османската власт.
- В) В тях се пази и умножава българската книжнина.
- Г) Към манастирите действат килийни училища.

9. Коя форма на съпротива на българите срещу османската власт съществува постоянно?

- А) неплащането на данъци
- Б) антиосманските въстания
- В) действията на хайдутите
- Г) участието в кръстоносни походи

10. Кое НЕ е задължение на българските общини?

- А) издължаването на данъците от селото
- Б) поддържането на местния храм
- В) редът за ползване на общите имоти – пасища и др.
- Г) продаването на стоки на чаршията

11. Представете писмения паметник по въпросите.

Страници от „Абагар“

А) Кой издава тази книга?

Б) Къде и кога е издадена тя?

В) Какво е значението ѝ за българската култура?

12. Взаимното раздаване на великденски яйца и баклава между християни и мюсюлмани е:

- А) израз на подчинение и принуда
- Б) знак за уважение и толерантност
- В) признак на неразбиране и обида
- Г) проява на взаимна нетърпимост

1. Влак, задвижван с парен локомотив. В долния ъгъл – карета за пътници и поща, теглена от коне.

Парният локомотив е въведен първо в Англия през 1825 г. Енергията на парата задвижва машини във фабриките, влакове и параходи.

● *Сравнете двата вида транспорт и обяснете как влакът „скъсява“ разстоянията.*

Ренесанс – времето, когато се възражда интересът към човека като двигател на света и към античните ценности.

Революция – бърза и коренна промяна в различни области на живота на обществото.

Българско възраждане – преходен период в българската история от Средновековието към Новото време (XVIII – XIX в. до Освобождението, 1878 г.).

Модернизация – процес на всестранно обновяване на европейските общества през Новото време.

Какви са последиците от османското завладяване за българите?

НОВОТО ВРЕМЕ – ЕПОХА НА ПРОМЕНИ

Периодът от края на XV до началото на XX в. в европейската история се нарича Ново време, или Модерна епоха **2**. През тези четири века настъпват големи промени във възгледите на човека за света, в обществата и икономиката. Промяната започва първо в италианските градове през периода на **Ренесанса** (XV – XVI в.). Огромно значение има началото на книгопечатането, което прави книгите евтини и достъпни. С Великите географски открития започват опознаването и колонизирането на света от европейците.

През XVIII столетие, наречено Века на Просвещението, в Европа се утвърждават науките: физика, математика, химия, биология, философия и др. Даден е тласък на техниката и медицината, бурно се развива икономиката. Ръчният труд постепенно се заменя с машинно производство във фабрики с парни двигатели **1**.

Модерната епоха е белязана от остри сблъсъци между старото и новото. В края на XVIII в. във Франция избухва **революция**, която променя устройството на държавата и обществото. От поданици на своя владетел хората стават граждани, които се борят срещу привилегиите на аристокрацията, за равенство пред закона **4**.

ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ – УПАДЪК И РЕФОРМИ

Османската империя се противопоставя на всяка новост и промяна. През XVIII в. тя изостава значително от модерна Европа. Знак за нейния упадък са пораженията ѝ във войните с Австрия и Русия. Загубата на територии води до отслабване на държавната власт и вътрешни размирици. В държавата властват беззаконието и злоупотребите. Султанът е неспособен да се справи с местни управители, които се отцепват от централната власт, като Осман Пазвантоглу във Видин.

В страната вилнеят банди от бивши войници и бедняци, наричани кърджалии. Те опожаряват селища и ограбват мирните хора. Краят на кърджалийските размирици е сложен в началото на XIX в. Османските управници разбират нуждата от реформи, но те са предприети едва след 1830 г. **3** и не водят до истински промени.

БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Постиженията на Новото време достигат и до българите. Периодът на XVIII и XIX в. (до Освобождението през 1878 г.) в българската история се нарича Българско възраждане. Стопанското, общественото и културното обновление на българското общество, подобно на това в Западна Европа, се определя като **модернизация**. Българите започват да се усещат като една общност. Промените засягат всички страни на живота. Развиват се организирани движения за нова просвета, църковна независимост и политическо освобождение.

Новото време преобразява Европа: Великите географски открития, освобождаване от влиянието на религията и Църквата, просвещение и машинно производство. През XVIII в. в рамките на западащата Османска империя започва преходът на българите към Новото време – Българското възраждане.

1. Розобер при Казанлък.

Гравюра от Феликс Каниц, 60-те години на XIX в.

● Опишете облеклото на българските селяни. ● Какво се произвежда от розите?

2. Воденица, задвижвана с водна сила. Етнографски комплекс „Етъра“, Габрово.

Предприемач – човек, който влага собствени средства и усилия и извършва стопанска дейност, за да си осигури печалба.

Корупция – използване на служебно положение за получаване на незаконни доходи.

Какви са стопанските дейности на българите през Средните векове и в Османската империя до XVIII в.?

НОВОСТИТЕ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

През Възраждането огромната част от българите продължават да се прехранват със земеделие. Земята се обработва по традиционния начин, но настъпват и промени. Повишеното търсене на суровини в Европа и новите култури от Америка, като царевичата и тютюна, насърчават земеделците да произвеждат повече и да отделят продукти за продажба. Някои райони се специализират в отделни производства – пшеница в Добруджа **5**, ориз в Тракия, маслодайна роза в Подбалканските полета **1**. В планинските райони се развъждат огромни стада овце и говеда. Все повече българи успяват да продадат част от реколтата, да си построят нова къща или да пратят децата си на училище.

Появяват се нов тип обширни стопанства – чифлици. В тях се произвеждат големи количества земеделска продукция за пазара **5**. Собствениците им са най-вече османци, но се срещат и българи. Те наемат и допълнителни работници.

РАЗЦВЕТ НА ЗАНЯТИЕ. ПЪРВИТЕ ФАБРИКИ

В Османската империя откриването на фабрики по европейски образец се забавя. През XVIII и първата половина на XIX в. нуждите от сечива, облекло и предмети за бита все още се задоволяват от традиционните занаяти, които достигат голям разцвет. Въвеждането в империята на армия и чиновници по западен образец води до значително търсене на вълнен плат (аба) за униформи. В много градове се отварят абаджийски работилници. В подбалканските градчета, като Калофер, Казанлък и Сливен, възникват десетки работилници за производство на гайтани – ширити за украса на дрехите **4**, в които се въвеждат различни механизми. Процъфтяват занаяти като железарството и кожарството **3**.

Най-заможните занаятчии организират нов тип предприятия, наречени манифактури. В тях отделни работници извършват различните операции, например изпирането, боядисването и преденето на вълната. Традиционните организации на занаятчиите – еснафите, стават силни и влиятелни.

Предприемчиви българи като Добри Желязков от Сливен създават първите фабрики **6**. Но в Османската империя модерните **предприемачи** нямат бъдеще поради беззаконието, **корупцията** и всевъзможните пречки, създавани от държавата.

ТЪРГОВИЯТА – ДВИГАТЕЛ НА ПРОМЕНЕТЕ

Засиленото търсене на суровини в Европа води и до по-активен търговски обмен. Най-предприемчивите българи се насочват към търговската дейност. Някои търгуват по седмичните пазари и панаирите, други започват да пътуват из цялата империя. Те продават вълнени платове, кожи, гайтани, а купуват подправки, коприна, стомана, солена риба. Трети поемат пътя към Европа и изнасят на европейските пазари български кожи, необработено желязо, восък, мед, вълна.

Стопанското оживление променя живота на българите. Оформя се група от заможни български производители и търговци със самочувствие на самостоятелни и успели хора.

3. Български кожар в Берковица. Гравюра от Феликс Каниц, XIX в.

4. Гайтанджийска работилница в Трявна. Гравюра от Феликс Каниц, XIX в.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

5. Българите изхранват и снабдяват Османската империя

А) „Никъде не бях виждал толкова жито, колкото имаше край градовете и селата, откъдето минахме. То бе струпано на огромни купи из ожънатото поле... Това е главното богатство на страната.“

Пътепис на французина Ж. К.

Флаша за Тракия, средата на XVIII в.

Б) „От цяла България се събира вълна. Количеството е огромно. Вълната от Южна България отива в Цариград, а тази от Северна се разпространява в Германия и във Венецианската република.“

Търговски доклад на французина

Шарл дьо Пейсонел, края на XVIII в.

В) „Тъй като в Цариград няма никаква аба за ушиване на ямурлуци (наметала) за новата войска..., а пък ни бе съобщено, че в Пазарджишко се приготвят разни видове аба, след като установиш кой вид аба... е по-подходящ, нареди да се набавят 10 000 топа... Стойността ще се изплати веднага.“

Заповед на управителя на Пазарджик, 1827 г.

6. **Фабриката на Добри Желязков.** Оцветена гравюра. Добри Желязков Фабрикаджията (1800 – 1865) е български предприемач и индустриалец от Сливен. През 1834 г. основава в родния си град текстилна фабрика. Снабдява я със западни машини и доставя големи количества вълнен плат за армията. В разцвета си фабриката има 100 машини и 300 работници. Но скоро властите му я отнемат и Добри Желязков умира в бедност.

● *Сравнете документите:* а) вид, автор, време на създаване; б) за кои производства и части на България са данните; в) къде се изнася продукцията. ● *Направете изводи за ролята на българите в икономиката на Османската империя.*

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Подредете в таблица или в схема новостите през периода на Възраждането в: а) земеделието; б) занаятите и промишлеността; в) търговията.
2. Кои райони и в производството на какви земеделски продукти се специализират? Къде се изнасят стоките?
3. Обсъдете кои качества на възрожденските българи се проявяват в стопанската дейност. Използвайте документите.

ПРОЕКТИ ЗА КЛАСА (ПО ИЗБОР)

1. Съберете информация за занаятите, представени в сайта на етнографския комплекс „Етъра“ (www.etar.org). Обединете я в електронна презентация или брошура с кратки текстове, снимки и рисунки.
2. Прочете в интернет и представете български предприемачи, индустриалци и търговци от периода на Възраждането.

ПЪРВИТЕ БУДИТЕЛИ: ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

1. Герб на България в печатния сборник „Стематография“. Издаден от българския духовник и книжовник Христофор Жефарович през 1741 г. във Виена.

• Опишете герба. Какво символизира според вас изправеният лъв с корона?

2. Епископ Софроний Врачански (1739 – ок. 1813). Худ. Папа Витан, XIX в.

Нация – голяма група от хора, които възприемат себе си като една общност, свързана от общо минало, език и култура и (стремеж към) собствена държава.

Припомнете си как се осъществяват връзките на българите с Европа през XVI – XVII в.

БАЛКАНСКОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ

През XVIII и XIX в. се оформят модерните европейски нации. Потиснатите християнски народи на Балканите също търсят своето място сред другите европейци. В гръцките градове се откриват модерни училища. Гръцки и сръбски просветители пишат книги с призови за просвета и освобождение. Сближени от православната религия, балканските народи заедно поддържат атонските манастири, издават книги **1**. Това общо духовно движение е наречено Балканско просвещение.

ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Славата на пръв будител на българската нация носи Паисий Хилендарски **4**. Смята се, че е роден в Банско. Като младеж става монах в Хилендарския манастир на Атон. Там слуша с болка упреците на гръцките монаси, че българите нямат славна история и култура, с която да се гордеят. Затова Паисий се заема да напише история, която да обедини българите от цялата европейска част на Османската империя. Той събира извори в манастирските библиотеки, проучва истории от балкански книжовници, пътува до Сремски Карловци, днес в Сърбия, да търси писмени извори за българската история.

През 1762 г. в Зографския манастир отец Паисий завършва ръкописа на „История славянобългарска“ **5**. В нея будителят разказва за Българската средновековна държава и нейните царе, за българските светци. С гордост припомня, че българите първи сред славяните имат писменост и книги на своя език. Паисий не само разказва за миналото, но и пламенно призовава сънародниците си да се гордеят с българската история и език **3**. Той разбира, че за да влезе в умовете и сърцата на хората, книгата му трябва да стигне до тях. До края на живота си Паисий разнася историята в градове и села и дава на свещеници и учители да я четат и преписват.

СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ – ПОСЛЕДОВАТЕЛ НА ПАИСИЙ

През 1765 г. пръв преписва „Историята“ Стойко Владиславов от Котел. Останал рано сирак, Стойко работи като свещеник и учител. Въпреки пречките от гръцките църковни власти се издига до епископ във Враца и приема името Софроний **2**. Пребивава във Видин по време на кърджалийските размирици. В началото на XIX в. Софроний емигрира в Букурещ. По време на Руско-турската война от 1806 – 1812 г. призовава в обръщение българите да помагат на руските войски и съдейства за съставяне на български отряд в състава на руската армия.

Софроний е автор на първата автобиографична творба в новата българска литература – „Житие и страдание грешнаго Софрония“. Той съставя и първата печатна книга на говорим български език – сборника с християнски поучения „Неделник“.

Духовното възраждане на българите започва с дейността на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански – първите будители, които вдъхват на българите родолюбие и самочувствие.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Цели и мотиви на Отец Паисий

„Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род... За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае, разказва и се гордее със своя род и език... Четете и знайте, за да не бъдете подигравани и укорявани от други племена и народи...

Твърде много обикнах българския род и отечество и много труд употребих да събирам от различни книги и истории, докато събрах и обединих историята на българския род в тая книжчица за ваша полза и похвала. Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество... Преписвайте тая история... и пазете я да не изчезне!

Но някои не обичат да знаят за своя български род... учат се да четат и говорят по гръцки и се срамуват да се нарекат българи. О, неразумни...! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език? Или българите не са имали царство и държава?...

От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели.“

„Предисловие“ на „История славянобългарска“, 1762 г.

- Кои са мотивите на Паисий да напише история?
- Какви аргументи използва той, за да събуди национална гордост и самочувствие у българите? Защо? Обосновайте се.

4. Отец Паисий Хилендарски (ок. 1722 – 1773). Въображаем портрет. Худ. Кою Денчев, ХХ в.

5. „История славянобългарска“. Съхранява се в библиотеката на българския манастир на Атон „Св. Георги Зограф“.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо балканските просветители се стремят да възстановят спомена за миналото на своите народи? В каква обстановка се развива Балканското просвещение?
2. Опишете дейността на Отец Паисий: а) родно място, семейство, ранни години; б) мотиви за създаване на „Историята“; в) съдържание и послания на творбата; г) разпространение; д) приноси за развитието на българите.
3. С какво Софроний Врачански допринася за пробуждането на българския народ? Коя от дейностите му според вас е най-важна?
4. Напишете свой текст на тема: „Защо обичам България и с какво се гордея?“. Използвайте и други освен историческите аргументи.

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

Поговорете с родителите си и проведете в клас дискусии по следните теми:

1. „Как трябва да опазим в чужбина знанието на българския език?“
  2. „Защо е важно да познаваме българската история?“
- Смятате ли, че призивите на първия български будител Отец Паисий са валидни и в наши дни?

ИЗГРАЖДАНЕ НА БЪЛГАРСКО СВЕТСКО ОБРАЗОВАНИЕ

1. Д-р Петър Берон (ок. 1795 – 1871) е роден в Котел. Баща му е заможен абаджия и търговец. Петър Берон учи в добро гръцко училище в Букурещ и в университети в Европа. Работи като лекар, написва много научни трудове, знае осем езика. Дарява значителни средства за български училища.

2. Васил Априлов (1789 – 1847) е роден в Габрово. Завършва гимназия в Русия и следва медицина във Виена. Забогатява от търговия. Като младеж е повлиян от гръцката култура, но по-късно се посвещава на българската просвета.

Светско образование – образование, независимо от Църквата, което дава практически научни знания и подготвя децата и младежите за живота.

Какво образование дават килийните училища до XVII в.?

НУЖДТА ОТ СВЕТСКО ОБРАЗОВАНИЕ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

През Новото време в Европа се утвърждава светското образование. Към края на XVIII в. и за будните българи става очевидно, че обучението по църковни книги в килийните училища не дава на младежите подготовка за живота **3**. Търговците и занаятчиите имат нужда от практически знания – по математика, география, чужди езици, родна история. Училището става най-важното средство за формиране на българско национално самочувствие и за разграничаване от гръцката образованост и култура.

ЕТАПИ В РАЗВИТИЕТО НА НОВОТО БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ

През XVIII в. килийните училища се променят. В някои от тях се въвеждат смятане и гръцки език. За първи път се приемат и момичета. Родителите, които искат по-добро образование за децата си, ги пращат в гръцки училища. В Свищов (1815), Котел (1819) и други селища се появяват елино-български училища, където освен гръцки се учи и роден език.

През 1824 г. Петър Берон **1** издава своя прочут „Рибен буквар“ **5**. Той препоръчва в училище да се въведат български език, светски предмети и взаимоучителният метод, който позволява да се обучават едновременно много деца **4**.

Първото взаимно училище е открито в Габрово през 1835 г. по идея и със средства на търговците Васил Априлов **2** и Николай Палаузов, емигранти в Русия. Успехът му е огромен. В него се стичат младежи от всички области. Когато завършат, те се връщат по родните си места и откриват нови взаимни училища в Копривщица, Карлово, Котел, Панагюрище и др.

Взаимните училища дават начално образование. В тях се изучават четене и писане, аритметика, география, църковна история. През 1840 г. Анастасия Димитрова отваря в Плевен взаимно училище за момичета.

Скоро е направена следващата стъпка – откриват се т.нар. класни училища. В тях децата са разделени по класове и изучават различни учебни предмети. Първото класно училище е открито в Копривщица (1846) от Найдено Геров. Следват Пловдив (1850), Шумен (1849), Търново (1852) и др.

През 1859 г. в гр. Болград, Бесарабия **6**, после – в Габрово и Пловдив, са открити първите български гимназии.

Училищата се създават единствено от българите, без помощ от Османската държава. Хората събират пари за заплати на учители и за учебници за бедни деца. Богатите търговци даряват пари за сгради и стипендии на ученици в чужбина. Учителите най-много допринасят за просветния напредък: пишат учебници, призовават хората да даряват средства, изнасят беседи за възрастните. Те въвеждат европейското облекло и изнасят първите театрални представления.

През Възраждането само за 40 години българите откриват над 1500 светски училища. Модерното образование става най-важното средство за развиване на българско национално самочувствие.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. **Нуждата от светско образование**
 „Когато изпърво видях по другите места, че децата започват да четат на книги, писани на техния език, познах колко зле струват по нас учителите и колко мъки теглят горките деца. Защото, като преминат младостта си в школата с толкова страх и треперене, излизат и не знаят дори името си да напишат, нито да сметнат що вземат и дават, ами по дюкяните, ако им се случи, научават се малко. Почудих се как толкова векове не се намери ни един да познае това опасно състояние и да покаже правилен път към учението.“

Петър Берон, „Предисловие“ към „Буквар с различни поучения“, Брашов, Влахия, 1824 г.

- За кои „школа“ говори авторът?
- По какви книги се обучават в тях децата?
- Защо са безполезна за българите?
- Кой е верният път?

4. **Релеф на взаимно обучение от паметника на В. Априлов в Габрово.** При този метод, въведен в Европа в началото на XIX в., напредналите ученици преподават и помагат на по-малките.

- Къде седят учениците, как са подредени, на какво пишат?
- Къде са учителите, как са облечени, какво извършват?

6. **Българската гимназия в Болград, дн. в Украйна.** Създадена е с указ на тогавашния княз на Молдова Никола Богориди – правнук на Софроний Врачански. За откриването ѝ съдейства и Георги Раковски, чието име носи днес. В нея на български език се изучават история, математика, физика, както и френски, латински, немски, румънски език. Там се образуват десетки строители на нова България, като министър-председателите Димитър Греков и Александър Малинов, генералите Данаил Николаев и Георги Тодоров и мн. др.

5. Страници от „Рибния буквар“.

Наречен така заради изображенията на кит и делфин, поместени в него.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо гръцкото културно влияние крие опасност за българите през Възраждането? Вредно ли е според вас и в наши дни сляпото следване на чужди образци?
2. Представете развитието на българското образование през Възраждането чрез схема във формата на стъпала.
3. Обяснете защо именно училището развива у българите национално самочувствие и достойнство.
4. Каква е ролята на учителите? Защо през Възраждането най-почитаните хора са били даскалите и свещениците?
5. Защо определяме д-р Петър Берон и Васил Априлов като „бащи“ на модерното българско образование и български будители?

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Разделете се на групи. Направете табла, с които да представите пред класа развитието на българската просвета и просветни дейци през Възраждането. Защо наричаме възрожденските учители „будители“? А може ли да се нарекат „възрожденски“ българските училища в чужбина?

ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКОТО УЧИЛИЩЕ

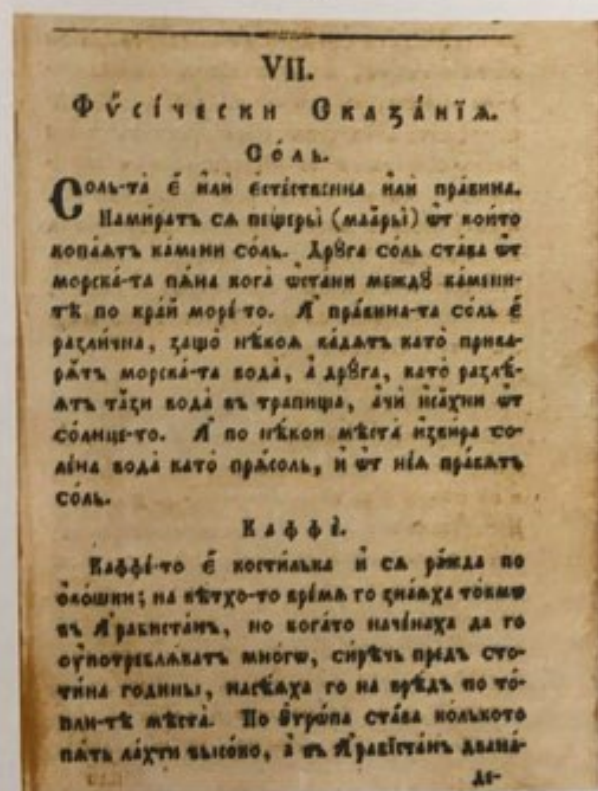
Класната стая

1. Класна стая на взаимното училище в Златоград. Открито през 1852 г. (музейна възстановка)

2. Класна стая на девическото взаимно училище в Сопот. Открито през 1851 г. (музейна възстановка)

3. Учебни предмети, изпити, поощрения

„Изпитни предмети на учениците – Закон Божи, църковна история, землеописание, числителница, отечествена история, турска история, всеобща история, български език, френски език... Присъствали на годишния изпит: управителят на София Фехим паша, военният управител Исмет паша, други граждански и военни чиновници, австрийският агент в града Лутероти, много граждани от разни народности... Макар в българското училище досега да не са се преподавали никакви високи науки, все пак учениците заслужили похвала за това, че успели с малки изключения да отговорят на всички въпроси, да оправдаят грижите и усилията на наставниците и да получат одобрението на всички. Училищното настоятелство раздадо награди – по една книга. След изпитите учителят Буботинов произнесъл реч, в която отчел всичко направено през учебната година по учебната част и по управлението на училището и благодарил на гражданите за помощта.“

Вестникарска дописка за изпитите в класното училище в София, 1866 г.

4. Страница от „Рибния буквар“, 1824 г.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Опишете по снимките големината на класните стаи, мебелите и тяхното разположение, украсата и пособията (картини, карти, сметало, черна дъска).
2. Открийте пособията, с помощта на които децата се научават да пишат: най-малките – върху кутия с пясък, по-напредналите – върху плоча, покрита с восък, най-напредналите – с мастило и перодръжка върху хартия.
3. Прочетете в док. 3 названията на учебните предмети. Отгатнете на кои днешни предмети отговарят „землеописание“ и „числителница“? Защо според вас децата изучават „Закон Божи“ и „турска история“?
4. Кои гости присъстват на изпита? Как са оценявани учениците?
5. Опитайте се да прочетете текстовете от „Рибния буквар“.
6. Обобщете какви са приликите и разликите между училището през Възраждането и вашето българско училище днес.

5. Глобус. Изработен от Неофит Рилски за Габровското училище

Училищни празници

1. Празникът на светите братя Кирил и Методий

„Миналия понеделник, 11-ий ден мая, с голямо тържество и великолепиe първий път тази година празнувахме паметта на преподобните и благоносни отци наши Кирил и Методий... Свещениците бяха предизвестили празника, та църквата се беше преизпълнила с народ, любопитен да научи какъв е тоя нов празник. След четенето на Евангелието учителят ни Спиридон Петрович каза слово, чрез което даде всекиму да разбере цената на празника. Мнозина от народа, умилени от съдържанието на словото, проляха радостни сълзи, защото познаха и те своите просветители... А след завършването на божествената служба свещениците, облечени с хубави църковни одежди, съпроводени от всички народ, със сладкогласните песни на учениците, влязоха в училището, което е в същия двор на църквата. Там свещениците направиха водосвет, а после един от учениците каза слово твърде умилително, с което моли училищните настоятели и въобще всички граждани да не изстиват в своята ревност за учение, но да я удвоят, защото само чрез учението може човек да бъде полезен и на себе си, и на обществото.“

Дописка във в. „България“ за първото честване на празника на светите братя в Ески Джумая (дн. Търговище), 30 май 1859 г.

2. Денят на годишния изпит

„Още от сутринта девическото училище хвана да се пълни с ученички, пременени, пригладени и натруфени като пеперудки от майките си... Черкова пусна и народът занавлиза в училището, както е обичаят, да види годишните успехи на учениците. Прекрасни венци окичваха вратите, прозорците и катедрата; а образът на св. Кирила и Методия погледваше из великолепно кръжило от трендафили и росни цветя... Скоро предните чиновци се запълниха от ученичките, а всичкото останало място – от публиката... В тоя миг наваякът при вратата се разтика и даде път на двама закъснели посетители, които седнаха тихо на свободните столове. Тогава Рада погледна и ги видя. Единият, по-старият, беше настоятелят – чорбаджи Мичо, а другият – Кириак Стефчов... Предметът, по който изпитваха, беше българска история, кратката. Стефчов остави книгата на масата, потърка се между веждата и ухото, като да разбуди ума си, и зададе високо един въпрос.

Девоичето мълчеше. Тоя студен, неприветлив поглед проникваше като мраз в детската му душа. То се смути и нито помнеше какъв бе въпросът. То погледна жално Рада, като че просеше помощ. Стефчов му повтори въпроса. Пак мълчеше.

– Да си иде – каза той сухо на учителката, – извикайте друга.

Излезе друго момиче. Зададе му се въпрос. То чу, но го не разбра и остана безмълвно. Безмълвна беше и цялата публика, която взе да изпитва мъчително чувство. Девоичето стоеше като заковано, но очичките му се наляха със сълзи страдалчески, които не смееха да се проронят.“

Иван Вазов, романът „Под игото“, 1894 г.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Открийте и подчертайте в док. 1:
  - а) местата, на които се провежда празникът;
  - б) какво включва празничният ритуал;
  - в) кои са участниците в празника.
2. Каква е атмосферата на празника?
3. Сравнете честването на най-любимия български празник през Възраждането и днес. Посочете общото и различното. Обсъдете запазили ли са българите в чужбина духа на този празник.

3. Учителка със своите ученички през Възраждането. Фотография

1. Прочетете описанието на годишния изпит в „Под игото“. Сравнете с док. 3 на с. 100. Достоверно ли е описал според вас писателят Иван Вазов изпита в своя роман?
2. Преразкажете текста по следните въпроси: къде се провежда изпитът, кои присъстват, как са изпитвани учениците, какви са реакциите на публиката.
3. Как оценявате поведението на Кириак Стефчов – син на богат чорбаджия, близък до османските власти?
4. Защо според вас денят на годишния изпит е голям празник за българските общности през Възраждането в цялата страна? Има ли подобен изпит във вашето училище?
5. Прочетете главата „Радина вълнения“ от романа „Под игото“, за да разберете как завършва изпитът.

ДВИЖЕНИЕ ЗА БЪЛГАРСКА НАЦИОНАЛНА ЦЪРКВА

Каква е ролята на Вселенската патриаршия през XV – XVII в.?

ПРИЧИНИ ЗА ЦЪРКОВНОТО ДВИЖЕНИЕ И ПЪРВИ КОНФЛИКТИ

През XVI в. в Западна Европа от Римокатолическата църква се отделят нови вероизповедания. Оформят се национални Църкви. Израстването на българите като нация също ги подтиква да искат отделяне от Вселенската патриаршия. До XVIII в. тя поддържа общата православна култура, но след това отношението към българите се променя. Висшите гръцки духовници забраняват в храмовете да се служи на български език, унищожават български книги, събират непосилни църковни данъци.

Първият сблъсък става в гр. Враца през 1824 г., където българите настояват гръцкият владика да бъде заменен с българин. Конфликти избухват в Скопие, Самоков, Стара Загора и др. Масови са сблъсъците в Търново през 1838 г. Гражданите искат за митрополит обичайния български духовник и книжовник Неофит Бозвели, но Патриаршията отново налага гръцки духовник. Издаването на османския реформен документ Хатишериф (1839) насърчава борбата за църковна независимост.

ЦАРИГРАД – ЦЕНТЪР НА ЦЪРКОВНОТО ДВИЖЕНИЕ

В османската столица живеят хиляди заможни и влиятелни българи, които подкрепят църковната борба. През 1844 г. Неофит Бозвели и Иларион Макариополски **1** слагат начало на организираните им действия срещу Патриаршията. Те подават до османското правителство две прошения (писмени молби) с българските искания: в българските земи за владици да се назначават българи, богослужението да се води на български език, българите да имат свой храм и свой вестник в Цариград. Патриаршията ги отхвърля и изпраща водачите на заточение. Тогава цариградските българи решават да построят храм. Стефан Богориди – българин на османска служба, дарява имот, в който през 1849 г. са уредени храмът „Св. Стефан“ и църковна община **3**. Възниква ръководен център на всички българи от Мизия, Добруджа, Тракия и Македония за общи действия.

СЪЗДАВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ

В средата на XIX в. църковното движение се активизира. Български общини изпращат писма до султана с искане за свой църковен глава. На 3 април 1860 г., Великден, по време на службата в храма „Св. Стефан“ в нарушение на църковните правила Иларион Макариополски не споменава името на патриарха. Смелата акция, наречена „Българският Великден“, е знак за отхвърляне на гръцката духовна власт. Но едва десет години по-късно, след непрекъснат натиск, султанът решава българския църковен въпрос. На 28 февруари 1870 г. е издаден ферман (писмена заповед) за учредяване на самостоятелна Българска църква, наречена Българска екзархия **4**, **5**. Избран е първият български църковен глава – екзарх Антим I **2**.

1. Иларион Макариополски (1812 – 1875) е роден в гр. Елена със светско име Стоян Михайловски. Става монах в Хилendarския манастир. Получава високо образование в гръцки училища и в Цариград. Като епископ ръководи Великденската акция. След създаването на Екзархията е търновски митрополит.

2. Екзарх Антим I – първият глава на Българската църква, избран от църковно-народен събор през 1872 г. след петвековно прекъсване.

Половин век българите упорито водят мирна борба за своя национална Църква. Чрез Екзархията османската власт за първи път признава официално българската нация в областите Мизия, Тракия, Добруджа и Македония.

3. Българската църква „Св. Стефан“ в Истанбул. Построена е през 1898 г. на мястото на стария дървен храм, който изгаря при пожар. Църквата е изградена изцяло от железни елементи, произведени в Австрия, затова е наричана „Желязната църква“. В двора ѝ са погребани Иларион Макариополски и екзарх Йосиф I. По случай 120-годишнината от построяването на храма той е реставриран със средства на Република Турция и България и е открит тържествено на 7 януари 2018 г.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Създаване на Българската екзархия

„Духовната юрисдикция (власт) на Българската екзархия обхваща: Русенската, Силистренската, Шуменската, Търновската, Софийската, Врачанската, Ловчанската, Видинската, Нишката, Пиротската, Кюстендилската, Самоковската, Велешката, Варненската епархия (без град Варна), Сливенския санджак..., Пловдивската епархия без самия град Пловдив, без града Станимака (дн. Асеновград)... Ако всичките или поне две трети от православните жители на други места (т.нар. „смесени“ епархии, населени с българи и гърци) желаят да се подчинят на Българската екзархия..., то ще им бъде разрешено.“

Ферман на султан Абдул Азис, 28 февруари 1870 г.

● Какво значение има думата „българска“ в документа? ● Какви възможности се дават на населението в „смесените“ епархии?

5. Обхват на Българската екзархия

- Посочете епархиите, споменати във фермана от 1870 г.
- Кои райони признават духовната власт на Екзархията през 1872 г.?
- В кои други райони българите са мнозинство от населението?
- Направете изводи за географския обхват на териториите, населени с българи през XIX в.

- Епархии на Екзархията според фермана от 1870 г.
- ▨ Епархии, присъединили се след допитване (1872 – 1875)
- ▨ Епархии, в които значителна част от християните признават Екзархията

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо до XVIII в. Вселенската патриаршия има положителна роля за българите, а след това тя се променя?
2. Защо именно Цариград се превръща в ръководен център на движението за църковна независимост на българите?
3. Съставете план, по който да проследите етапите на църковното движение. Представете го върху линия на времето.
4. Дайте своята оценка на дейността и качествата на водачите Неофит Бозвели и Иларион Макариополски.

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

1. Прочетете в интернет повече сведения за „Желязната църква“ в Истанбул и я представете в клас.
2. Научете повече за Стефан Богориди и неговия принос в църковното движение. Съставете биографична справка за него. Може ли да го наречем български родолюбец?

ПРОМЕНЕТЕ В БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

1. Братя Евлоги и Христо Георгиеви от Карлово.

Натрупват състояние от търговия и банкерство. Живеят в Румъния, но никога не прекъсват връзката с родината. Издържат училища, болници, бедни ученици, дружества, читалища. Е. Георгиев дарява средства за построяване на сграда на Софийския университет, на който завещава 6 милиона лева.

2. Христо Г. Данов (1828 – 1911). Родоначалник на българското книгоиздаване. През 1857 г. основава първата книжарница в Пловдив, която преграва в издателство.

Интелигенция – обществена група на хората, които се занимават професионално с умствен труд и творчество.

Какви промени настъпват в стопанството и живота на българите през XVIII – XIX в.?

ЗАНАЯТЧИИТЕ И ТЪРГОВЦИТЕ

През XVIII – XIX в. се оформят обществени групи, които стават двигател на Българското възрождане. Много земеделци оставят тежкия селски труд и отиват в градовете. Те работят години, докато овладеят занаята и станат майстори. Живеят скромно и пестеливо. Научават и децата си на труд, но не жалят средства да ги изпратят в добро училище **7**. Търговците са много по-малко, но сред тях се появяват истински богати хора. Мнозина от тях живеят в чужбина, за да се отърват от корупцията и произволите на властта **1**. Те изпращат децата си в европейски университети, даряват щедро за училища, църкви и книги.

Заможните българи в империята са наричани чорбаджии. Те имат земя, организират манифактури, търгуват с добитък. Част от тях се сближават с властта и са враждебни към призивите за бунт, но други са истински родолюбци.

ИНТЕЛИГЕНЦИЯТА И СВОБОДНИТЕ ПРОФЕСИИ

През XIX в. се оформя слой от образовани хора, които стават учители, издатели на вестници и книги **2**, творци. Това е българската възрожденска **интелигенция**. Сред тях има образовани духовници, които не се задоволяват само да служат на Бог, а се включват в просветното и църковното движение. Появяват се светски хора, които се занимават професионално с творческа дейност: учители и журналисти, като Иван Богоров, художници, като Николай Павлович и Станислав Доспевски, автори на пиеси, като Добри Войников.

Към свободните професии спадат и първите български лекари, аптекари, адвокати, чиновници. Искрени родолюбци, те са готови да работят даром, за да създадат основите на модерна България.

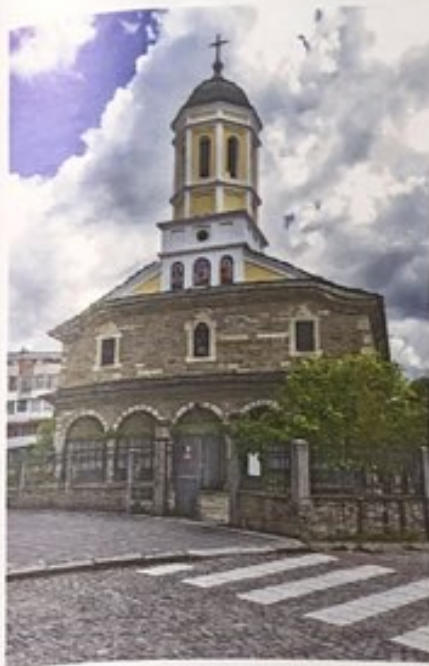
Променя се и ролята на жената. От девическите училища израстват първите учителки, като Анастасия Димитрова, Анастасия Тошева, Неделя Петкова. Те разчупват вековното предубеждение, че жената не може да работи извън дома и сама да изкарва прехраната си. Създават се женски дружества, които целят просвещаване на българката.

ГРАДЪТ – ЦЕНТЪР НА НОВОТО ВРЕМЕ

Нарасналото българско население на градовете променя техния облик. Изникват нови двуетажни училищни сгради и красиви български църкви **3**. Появяват се първите български книжарници **2**. Богатите търговци и занаятчии строят къщи с няколко стаи **5** и гостна (салон), обзаведени с европейски мебели **4**. Много граждани започват да носят европейски костюми и рокли. От Европа идват и нови развлечения: ходене на гости или на театър, вечеринки, на които се свири на китара и цигулка и се водят разговори за книги и политика **6**.

През XIX в. се оформя българското възрожденско общество. Занаятчийско-търговското съсловие и интелигенцията са групите, които стават двигател на модернизацията и борбата за освобождение.

3. Църквата „Св. Георги“ в Трявна, 1852 г., построена с дарения на гражданите

4. Салон за гости в къщата музей на писателя Алеко Константинов в Свищов

5. Къщи в стария Пловдив с големи прозорци и цветни фасади, издани към улицата

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Нови развлечения

„Гражданският живот в град Пазарджик е доста развит. Тук стават вечерни събрания, в които се дават балове. В тях ще видите дами и кавалери, облечени в последна мода и с най-бляскав лукс..., да танцуват полка, мазурка. Визитите много обичат в празнични дни... Това е много добър обичай, понеже от него се смекчават нравите.“

Дописка във в. „Македония“, издаван в Цариград, 1870 г.

- Проучете кои са описаните танци.
- Как са облечени мъжете и жените?
- Какво значение според вас е вложено в първото изречение от текста?
- Как разбирате оценката в дописката за промяна на нравите?

7. Семейство на заможен занаятчия от Шумен.

- По какво се различава облеклото на бащата от това на децата му? Помислете защо.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Какви са резултатите от предприемчивостта и усърдния труд на българските занаятчи и търговци? Кои нравствени ценности стоят в основата на благосъстоянието им? А какви са пречките пред дейността им?
2. Опишете българската възрожденска интелигенция: образование, професии, обществена дейност, принос за развитието на българското образование и култура.
3. Защо и как се променят отношението към жените и тяхната роля в обществото?
4. Кои елементи от бита на възрожденските българи са запазени до наши дни?

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Представете си, че живеете в средата на XIX в. Коя професия бихте избрали, за да допринесете най-много за напредъка на българската нация?

Жена или мъж бихте предпочели да бъдете? На какви дейности бихте се посветили? Как си представяте начина си на живот: жилище, прехрана, семейство, трудности, постижения? Обосновайте избора си.

БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

1. Петко Рачов Славейков (1827 – 1895) е един от първите модерни български поети, издатели и журналисти. Събира пословици, поговорки, народни предания. В Цариград издава вестниците „Гайда“ и „Македония“, списанията „Чтелица“ и „Читалище“. Хумористичните му статии и стихове срещу властта предизвикват спиране на вестниците му.

2. Поетът Добри Чинтулов от Сливен е автор на текста на любимите и днес български песни „Стани, стани, юнак балкански“, „Вятър ечи, Балкан стене“, „Къде си, вярна ти любов народна“.

Читалище – българска обществена институция с образователни функции за деца и възрастни.

Периодичен печат – вестниците и списанията, които се издават през определен период от време.

Къде и кой развива българската книжовност до XIX в.?

КНИГАТА – ПРОЗОРЕЦ КЪМ СВЕТА НА НОВОТО ВРЕМЕ

Българското възраждане е период на дълбоки промени в духовния живот. Огромно нововъведение са печатните книги, които достигат до хиляди хора. В началото те са преводни: учебници, популярни книги за наука, повести. Издаването им е скъпо и рисковано, тъй като се печатат в чужбина. Издателите сами продават книгите по пазари и панаири. Едва в средата на XIX в. са открити първите книжарници. До 1878 г. са издадени около 1500 български книги.

С нарастването на броя на книгите се оформя българският книжовен език. Неразбираемият църковнославянски език отстъпва на говоримия и това приобщава към четенето все повече хора.

През 1856 г. в Свищов, Лом и Шумен **4** са основани първите читалища – специални места за четене, които да насърчат възрастните да учат. До 1878 г. броят им надхвърля 100 **3**. В тях се изнасят беседи, организират се първите оркестри за европейска музика и хорове, поставят се театрални пиеси.

През Възраждането се заражда и модерната българска литература. Стихотворенията на Добри Чинтулов **2**, Найден Геров, Петко Славейков **1**, Иван Вазов създават поетична традиция. Неин връх са поемите на Христо Ботев, посветени на борбата за свобода. Появяват се първите разкази и повести на Любен Каравелов. Любителите актьори поставят български пиеси от Добри Войников, Васил Друмев и др. **4**

БЪЛГАРСКИЯТ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

До появата на модерния вестник в Европа през XVII в., новините се предават от човек на човек и остават затворени в малките общности. Вестниците променят коренно начина на обмен на информация.

През 1844 г. Константин Фотинов издава в Смирна (дн. Измир, Турция) първото българско списание „Любословие“. Задачата му е да укрепи самочувствието на българите чрез примери от тяхната история и култура. То излиза в 24 броя и е спряно поради липса на средства. Това се случва и с първия вестник – „Български орел“, издаден от Иван Богоров през 1846 г. в Лайпциг, Германия. Но това е само началото **3**. Появяват се десетки вестници и списания. Те се издържат от абонамента на читателите и се разпространяват в цяла България.

ВЪЗРАЖДАНЕТО НА МОДЕРНИТЕ БЪЛГАРСКИ ИЗКУСТВА

През XIX в. от старите зографски родове произлизат майстори, които отиват да учат изобразително изкуство в чужбина. Когато се връщат в родината, те създават първите истински картини. Николай Павлович **5**, Станислав Доспевски, Георги Данчов рисуват портрети и исторически картини за родното минало. Майстори строители създават шедьоври на новата възрожденска архитектура **6**.

През Възраждането книгата и вестникът стават основни средства за духовно обновяване на живота. Поставено е началото на модерната литература, изобразително изкуство и архитектура, които сближават българите с Европа.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Цели и средства за просвещението

А) „Ако и по-късно от другите, но и ний си отворихме читалище, на което главната цел според устава му е първо: да се старае да всее любов и единоподушие между жителите на селото и окръжните му колиби. Второ, да се старае да разпространи учението, първо – в селото, и второ – по колибите. Трето, да спомага за общеполезни работи.“

Вестникарска дописка от Трявна, 1871 г.

Б) „Вестниците са огледало на народите и като такъв те се почитат, ценят и уважават от тези, които са ги познали за такива. В образована Европа гледат на вестниците като на спасител и водител към спасението или лостове, които тикат народите към напредък в образованието.“

Петко Славейков, статия във в. „Македония“, 1871 г.

● *Представете текстовете: автори, време на създаване, начин на оповестяване.* ● *Какви задачи имат читалищата и вестниците?*

4. Читалище „Добри Войников“ в Шумен.

През 1856 г. читалищни дейци в Шумен поставят началото на българския театър. Представя се гръцката пиеса „Михал Мишкоед“, преработена от Сава Доброплодни. За първи път шуменци се събират, за да гледат истинско представление с декор, режисьор и актьори, които са ученици. През 1856 г. в Лом се играе и пиесата „Многострадална Геновева“, преведена от Кръстьо Пишурка.

5. Аспарух с дружината си на път за Дунава.

Худ. Николай Павлович

● *Защо първите художници с академично образование рисуват картини със сюжети от родната история?*

6. Църквата „Св. Троица“ в Свищов, 1867 г.

Построена от прочутия майстор Колю Фичето. Негово дело са красиви църкви в Търново и Сопот, мостове при гр. Бяла и Ловеч, които и до днес радват очите с изящните си сводове.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Проследете трудния път на печатната книга в България. Каква е ролята ѝ за обществото и за българския език?
2. Защо читалищата се смятат за уникална форма за просвещение на българите? Имат ли аналог в държавата, в която живеете?
3. Проследете развитието на периодичния печат: първи вестник и списание, години и място на издаване, начин на разпространение и финансиране, трудности и постижения, историческо значение.
4. Дайте примери за разликите между средновековната и модерната българска литература и изкуства.

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Представете си, че сте издатели от средата на XIX в. и започвате да издавате вестник за деца. Обяснете как смятате да го финансирате, как и къде ще го разпространявате. Обмислете: заглавието, периодичността на издаване, четивата и илюстрациите за първа страница. Съчинете текстовете на обръщение към читателите и другите материали. Оформете първата страница ръкописно или на компютър.

НОВИТЕ ХОРА

През XIX в. предприемчивите и образовани българи обновяват обществения живот. Те имат нови стремежи, занятия и забавления. Пробуждат сънародниците си от ориенталската изостаналост и чрез своя пример ги приобщават към модерната европейска цивилизация. Новото се вижда ярко в рекламите във вестниците, във фотографиите от онази епоха, в спомените на съвременници. Да надникнем в обявите в българските вестници от XIX в.

Семейство на занаятчия, фотография

Нови професии

1. Един българин, който познава основно български, френски, немски и румънски езици и който е в положение да преподава гимназиалните предмети, желае да дава уроци. Ония господа и семейства, които имат нужда от преподавател, могат да се отнесат за подробности в печатница „Свобода“.

2. „Долуподписаний доктор, който е свършил науките си в Немско, в Мюнхен, с диплома, препоръчвам се на почтената публика и се обричам в помощ на болните.“ (В. „България“, 26 октомври 1860 г.)

3. „Една девойка, която е учила в Белградската висша женска школа, желае от идущия месец юли да бъде учителка при някоя от нашите общини.“ (В. „Левант Таймс“, 8 юни 1874 г.)

4. „Фотографът г-н Рехнич, който е в Русчук и е извадил портретите на много лица, известява, че сега е донесъл от Виена една добра и голяма машина, с която ще вади още по-добри портрети.“

5. „Писалище адвокатско. Устроено и управлявано от Марко Балабанов. Както от опит сме узнали срещу какви неправди и огромни мъчнотии се наема да се бори почти всеки българин, ний считаме да обявим на българската публика, било в Цариград, било във по епархиите, че в горепоказаното наше писалище всеки ще намери всички възможни дела.“ (Обява, Цариград, Пачаджи хан)

6. „Имам чест да известя на съотечествениците си, че тия дни ще се печати малкий ми труд „Първи поетически опити“. Христо Ботйов.“ (Обява във в. „Дунавска зора“, април 1868 г.)

7. „Доктор Иван Богоров има чест да извести на всите, които любят учението, че ще започне от тази пролет да издава в Пловдив списание под име „Журнал за наука, занаят и търговия“... Докторът ще говори каква полза са принесли те в Европа и коя могат да докарат на българите.“

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Определете и запишете в празните карета професиите на българите, публикували обяви и реклами за дейността си.
2. Какво е тяхното образование? Къде е получено? Защо те изтъкват своята образованост и умения?
3. Какво е тяхното самочувствие и на какво се основава?

Машина на времето

1. Върнете се мислено в XIX в. Съставете текст за реклама на предпочитана професия. Включете данни за себе си: име и фамилия, образование, местоживее, мотивация.
2. Представете си, че сте издател. Какъв вестник бихте издавали: за новини, образование, занаяти и търговия, политика? Измислете заглавие на вестника и напишете кратко обръщение към читателите.

Обява за театрално представление

Бит и забавления

1. Облеклото

„Английска магазиня. Почитаемата публика, както ще може да намери в тая магазиня твърде хубави дрехи, тъй също ще може да намери в нея хубави ризи, обуца, шапки, вратовръзки и пр. Който обича, може да си поръча дрехи и други неща направо от Виена, които ще добие твърде скоро.“

Реклама във в. „Дунав“, 6 декември 1870 г.

2. Семейство на адвокат от София, фотография

3. Българското кафене

„Българско кафене на Антон Петров Долуподписаният, умолявам всички родолюбиви българи да почетат с присъствието си заведението ни. Тука, освен дето се намират за продаване разни питиета на умерена цена, любопитният ще намери за прочитане всякакви български вестници, стари и нови, както и разни български книги.“

Обява във в. „Турция“, 16 юли 1866 г.

4. Танците

● „Г-н Едуард Вайс, професор по игрите, който е дошъл сега от Виена, известява на почитаемата публика, че в хотела на Ислях-хането (в Русе) ще дава уроци по игране на хоро, както и на французкия и немския езици, с твърде умерени цени.“

Обява във в. „Дунав“, 30 ноември 1866 г.

● „Бал. Даваме за в полза на тукашното българско читалище. Този бал ще стане идущия вторник... в салона на хотел „Ислях-хане“. Входът е свободен с две госпожи. Цена на входа: гроша 20.“

Обява от Русе, 31 януари 1868 г.

Задача за проучване

Прочетете или гледайте в интернет откъс от комедията „Криворазбраната цивилизация“. Обяснете смисъла на двете думи в нейното заглавие.

Старото и новото

5. Европейската музика

„Репетициите на оркестъра ставали тайно..., защото, ако беше явно, гражданите тутакси щяха да вдигнат уважението си от Добри Войников, който е взел да прави учениците цигулари – занятие, доста презряно според тях, което само циганите упражняват по сватби и гуляи. Той списал гражданството, когато за пръв път гръмнал ученически оркестър, а също и с декламациите и диалозите, предшествани от хубава реч за събуждане на българщината... Ученици и родители останали във възторг от оркестъра и мнението, което имали за него, се изменило, като чули хубавото и благородно свирене. Оттогава мнозина заможни ученици без ограничаване от родителите си почнали да учат цигулка, флейта, китара и постепенно станало на мода.“

Писателят Илия Блъсков, спомени за Шумен през XIX в.

6. Положението на жените

● „По-първите жени, па и по-средните дори, бяха ограничени да не излизат от дома си сами. И ако нямаше някой свой да ги придружава, когато отиваха на гости например, на чаршията никога не стъпваха и стоките от магазините им се донасяха вкъщи.“

Рада Киркович, „Спомени“, 1927 г.

● „Жените много пременени и чудно натруфени ходят... модите почти всеки ден се променят. Госпожиците, девойките да кажем, белосват се, натруфят се, излизат на портата да ги видят момците... Ами тази жена, която се е венчала вече..., като се белосва и труфи да се яви бляскава на публиката?!“

Пътни бележки, в. „Право“, 1 март 1871 г.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Как се променят градското облекло и начинът и източниците за набавянето му?
2. Опишете и сравнете семействата на снимките. Кое от тях е „по-модерно“ според вас и защо?
3. Какви са социалните роли на кафенето? Защо собственикът апелира към родолюбието на българите?
4. За какво „хоро“ става дума в док. 4? Защо според вас чужденецът използва тази дума?
5. Кое друго ново забавление е представено в обявата на с. 108 долу? Какво знаете за него?
6. Защо шуменци са предубедени към цигулковата музика? Кой е диригент на оркестъра? Как той успява да приобщи съгражданите си към модерната музика?
7. Сравнете текстовете за жените. Съвпадат ли, или се разминават сведенията за поведението на жената? Защо гримирането на девойките се одобрява, а на омъжените жени – не?
8. Обобщете какъв смисъл се влага в думите „мода“ и „модерно“ през Възраждането.

НАЧАЛО НА ОРГАНИЗИРАНО НАЦИОНАЛНО-ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

Кои са мирните постижения на Българското възраждане?

БОРБИТЕ НА БЪЛГАРИТЕ ДО СРЕДАТА НА XIX В.

В началото на XIX в. избухват освободителни въстания на сърбите и гърците, в които като доброволци се сражават хиляди българи. С наметаната на великите сили Сърбия е призната за автономно княжество, а Гърция – за независима държава. Окуражени от успехите на съседите, до средата на XIX в. смели български дейци правят опити за въстания в Търновско, Видинско, Нишко. Те са кърваво потушени, но показват, че българите са готови за свободата си.

Заможните родолюбиви български емигранти смятат, че българският народ не може да се освободи сам, и създават организации, които търсят подкрепата на великите сили и най-вече на Русия. Такива са Добродетелната дружина и Тайният централен български комитет, основани в Букурещ.

ГЕОРГИ РАКОВСКИ – ОСВОБОЖДЕНИЕ ЧРЕЗ РЕВОЛЮЦИЯ

Неуспехът на изолираните опити за въстание показва, че е дошло време за нов подход в борбата. Преходът към организирано революционно движение е дело на Георги Раковски **1**. През 1858 г. той съставя план за освобождение чрез въстание на целия народ, подготвено от единен център и в единодействие със сърби, гърци и румънци.

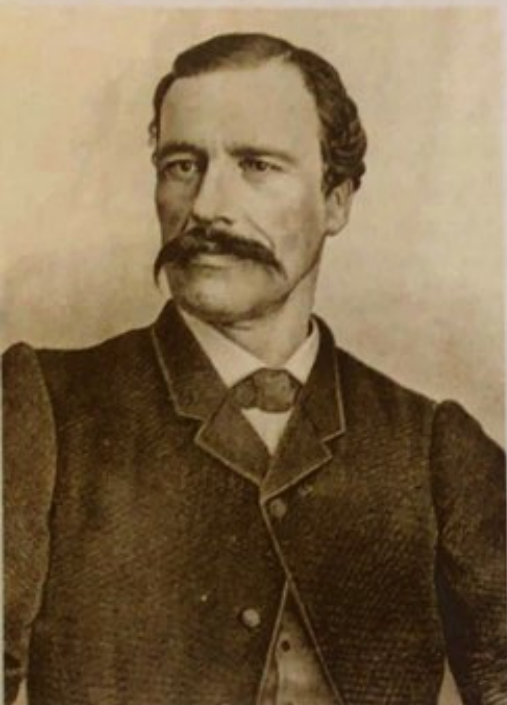
През 1860 г. Раковски заминава за Белград, където съставя Втори план и започва подготовка. През 1862 г. той обявява, че свиква Българска легия (отряд), и приканва всички патриоти да се запишат. Над 600 младежи получават военна подготовка в Легията и дори участват в бойни действия, когато Сърбия влиза в конфликт с османските власти. Но войната е избегната и сръбското правителство разпуска Легията **3**. Раковски се установява в Букурещ. През 1867 г. той съставя Трети план за освобождение – „Привременен закон за народните горски чети“. В него предвижда създаване на армия от въоръжени чети, независима от чужда помощ и ръководена от общ български център.

БЪЛГАРСКИТЕ ЧЕТИ ПРЕЗ 1867 – 1868 г.

Идеите на Раковски са подети от българските емигранти в Румъния. През 1867 г. те въоръжават две чети начело с Панайот Хитов и Филип Тотю. Четите преминават р. Дунав и правят обиколка из Стара планина. В цяла България прогърмява, че на Балкана има българска войска. През 1868 г. е прехвърлена нова чета начело с войводите Хаджи Димитър и Стефан Караджа **4**. Тя е разгромена след кървави боеве на връх Бузлуджа в Стара планина.

Четите не могат да освободят България и младежите, които залагат живота си, знаят това. Но те разбират, че само пролятата кръв ще разтърси българите и ще възвести решителната битка.

Георги Раковски пръв съставя планове за организирана революция. Тактиката на изпращане на чети отвън не успява, но укрепва духа на българите за съпротива и освобождение.

1. Георги Стойков Раковски (1821 – 1867) е роден в Котел, в семейство на търговец. Получава добро образование. Включва се в църковната борба в Цариград, пътува до Франция, заема се с търговия. През 1853 г. създава „Тайно общество“ за подготовка на въстание. Голяма част от живота му преминава в емиграция: Румъния, Сърбия, Австрия, Русия. Той поддържа контакти с управляващите кръгове в съседните страни. Издава свои вестници: „Дунавски лебед“ и „Българска дневница“. Автор е на поемата „Горски пътник“. Великият революционер завършва живота си, без да дочака свободата.

Велики сили – най-силните европейски държави през XIX в.: Великобритания, Франция, Австро-Унгария, Германия, Италия, Русия.

Автономен – който има право на самоуправление.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

2. За организацията на въстанието

Народният дух навсякъде е приготвен за въстание... Движението може да стане с успех по следния начин: Един добре въоръжен полк от 1000 добри избрани и окървавени в бой хора... да се впусне тайно през Княжевец (Събия)... и да се движи по Балкана право за Търново, като се даде сигналът навсякъде с една прокламация... Докато стигне до Търново..., ще има най-малко 150 000 на крак мъже, от които 40 хиляди въоръжени. А като успее да стигне до Черно море..., броят на въстаналите ще се вдигне до 600 000...

Въстанието ще състави планове на битките. Но главното правило ще бъде хайдушки горски боеве... Главното управление на всички въстанали места ще се дава от този полк, който да държи непрестанна връзка със Сръбското главно управление, от което ще зависи."

Георги Раковски, „План за освобождение на България“ от 1861 г.

- Кои думи показват, че въстанието трябва да бъде с участието на целия народ?
- Каква е ролята на полка от 1000 бойци?
- Какви са основните бойни действия?
- Зависимо ли ще е въстанието от чужди сили?

3. Участници във Втората българска легия в Белград, 1867 г. Фотография. Легията е организирана с одобрението на Русия, която иска да засили влиянието си на Балканите.

Сред участниците е и бъдещият водач на революцията Васил Левски (в средата).

4. Хаджи Димитър (вляво) и Стефан Караджа.

Четата им включва 129 смели младежи от всички български краища. На 6 юли 1868 г. те преминават р. Дунав и стъпват на родния бряг край устието на р. Янтра. Разкрити са бързо от османските власти и водят тежки сражения с редовна войска. Войводата Стефан Караджа е ранен и попада в плен. Останалите четници, водени от Хаджи Димитър, достигат връх Бузлуджа. Там на 18 юли се води последното сражение, в което четата е унищожена. Хаджи Димитър загива едва 28-годишен. В чест на подвига му Христо Ботев пише едноименната си поема – един от безсмъртните образци на българското поетическо творчество.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо не успяват опитите за въстания до средата на XIX в.?
2. Защо заможните емигранти избират мирния път за постигане на свободата? Смятате ли, че той е бил възможен в условията на Османската империя? А бил ли е по-правилен?
3. Обяснете с примери защо Г. Раковски е наричан „баща“ на българската революция. Представете плановете му в таблица.
4. Изберете български революционер от темата и напишете текст за неговия живот и дейност.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Влезте в ролята на български войводи, които събират чета. Напишете кратко възвание към младите родолюбци в емиграция, за да ги убедите да участват. Включете целта на борбата и начина за постигането ѝ. Работете в малки групи. Прочетете текстовете и гласувайте кой от тях е най-правдив и вълнуващ.

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ (1869 – 1875)

Какви са идеите на Георги Раковски за освобождението?

БЪЛГАРСКИЯТ РЕВОЛЮЦИОНЕН ЦЕНТРАЛЕН КОМИТЕТ

През 60-те години на XIX в. в Европа се създават нови национални държави – Италия и Германия. Българското националноосвободително движение също навлиза в решителна фаза, подготвено от идеите на Раковски и подвига на четите.

Като водач на младите емигранти в Румъния се издига Любен Каравелов **1**. Той се убеждава, че българите могат да се освободят с добра организация във вътрешността на страната **4**. За да подготви умовете за борба, Каравелов започва да издава в. „Свобода“. Чрез вестника идеите за революция достигат и до българите във вътрешността.

През 1869 г. революционерите в Букурещ слагат началото на организация, наречена Български революционен централен комитет (БРЦК). Комитетът трябва да ръководи борбата, да съставя планове, да намира пари и оръжие.

ВЪТРЕШНАТА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ

Сред основателите на БРЦК е и Васил Левски **2**. Горчивият опит от неуспехите на революционното движение избистря неговите оригинални идеи: българите трябва да се освободят сами и с всеобщо въстание, подготвено старателно „вътре в Българско“. През 1869 г. Левски се връща в България и тръгва сред хората като апостол да проучи условията за създаване на революционна организация.

При втората си обиколка от май до август 1869 г. Апостола поставя основите на Вътрешната революционна организация (ВРО). Той изгражда мрежа от тайни комитети в Плевен, Ловеч, Троян, Карлово, Калюфер, Пловдив, Пазарджик, Сливен и други градове **3**.

Левски развива своите идеи в писма до съратници и в проектоустава на ВРО **5**. Той вижда свободна България като „свята и чиста република“ със справедливи закони и равенство на всички граждани пред закона независимо от етнос и вяра. Идеите му дават на българите ясни цели и надежди за бъдещето. Затова и влиянието му е огромно.

През пролетта на 1872 г. на общо събрание на БРЦК в Букурещ емигрантите и вътрешните дейци приемат програма за общи действия. Левски е определен за „главен апостол“ в Северна България, Тракия и Македония и се връща в България да разширява комитетската мрежа. През есента на 1872 г. става провал. Османската власт арестува дейци на ВРО и разкрива подготовката за въстание. Левски е заловен, осъден на смърт и обесен на 6 (18) февруари 1873 г. край София.

Гибелта на Апостола е огромна загуба за организацията. Каравелов се оттегля от БРЦК и революционерите са в безпътица. През пролетта на 1875 г. начело на БРЦК застава младият журналист и поет Христо Ботев, който настоява за незабавна революция. През септември 1875 г. дейците правят опит за въстание в Стара Загора, което е осуетено.

Дейността и идеите на Васил Левски и Любен Каравелов са връх на българската национална революция. В обстановка на криза в империята те насочват борбата към всеобщо въстание.

1. Любен Каравелов (1834 – 1879) е роден в Копривщица. Учи в Москва, където се запознава с идеите на руските революционери. В Белград основа таен комитет и подготвя чета, но е арестуван и затворен за дейността си. През 1869 г. заминава за Букурещ, където се посвещава на революцията.

2. Васил Левски (1837 – 1873) е роден в Карлово. На 14 години остава без баща и започва да работи. По настояване на вуйчо си приема монашеството, но през 1862 г. решава да се посвети на революцията. Участва в Легията на Раковски, през 1867 г. е знаменосец в четата на Панайот Хитов, а после се включва във Втората българска легия в Белград.

3. Левски основава революционен комитет. Худ. Васил Стоилов, 1953 г.

• Опишете подробно сцената.
• Кои елементи от картината сочат, че събранието е тайно?

• Коя е фигурата на Левски? Какво излъчват погледът и жестовите на ръцете му?

• Какво символизира Библията и кръстосаните върху нея револвер и кама, на които се заклеват дейците?

• Какво е цялостното излъчване на картината?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Идеи на Любен Каравелов

„Българите трябва да разберат, че тям е най-потребна свобода, свобода лична и свобода народна, защото който няма лична свобода, той няма ни народност, ни свети човечески права... Без свобода не само че ни един народ няма право да се нарича народ, но и самият човек, който няма своя свободна воля, няма никакво право да се нарича човек... И всичките народи, а най-много българите трябва да разберат, че царете са били, са и днес най-големите тирани...”

Българското движение трябва да стане извътре, а не отвън, както то биваше досега, защото напразно ще да се пролива българска кръв... Братя българи, вярвайте в своите сили и надейте се на своите мишници! От нас зависи спасението на България!”

Програма на БРЦК, Женева, 1870 г.

• Какви са възгледите на Любен Каравелов за свободата? • Коя форма на държавно устройство отрича той? • Къде трябва да се подготви революцията според него?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

5. Идеи на Васил Левски

„Подбуда: тиранството, безчеловещината и самата държавна система на турското правителство на Балканския полуостров. Цел: с една обща революция да се направи коренно преобразуване на сегашната държавна деспотско-тиранска система и да се замени с демократска република (народно управление)... Турският чорбаджилък да даде място на съгласието, братството и съвършеното равенство между всичките народности: българи, турци, евреи и пр. щат бъдат равноправни във всяко отношение, било във вяра, било в народност, било в гражданско отношение, било в каквото било – всички щат спадат под един общ закон, който по вишегласието от всичките народности ще се избере. За извършването на таквази революция са нужни: 1) уреждане; 2) пари; 3) хора; 4) оръжие.”

Васил Левски, „Нареда до работниците за освобождението на българския народ“, 1871 г.

• Каква форма на държавно устройство предвижда Апостола? • Какви са възгледите му за човешките права и свободата?

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Каква е връзката между събитията в Европа и българското революционно движение след 1868 г.?
2. Представете в таблица БРЦК и ВРО: място на създаване и действие, цели и задачи, организация, ръководители.
3. Сравнете текстовете на Любен Каравелов и Васил Левски и посочете общото в техните идеи.
4. Какво е значението на общото събрание на БРЦК (1872)?
5. Обсъдете: отстъпление от принципите на Левски ли е Старозагорското въстание? Обосновете се.

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

Прочетете в сайта на Общобългарския комитет „Васил Левски“ заветите на Апостола. Препишете онези от тях, които смятате за най-важни. Обсъдете своя и на съучениците си избор. Как мислите, защо 150 години след гибелта му определяме Васил Левски за най-великия българин?

АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ (1876)

1. Георги Бенковски (1843 – 1876) е роден в Копривщица. Залавя се с търговия и обикаля из цялата Османска империя. Говори седем езика. В Букурещ се запознава със Стоян Заимов и решава да се посвети на революцията. В хода на подготовката на въстанието е избран за главен апостол на Четвърти окръг, чийто център става Панагюрище. След разгрома е убит в резултат на предателство.

2. Христо Ботев (1848 – 1876) е роден в Калофер. Учи в Русия, но е изгонен от Одеската гимназия за революционна дейност. Едва 19-годишен емигрира в Румъния и се включва в борбата за освобождение. Помага на Любен Каравелов в издаването на вестниците „Свобода“ и „Независимост“. Издава и свои революционни вестници.

Какви са идеите на Левски за постигане на свободата?

ПРЕДПОСТАВКИ И ПОДГОТОВКА НА ВЪСТАНИЕТО

Революционният подем, желанието на нацията за свобода и благоприятните външни фактори карат българските революционери да започнат подготовка за ново въстание. През есента на 1875 г. те се събират в гр. Гюргево, Румъния, и начертават план за действие. Гюргевският комитет разделя страната на четири революционни окръга, като за всеки окръг е определен главен апостол **3**. В началото на 1876 г. апостолите преминават р. Дунав и започват да организират въстанието. Възстановяват комитетите на Левски, купуват оръжие. Подготовката обаче протича неравномерно в различните райони на страната. На 14 април 1876 г. в местността Оборище край Панагюрище се събират представители на комитетите от Четвърти окръг. Определена е датата на бунта – 1 май.

„СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ!“

Един от участниците в събранието обаче разкрива плана пред османските власти. Това налага въстанието да избухне по-рано. На 20 април 1876 г. в Копривщица гръмва първата пушка. Тодор Каблешков написва призив до апостолите в Панагюрище да се вдигнат на оръжие – т.нар. Кърваво писмо. Развява се знамето, извезано от Райна Попгеоргиева, с величавите думи „Свобода или смърт!“ **5**. Според плана въстаниците се разделят на бойни отряди. Войводата Бенковски **1** вдига на оръжие селата с „Хвърковатата“ си конница.

В Четвърти революционен окръг въстават Клисура, Стрелча, Батак, Брацигово, Перушица и други селища. Въстание започва и в Търновско. Учителят Бачо Киро и поп Харитон се укрепяват с чета в Дряновския манастир. Вдигат се отделни села и въоръжени чети в Габровско, Севлиево, Сливенско, по долината на р. Струма.

РАЗГРОМЪТ НА ВЪСТАНИЕТО И ПОДВИГЪТ НА БОТЕВАТА ЧЕТА

Силите на въстаниците са недостатъчни, разпокъсани и зле въоръжени. Във Врачански окръг и в големи райони на страната въстание изобщо не избухва. Срещу българските черешови топове, ками стари пушки се изправят модерно въоръжена армия и нередовни османски части. Развръзката е жестока – десетки селища са изгорени и ограбени. В Батак и Перушица са избити хиляди невинни жени, деца и старци **6**.

Когато въстанието е вече смазано, чета, предвождана от Христо Ботев **2**, се отправя към България. На 17 май 1876 г. с превзетия австрийски кораб „Радецки“ четниците се придвижват до българския бряг и слизат при Козлодуй **7**. След тежки сражения във Врачанския Балкан, на 20 май 1876 г. Ботев е убит и четата е разбита. С този трагичен епизод завършва Априлското въстание.

През 1876 г. дейците на Гюргевския комитет подготвят и вдигат Априлското въстание. Обявено преждевременно и зле осигурено с оръжие, то е потушено с варварска жестокост. Но въстанието предизвиква поредица от събития, които постигат неговата цел – освобождението на България.

3. Апостолите на Априлското въстание

Стефан Стамболов
Първи (Търновски) окръг

Иларион Драгостинов
Втори (Сливенски) окръг

Стоян Заимов
Трети (Врачански) окръг

Панайот Волов
Четвърти (Пловдивски) окръг

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Към саможертва за свободата
„Братя българи!... Настъпва денят на народното въстание на всички българи в България, Тракия и Македония... О, българино, покажи, че знаеш да цениш свободата си! Въставайки днес, спечели свободата си с бой и със собствената си кръв!... Бъди смел и храбър! Бий се безстрашно срещу врага, но не отказвай великодушието си към падналите в плен. От днес от името на нашия народ ние обявяваме пред целия цивилизован свят: Пълна свобода или смърт!“
„Възвание към българския народ“, Оборище, 16 април 1876 г.
● *Каква цел си поставят апостолите?* ● *Как си обяснявате тяхната смелост и решителност?*

5. Знамето на панагюрските въстаници.
Извезано е от 20-годишната учителка Райна Попгеоргиева, наречена Райна Княгиня.

6. Църквата „Св. Неделя“ в Батак. В нея са избити с варварска жестокост невинни жени, деца и старци.

7. Завземането на парахода „Радецки“.
Худ. Христо Казанджиев, 1911 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

- Опишете Априлското въстание по следния план:
а) причини; б) подготовка; в) избухване и ход; г) потушаване.
- Могло ли е според вас въстанието да има успех?
- Как разбирате думите на Бенковски след погрома: „Моята цел е постигната вече. В сърцето на тиранина аз отворих такава люта рана, която никога няма да заздравее“?

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Разделете се на групи. Научете повече за личности, загинали по време на въстанието. Потърсете информация за герои, свързани с държавата, където живеете – там са учили или живели и са се върнали да работят за освобождението на България.

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ (1876 – 1878)

Как са образувани Сръбската и Гръцката държава в началото на XIX в.

1. Джанюариъс Макгахан (1844 – 1878) е американски журналист, който описва в поредица от разтърсващи репортажи османските насилия за британския вестник „Дейли Нюз“. Неговите текстове мотивират големия британски политик Уилям Гладстон да призове правителството си да се намеси в подкрепа на българския народ.

МЕЖДУНАРОДНИЯТ ОТЗВУК ОТ АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ

Освобождението на балканските народи е обвързано и с интересите на великите сили. Западните държави имат търговски привилегии в Османската империя и искат запазването ѝ. Русия, която търси разширение към топлите морета, воюва с империята. Българският въпрос също става част от европейската политика.

Кървавият погром на Априлското въстание не остава скрит. Във вестниците се появяват репортажите на Макгахан **1**. Анкетна комисия на великите сили установява насилията наместо **3**. Видни общественици и политици гневно осъждат османското правителство. В Европа се разгаря масово движение в защита на българите. В края на 1876 г. на конференция в Цариград великите сили предлагат да се даде автономия на българите, но султанът отказва. В Русия отзвукът е най-силен – руското общество настоява да се обяви война на империята. Съпричастие към българите и интересите на Русия карат император Александър II да започне подготовка. Хиляди родолюбци се включват в Българското опълчение в състава на руската армия, командвано от ген. Столетов **2**.

РУСКО-ТУРСКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА (1877 – 1878)

На 12 април 1877 г. войната е обявена. Руските войски преминават р. Дунав при Свищов и настъпват в три посоки **4**. Източният отряд напредва към Русе – Шумен – Варна. Западният отряд се насочва към Плевен, където се е укрепила армията на Осман паша. Предният отряд начело с ген. Гурко освобождава Търново, преминава Стара планина и превзема Стара Загора. Османското командване сформира армията на Сюлейман паша, която да помогне на обсадените в Плевен, като премине Балкана през Шипченския проход. Руски части и български опълченци три дни (9 – 11 август) удържат прохода с безпримерна храброст **6**. Техният подвиг допринася за падането на Плевен. На 4 януари 1878 г. ген. Гурко освобождава София. Българите навсякъде оказват ценна помощ на руските войски: снабдяват ги с храна, грижат се за ранените, разузнават, организират чети.

САНСТЕФАНСКИ И БЕРЛИНСКИ ДОГОВОР

На 19 февруари (3 март) 1878 г. Руската и Османската империя сключват предварителен договор в Сан Стефано, до Цариград. Той предвижда България да стане автономно княжество, което да обхване Мизия, Тракия и Македония. Това противоречи на договорката на великите сили на Балканите да не се създава голяма държава, близка до Русия. Затова през лятото на 1878 г. е свикан Берлинският конгрес.

На 1 (13) юли шестте велики сили подписват нов договор с империята, който разделя земите, населени с българи. Княжество България обхваща днешна Северна България и Софийско. На юг от Балкана е създадена автономната област Източна Румелия, която остава част от империята **5**. Македония е върната под властта на султана.

Руско-турската война увенчава с победен край усилията на българите за отхвърляне на османската власт. На картата на Европа се появява нова държава – Княжество България.

2. Спасяването на Самарското знаме в боя при Стара Загора. Худ. Петър Морозов, 1909 г.

В опълчението се включват около 11 хиляди български доброволци. Бойното знаме на българските опълченци е подадено от жителите на руския град Самара. То е геройски защитено в боевете при Шипка, Шейново и Стара Загора.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Разследване на насилията над българското население
„Инженери, дошли неотдавна от София, разказват сърцераздирателни подробности: големи села като Ветрен представляват купища от развалини; изгладнели деца идват да молят за хляб...“

Разказът за извършените жестокости раздира сърцето. Изглежда, че войските са получили заповед да колят всички при първа съпротива, и за такава се смята всичко: противопоставяне на грабежите, опит за бягство, опит за укриване.“

Доклад на анкетната комисия, ръководена от руския дипломат княз Церетелев, май 1876 г.

- Кога и от кого е създаден документът?
- Достоверни ли са сведенията?
- Кои изрази доказват, че: а) зверствата са над мирно население, а не над въоръжени въстаници; б) жестокостите са резултат от официалната политика на империята?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

5. Новата българска държава

„Чл. 1. България се конституира като самостоятелно и трибутарно (което плаща данък) княжество под върховната власт на Негово Величество Султана. То ще има християнско правителство и народна войска... Чл. 3. Българският княз ще се избере свободно от народа, като този избор ще се утвърди от Високата порта при съгласието на великите сили... Чл. 13. Образува се провинция Източна Румелия, която ще се намира на юг от Балкана и ще остане под пряката политическа и военна власт на султана, при условие на административна автономия.“

Берлински договор, подписан на 1 (13) юли 1878 г. от представители на Русия, Германия, Австро-Унгария, Франция, Великобритания, Италия, Османската империя

- Кои думи показват, че България е отделна държава, но зависима от Османската империя? Какво е различно при Източна Румелия?

6. Паметникът на връх Шипка. Издигнат е през 1934 г. в чест на руските воители и българските опълченци, защитили прохода.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Каква заслуга има европейското обществено мнение за освобождението на България?
2. Проследете Руско-турската война: причини, предпоставки, ход, участие на българите във войната, мирни договори, резултати, значение.
3. Обсъдете постигнати ли са целите на българските революционери чрез Освободителната война.

ПРОЕКТИ ЗА КЛАСА

В Опълчението участват младежи от всички български краища. Най-младият от тях е само на 14 години. Повече от 3400 опълченци дават живота си за свободата. Проучете бойния път на опълченците и представете техния подвиг в избрана от вас форма: стенно табло, интернет сайт, блог, рубрика в социалните мрежи.

БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Най-важното накратко

БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ е преходен период между Средновековието и Новото време. В резултат на стопанското оживление, свързано с реформите в Османската империя, земеделието и занаятите процъфтяват, появяват се фабрики. Заможните български занаятчии и търговци стават двигател на обществените промени.

НАЦИОНАЛНОТО ПРОБУЖДАНЕ започва с „История славянобългарска“, с дейността на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. Подобно на другите европейци, българите се осъзнават като нация с общо минало, език и култура и стремеж към собствена държава.

НОВОТО БЪЛГАРСКО ОБРАЗОВАНИЕ е светско, общодостъпно и безплатно. Със свои усилия и средства, без помощ от Османската държава, българите създават над 1500 светски училища: взаимни, класни и няколко гимназии.

КУЛТУРНОТО ВЪЗРАЖДАНЕ е преход от традиционната към модерната светска култура. Появяват се читалищата, периодичният печат и книгоиздаването. Поставено е началото на българската литература, изобразително изкуство и архитектура. След вековно изоставане българите се приобщават към модела на модерната европейска цивилизация.

ЦЪРКОВНОТО ДВИЖЕНИЕ е мирна борба за отделяне от Цариградската гръцка патриаршия и създаване на Българска национална църква. То има политически характер и минава през няколко етапа. С учредяването на Екзархията официално е призната българската нация в Мизия, Добруджа, Тракия и Македония.

ОСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ добива организиран характер с плановете на Георги Раковски за масово въстание, ръководено от общ център. Любен Каравелов организира младата революционна емиграция в Румъния в Българския революционен централен комитет. Апостола на свободата Васил Левски създава Вътрешната революционна организация от тайни комитети и подготвя всенародно въстание вътре в страната, независимо от чужди сили.

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ започва с Априлското въстание, подготвено от апостолите от Гюргевския комитет. Неговото жестоко потушаване предизвиква силен отзвук в Европа, намесата на великите сили и войната на Русия с Османската империя. Победите на руската армия и подвигът на българските опълченци донасят свободата. Новата българска държава Княжество България е международно призната с Берлинския договор на великите сили.

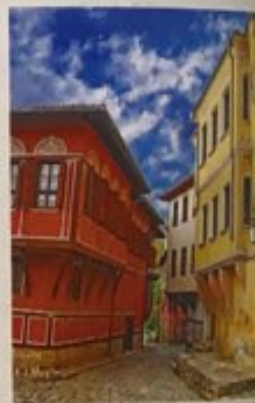
Задача 1. Съставете верни твърдения с понятията: модернизация, реформа, революция, нация, интелигенция, читалище, Екзархия, комитет.

Задача 2. Разгледайте внимателно годините в линията на времето и разпознайте коя част съответства на: освободителното движение; църковното движение; изграждането на светско образование. Посочете кои събития са представени. Направете изводи: в синхрон ли се развиват трите процеса, кой е най-ранният.

1824	1835	1846	1859		
	1838	1849	1860	1870	
		1859	1861	1869	1876

Задача 3. Разделете се на отбори. Проведете състезание на тема „Кой е първият/първата...“ Припомнете си всички личности, свързани с просветното движение, културата, църковното движение и освободителната борба. Представете личностите последователно по отбори.

Задача 4. Разпознайте паметниците на архитектурата. Посочете онова, което ги отличава от предходната епоха. Споделете виждали ли сте сгради от периода на Възраждането и с какво ви направи впечатление.

Задача 5. Опишете картината. Разкажете всичко, което знаете за защитата на Шипченския проход.

Задача 6. Проверете самостоятелно знанията си.

1. Кое НЕ е характерно за стопанското оживление през Възраждането?

- А) разцвет на земеделието и занаятите
- Б) поява на чифлици и манифактури
- В) масово фабрично производство
- Г) поява на заможни занаятчии и търговци

2. Кой е авторът на следните думи?

„За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи... Четете и знайте, за да не бъдете подигравани и укорявани от други народи.“

3. В кой вариант занятието на историческата личност НЕ е дадено вярно?

- А) Софроний Врачански – духовник
- Б) Христо Г. Данов – революционер
- В) Анастасия Димитрова – учителка
- Г) Евлоги Георгиев – търговец

4. „Любословие“ и „Български орел“ са имена на:

- А) читалища
- Б) дружество и комитет
- В) училища
- Г) списание и вестник

5. Кой вид възрожденски училища описва текстът?

Първото такова училище е създадено през 1846 г. Децата са разделени по класове и изучават много от познатите днес учебни предмети.

- А) килийни
- Б) взаимни
- В) елино-български
- Г) класни

6. Добри Чинтулов, Найден Геров и Петко Славейков са:

- А) фабриканти
- Б) поети
- В) църковни дейци
- Г) революционери

7. Кое от исканията на българите НЕ е свързано с църковното движение?

- А) да издават свои вестник в Цариград
- Б) богослужението да се води на български език
- В) българите да имат своя държава
- Г) висшите духовници да са българи

8. Напишете коя сграда е показана на снимката и къде се намира тя.

9. Кои смели българи представя картината?

Боята на връх Бузлуджа на 6 юли 1868 г.

- А) участници в Първата българска легия
- Б) четата на Панайот Хитов и Филип Тотю
- В) четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа
- Г) „Хвърковатата чета“ на Георги Бенковски

10. Прочетете текста и допълнете последната дума. Напишете кой е авторът на този текст.

„И ние сме хора и искаме да живеем човешки: да бъдем напълно свободни в земята си, там, където живее българинът – в България, Тракия и Македония... Ще имаме едно знаме, на което ще пише: „свята и чиста _____“.

Автор: _____

11. Кое е резултат от Априлското въстание?

- А) учредяването на Българската екзархия
- Б) основаването на Вътрешната революционна организация
- В) Руско-турската война от 1877 – 1878 г.
- Г) свикването на Първата българска легия

12. Разгледайте картината и отговорете.

А) Как се нарича българската бойна част в това сражение? _____

Б) В коя война участва тя? _____

В) С какво име е известно нейното знаме? _____

Г) В кои важни сражения се прославят българите? _____

ИЗГРАЖДАНЕ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ

1. Съветът на руския комисар княз Александър Дондуков-Корсаков (в средата). Той оглавява Временното руско управление след края на войната. Съветът има седем отдела, които действат като министерства. За образованието отговаря българинът Марин Дринов (прав, вдясно).

Конституция – основен закон на държавата, който определя нейното устройство и правата на гражданите.

Граждански и политически права – права, които защитават свободата на всеки човек от посегателства от страна на държавата и му осигуряват участие в политическия живот без дискриминация.

Законодателна власт – част от държавното управление, която отговаря за законите. Неин орган е Народното събрание (парламент).

Изпълнителна власт – Министерският съвет (правителството), който прилага законите в управлението.

Съдебна власт – съдилищата, които осигуряват справедливост и прилагат законите от името на държавата.

Политическа партия – организирана група съмишленици, обединени около политическа програма с цел управлението на страната.

С кой международен договор е признато Княжество България?

ПОЛАГАНЕТО НА ОСНОВИТЕ

В края на 1876 г. Русия създава „Канцелария за гражданско управление“, която да подпомогне изграждането на модерната Българска държава. По време на войната и след нея руски офицери с помощта на образовани българи, предани на Русия, полагат основите на местна власт, съдебни органи, армия и полиция **1**. Откриват се нови училища, Народната библиотека, Българската народна банка в София.

УЧРЕДИТЕЛНОТО СЪБРАНИЕ: ИЗРАБОТВАНЕ НА ОСНОВЕН ЗАКОН

Основна задача на руските власти е да подготвят основен закон на Княжеството. Изработен е руски проект, който да бъде приет от събрание на най-влиятелните българи. На 10 февруари 1879 г. в Търново е свикано Учредителното събрание. Народните представители (депутати) предлагат свой доклад за държавното устройство, по който започват бурни разисквания. Групата на т.нар. консерватори: Константин Стоилов, Димитър Греков, Григор Начович и др., смята, че **конституцията** трябва да даде широки правомощия на княза, а **гражданските и политическите права** първоначално да бъдат ограничени. Те вярват, че така преходът от пълно безправие, в което са живели българите, към модерно и демократично управление ще стане по-плавно.

Тези идеи не се приемат от т.нар. либерали – Петко Каравелов, Петко Славейков, Драган Цанков и др. Те се обявяват за широко, равноправно и неограничено участие на народа в управлението като условие за свободно и демократично развитие. Възгледите на либералите залягат в приетата на 16 април 1879 г. Търновска конституция **2**.

ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

Основният закон въвежда модерните принципи на разделение на властта на **законодателна, изпълнителна и съдебна** **3**. България е „конституционна монархия с народно представителство“. Князът е „върховен представител и глава на държавата“. Той утвърждава приетите от Народното събрание закони, назначава и уволнява министрите, свиква и разпуска парламента, ръководи външната политика и армията. Обикновеното народно събрание предлага, обсъжда и гласува законите. То одобрява държавния бюджет и данъците, контролира правителството. Велико народно събрание се свиква по важни въпроси, като избор на княз, промяна на конституцията и др.

Българите получават широки права: равенство пред законите, всеобщо изборително право, свобода на религията. Не се допускат ограничения на свободата на словото и печата **2**. Частната собственост е неприкосновена, началното образование е безплатно и задължително.

Депутатите избират за столица на България гр. София. На 17 април 1879 г. Първото Велико народно събрание избира за български княз Александър Батенберг **4**. На 5 юли 1879 г. князът назначава първото българско правителство начело с Тодор Бурмов. Оформят се първите **политически партии** – Либерална и Консервативна.

Търновската конституция е сред най-демократичните в Европа. Тя създава условия за свободно развитие на българите.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

2. Граждански и политически права на българите

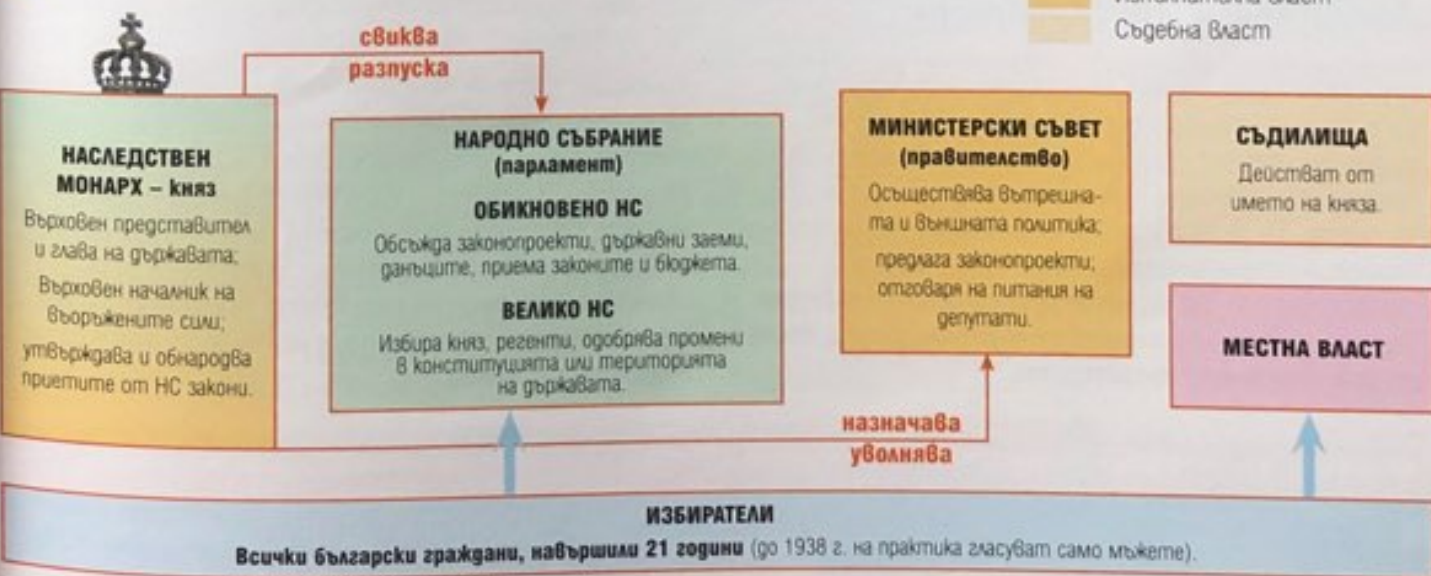
„57. Всички български поданици са равни пред закона. Разделение на съсловия в България не се допуска... 61. Никой в Българското княжество не може нито да купува, нито да продава човешки същества... 67. Правата на собствеността са неприкосновени... 73. Никой не може да бъде наказан без присъда от надлежния съд... 75. Никому не може да се наложи наказание, което не е установено от законите. Мъчения при каквото и да е обвинение, също и отнемане на имот се забраняват. 78. Първоначалното учение е безплатно и задължително за всички поданици на Българското княжество. 79. Печатът е свободен... 82. Жителите на Българското княжество имат право да се събират мирно и без оръжие, за да обсъждат всякакви въпроси.“

- Открийте в текста на конституцията шест права на българските граждани.
- Обяснете всяко от тях.
- Прочетете в интернет кои членове на конституцията определят свободата на вероизповедание и изборните права.

4. Княз Александър I Български (1857 – 1893) е роден във Верона, Италия. Родът му е свързан с руския, британския, испанския и шведския монархически двор. По покана на своя чичо – руския император, той участва като доброволец в Руско-турската война. Поема управлението едва 22-годишен.

3. Държавно устройство на Княжество България

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Кои са основните идеи на либерали и консерватори за устройството на България? Защо според вас либералите надделяват в Учредителното събрание?
2. Представете държавното устройство на България и правата на гражданите според Търновската конституция.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Представете си, че сте участник в Учредителното събрание. Изберете към коя от двете групи – либерали или консерватори, принадлежите, какви са образованието и професията ви, как смятате, че България ще бъде управлявана най-добре.

УЧРЕДИТЕЛНО СЪБРАНИЕ И ТЪРНОВСКА КОНСТИТУЦИЯ

Трудното начало на Учредителното събрание

1. Обсъждането на „общонародния въпрос“

„Берлинският договор бе подписан на 1 юли 1878 г. Впечатлението в българските земи бе потресаващо. Никой народ не бе минавал тъй бърз преход от упоението на една сбъдната мечта към ужаса на една катастрофа: целокупна България, осъществена за миг в Сан Стефано, бе раздробена... След като бе открито, Учредителното събрание няколко дена не държа нито едно официално заседание. Едни искаха чисто и просто събранието да се разтури и депутатите да се разотидат, като поставят Европа в трудно положение. По-умерените депутати предлагаха да се отложат заседанията, а през това време да се изпрати делегация, която да действа пред великите сили в духа на общобългарските искания. Третото течение настояваше да се пристъпи веднага към проекта за държавното устройство на България. Осведомено вече върху истинското настроение на Европа, мнозинството се спря на умерено решение: да се състави мемоар, който да бъде поднесен на великите сили в Търново, и същевременно да се почне работата, за която бе свикано събранието.“

По Симеон Радев, „Строителите на съвременна България“, 1910 г.

2. Депутати от Учредителното събрание

заедно с представители от Македония, Тракия и Източна Румелия, Търново, февруари 1879 г.

- *Защо в Търново пристигат и хора от земите, които не влизат в Княжеството според решението на Берлинския конгрес?*
- *Опишете историческата обстановка, в която започва Събранието. Правилно ли е било според вас решението на депутатите?*

Либерали и консерватори

Либералите настояват за народно самоуправление, за всеобщо изборително право на пълнолетните мъже, за широко приложение на демократичните граждански свободи и за ограничаване на княжеските права. Те вярват в политическите качества на българина и затова нямат съмнения, че нацията самостоятелно ще може да изгради своята държава. Те настояват за еднокамарен парламент, пред който да отговаря всяко правителство.

Консерваторите не са убедени в политическата култура на току-що свободените българи. Затова искат да наложат силна монархическа власт, която да гарантира нормално протичане на управлението и спазване на реда. Настояват за въвеждане на образователен и имуществен ценз (изисквания) при изборите и за намаляване на броя на депутатите. Предлагат да има горна камара на парламента, в която депутатите да се назначават от княза.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Прочетете текстовете и попълнете на отделен лист таблица за възгледите на двете групи.

Въпроси за сравнение	Либерали	Консерватори
Вярват ли в политическата култура на българина?		
За каква монархическа власт настояват?		
Подкрепят ли идеята за всеобщо изборително право?		
Настояват ли за горна камара на парламента?		

2. Историците и досега спорят кой подход към бъдещото развитие на България е бил по-правилен. Какво е вашето мнение? Знаете ли какъв е бил моделът на парламент в края на XIX в. в държавата, в която живеете?

Разделението на властите

3. Князът, парламентът, правителството и съдебната власт

„5. Князът е върховен представител и глава на държавата...
9. Законодателната власт принадлежи на княза и на народното представителство. 10. Князът утвърждава и обнародва приетите от Народното събрание закони... 11. Князът е върховен началник на всички военни сили в Княжеството както в мирно, така и във военно време... 12. Изпълнителната власт принадлежи на княза; всички органи на тая власт действат от негово име и под негов върховен надзор. 13. Съдебната власт принадлежи на съдебните места и лица, които действат от името на княза... 44. Нито един закон не може да се издаде, допълни, измени и отмени, докато той по-напред не се обсъди и приеме от Народното събрание... 127. Князът свиква Народното събрание редовно всяка година... 149. Изпълнителната власт под върховния надзор и ръководството на княза (чл. 12) принадлежи на министрите и на техния Съвет... 152. Министрите се назначават и уволняват от княза. 153. Министрите са отговорни пред княза и Народното събрание съвкупно за всички общи мерки, които вземат, и лично всеки един за всичко, което е извършил по управлението.“

	Законодателна власт	Изпълнителна власт	Съдебна власт	Други права
Князът има право да:				

Избирателните права

4. Кой може да избира и да бъде избран

„Обикновеното народно събрание се съставя от представители, избрани направо от народа, по един представител на десет хиляди души от двата пола. Представителите се избират за три години. Избиратели са всички български граждани, които имат възраст по-горе от 21 години и се ползват с граждански и политически правдини. Избираеми за представители са всички български граждани, които се ползват с граждански и политически правдини и са на възраст по-горе от 30 години, и да са книжовни (грамотни).“

Търновска конституция, чл. 86,
за Обикновеното народно събрание

Държавните символи на България

5. Конституцията за знамето и герба

„Чл. 21. Българският държавен герб е златен коронован лъв на тъмночервено поле. Над полето княжеска корона... Чл. 23. Българското народно знаме е трицветно и се състои от бял, зелен и червен цвят, поставени хоризонтално.“

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Разделението на властите е основен принцип на демокрацията и е заложено в Търновската конституция. Правата на княза също са очертани в основния закон. Прочетете текста и попълнете таблицата за правата на княза по отношение на трите власти: законодателна, изпълнителна и съдебна.
2. Посочете правомощията на парламента и правителството. С помощта на схемата на с. 121 обяснете принципа на разделение на властите. Може ли да се твърди според вас, че в Княжеството трите власти действат напълно независимо една от друга?

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Прочетете текста и отговорете: На колко души има един народен представител в Обикновеното народно събрание? Какъв е мандатът (срокът на действие) на депутатите? Кой има право да избира? Кой има право да бъде избран?
2. Проучете: В Търновската конституция не се посочва специално, че избирателните права са само за мъжете, защото това се е подразбирало в края на XIX в. Едва през 1909 г. е отправена първата петиция до Народното събрание с искане за избирателни права на жените. Проучете кога става това в България. Сравнете с държавата, в която живеете.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Опишете държавните символи. Припомнете си откъде произлизат изправеният лъв и цветовете на знамето.
2. Първият химн на България е песента „Шуми

Марица“, утвърдена след обработка на текста от Иван Вазов през 1886 г. Потърсете в интернет и прочетете текста. Прослушайте и изпълнението на песента.

БЪЛГАРСКИЯТ НАЦИОНАЛЕН ВЪПРОС

1. Българската църква „Св. Георги“ в Одрин (дн. Едирне, Турция). До 1878 г. в града живеят 10 хиляди българи, а в цялата Одринска област – 500 хиляди. В града е имало четири български църкви, днес църквите са две („Св. Георги“ и „Св. св. Константин и Елена“), а българите са едва няколко семейства.

2. Митрополит Натанаел Охридски (1820 – 1906) е роден в с. Кучевище, Скопско (дн. Северна Македония). През 1872 г. е ръкоположен за пръв митрополит на Българската екзархия в Охрид. Ползва се с голямо доверие сред местното население. След Кресненско-Разложкото въстание се установява в Княжеството.

В кои исторически области се формира българската нация през Възраждането? Как е призната тя чрез Екзархията?

ВЪЗНИКВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕН ВЪПРОС

Основният стремеж на българската нация през Възраждането е за освобождаването и обединяването на всички земи на Балканския полуостров, населени с българи, в една държава. Този идеал изглежда постигнат със Санстефанския договор. Решенията на Берлинския конгрес обаче разбиват надеждите на българите. Берлинският договор ограничава Княжество България между р. Дунав, Стара планина и Софийско. Създадената между Стара планина и Родопите провинция Източна Румелия е оставена под властта на султана с право на административна автономия. Цяла Македония и Тракия са върнати в Османската империя **1**. Румъния се разширява в Северна Добруджа, Сърбия, освен Нишко, получава областта на градовете Пирот и Врњанац **4**. Така извън Княжество България остават почти половината епархии на Българската екзархия **4**.

Разпокъсването на българската нация заляга в основата на българския национален въпрос – стремежа на българите да завършат своето национално освобождение и обединение **6**. В него се вплитат и стремежите на съседните балкански държави към териториално разширение, и интересите на великите сили за влияние на Балканите. Решаването му става основна задача за българското общество и държава през следващите десетилетия.

СЪПРОТИВАТА. КРЕСНЕНСКО-РАЗЛОЖКОТО ВЪСТАНИЕ

Берлинският договор поражда масови протести. Чрез писмени молби и изложения българите изразяват своите искания за връщане на санстефанските граници **3**. В много градове бивши революционери и църковни дейци основават комитети, наречени „Единство“, които оглавяват съпротивителното движение срещу Берлинския договор **5**. Те си поставят за цел да помагат на българите от Тракия и Македония да отхвърлят османската власт чрез въоръжена борба: събират пари, набират доброволци и подготвят чети. В Източна Румелия комитетите ръководят „гимнастически дружества“, в които обучават хората за въоръжена съпротива срещу връщането на османските войски.

В Македония комитетите „Единство“ и митрополит Натанаел **2** започват подготовката на въстание, което да принуди великите сили да преразгледат Берлинския договор. То избухва на 5 октомври 1878 г. в Кресненското дефиле. Освободени са селища по долината на р. Струма и в Разложко, като Банско. До края на ноември османската войска потушава въстанието и опожарява бунтовните селища.

През пролетта на 1879 г. в Македония са изпратени нови чети, които също са разбити. Около 25 хиляди българи бягат от родните си места и търсят убежище в Княжеството. Великите сили предупреждават Княжество България да не се намесва.

Мирните протести срещу Берлинския договор и Кресненско-Разложкото въстание показват на Европа, че българите няма да се примирят с наложеното им разединение и ще продължат борбата за решаване на националния въпрос.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

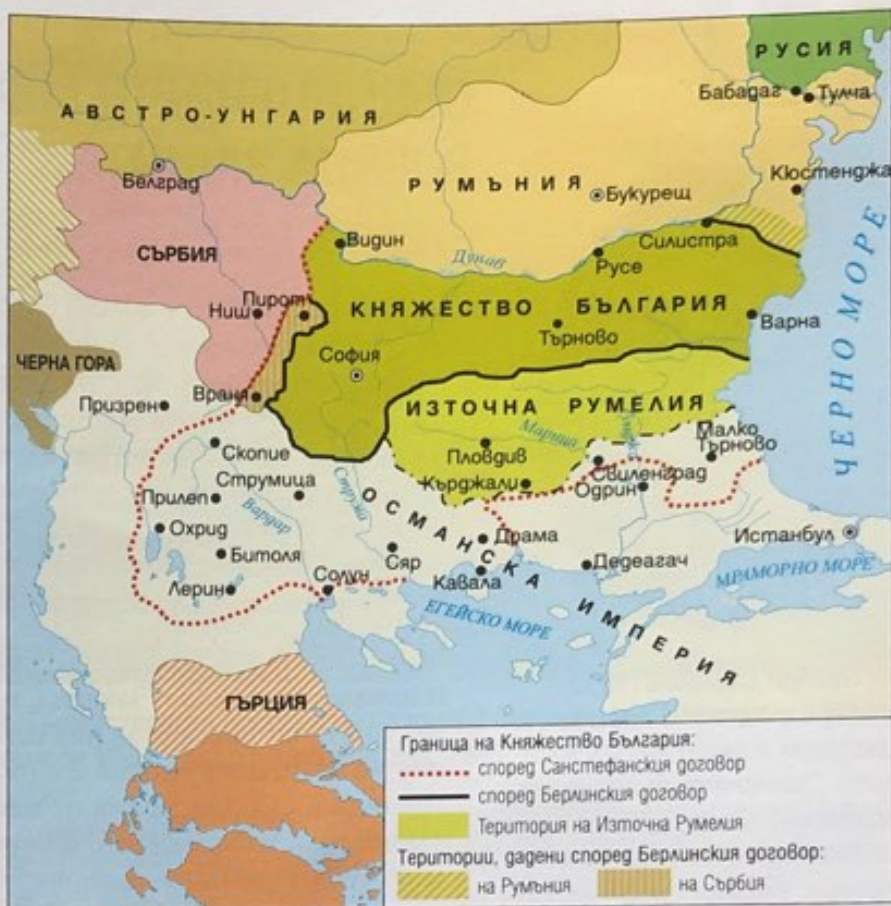
3. Протест на българите срещу Берлинския договор

„Опасностите, с които измененията (на Санстефанския договор) застрашават спокойствието на изток и мира на Европа, са толкова очевидни... Берлинският договор разделя България и разпокъсването на отечеството ни става факт.

Българите, които през дългите векове на робуването си са имали поне утешението да бъдат съединени, не могат да гледат като подобряване на състоянието си даването на някаква си свобода в замяна на единството им... Както са страдали заедно, българите искат и заедно да бъдат свободни.“

Мемоар до великите сили от българския народ, юли 1878 г.

- *Срещу какво протестират българите?*
- *Защо според вас те смятат Берлинския договор за заплаха за мира в Европа?*

4. България според Санстефанския и Берлинския договор

5. Печат на комитета „Единство“ в Търново.

- *Помислете защо комитетът е назован „благотворителен“.*

6. България, Тракия и Македония, разделени от Берлинския конгрес. Худ. Николай Павлович, 1881 г.

- *Разпознайте в женските фигури Княжеството, Източна Румелия и Македония.*
- *С какви символи художникът е показал разделението?*

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо предварителният Санстефански договор се превръща в национален идеал за българите?
2. Обяснете съдържанието на българския национален въпрос. Използвайте картата и документа.
3. Опишете мирните форми на съпротива на българския народ срещу Берлинския договор.
4. Проследете Кресненско-Разложкото въстание: причини, организатори, цел, протичане, причини за неуспеха, значение.

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

Разсъждавайте: могли ли са да допуснат останалите велики сили през 1878 г. създаване на голяма българска държава, близка на Русия, в близост до Проливите, или предварителният договор от Сан Стефано е бил неосъществим. Прочете защо историците наричат този договор „Санстефанския мит“.

СЪЕДИНЕНИЕТО (1885) И НЕГОВАТА ВОЕННА ЗАЩИТА

Какво е съдържанието на българския национален въпрос?

1. Захари Стоянов (1850 – 1889) е участник в Априлското въстание и автор на безсмъртните „Записки по българските въстания“. След 1878 г. е привърженик на Либералната партия. Истински родолюбец, той организира Съединението и се обявява против политиката на руския царизъм в България. От неграмотно овчарче израства до председател на Народното събрание.

2. Данаил Николаев (1852 – 1942) завършва военно училище в Русия. Участва в Освободителната война, в Съединението и Сръбско-българската война. Два пъти е военен министър на България. Високо почитан и уважаван за приноса си в изграждането на българската армия.

ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ – ВТОРА БЪЛГАРИЯ

Според замисъла на великите сили Източна Румелия трябва да се оформи като многонационална провинция, като се зачитат народностите и религиозните различия на населението. Европейска комисия изработва Органически устав, който предвижда модерно и демократично устройство. По мирен начин българското население, което е най-многобройно, се налага в управлението на провинцията. Тя се оформя като „втора Българска държава“. Обединението с Княжеството се превръща в най-важния въпрос на нейния обществен живот.

ПОДГОТОВКА И ОБЯВЯВАНЕ НА СЪЕДИНЕНИЕТО

В началото на 1885 г. Захари Стоянов **1** създава в Пловдив таен комитет, който си поставя за цел освобождаване на Македония и съединение на Източна Румелия с Княжеството. Той следва възрожденските традиции: създава мрежа от местни комитети, издава призови за въстание, разпръсква идеите си чрез издавания от него в. „Борба“. През юли 1885 г. дейците далновидно решават първо да се извърши само съединението на Северна и Южна България.

На 6 септември 1885 г. части на румелийската милиция начело с майор Данаил Николаев **2** и местни чети влизат в Пловдив, свалят правителството и обявяват Съединението. Княз Александър подкрепя делото **3** и е посрещнат в Пловдив **4**. Българите вярват, че Русия ще подкрепи справедливия акт, но руският император не иска да усложни отношенията си с другите велики сили и да закрепи властта на българския княз. Великобритания подкрепя Съединението, за да нанесе удар върху руското влияние. Османската империя заплашва с война. Сърбия и Гърция настояват да бъдат обезщетени с български територии срещу разширяването на България.

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА

На 2 ноември 1885 г. сръбският крал Милан започва война с цел да заграби български земи и да укрепи трона си. От Южна България на западната граница спешно пристигат войски за подкрепление. В боевете при Сливница на 5 – 7 ноември младата българска войска разбива противника **5**. За броени дни тя пренася военните действия на сръбска територия. Европа е възхитена от героизма на българските войници и командири. Настъплението им е спряно от Австро-Унгария, Германия и Русия, които не искат да допуснат пълно поражение на крал Милан. Букурещкият договор между България и Сърбия от 19 февруари 1886 г. възстановява положението от преди войната. Великите сили се убеждават, че двете български части не може отново да бъдат разделени, и признават Съединението.

Съединението е първата успешна стъпка за националното обединение, извършена самостоятелно, с обединените усилия на българското общество, политиците и храбрата българска армия. То създава възможности за възход на България.

3. Съединението

А) „Да бъде известно на Моя любезен народ, че жителите на т.нар. Източна Румелия след свалянето на тамошното правителство обявиха Съединението и единодушно ме прогласиха за княз на тая област. Като имам предвид благого на българския народ, неговото горещо желание да се слоят двете български държави в една, и постигането на историческата му задача, Аз признавам Съединението за станало и приемам от сега нататък да бъда и се именувам княз на Северна и Южна България.“

Манифест (тържествено обръщение) на княз Александър I, 8 септември 1885 г.

Б) „Правителството на съседния нам сръбски народ, водимо от лични и егоистични цели..., днес, без всякой законен и справедлив повод, е обявило война на нашата държава... Като оставяме върху сърбите и правителството им всичката отговорност за братоубийствената война между двата братски народа и за лошите последствия, които биха могли да сполетят и двете държави, Ние обявяваме на своя любим народ, че приехме прогласената от Сърбия война и дадохме заповед на нашите храбри и юначни войски да защитават земята, честта и свободата на българския народ.“

Манифест на княз Александър I, 2 ноември 1885 г.

• *Представете документите: автор, вид, повод за създаването им.* • *Защо князът определя Съединението като историческа задача?* • *Как обосновава неговата защита чрез военни действия?*

4. Тържественото посрещане на княз Александър в Пловдив на 9 септември 1885 г. Худ. Пиетро Монтани, 1885 г.

5. Съединението и Сръбско-българската война

• *Посочете селищата, при които се разиграват сражения.* • *Проследете ускореното придвижване на български войски към западната граница, за което един съвременник казва: „Преходите на българските войски бяха нещо изключително и спадат към най-значителните на века“.* • *Дайте своята оценка.*

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Кои факти показват, че Съединението е продължение на революционното движение на българите от Възраждането?
2. Войната от 1885 г. е наречена „война на капитаните срещу генералите“. Как си обяснявате победата на младата българска войска над опитната сръбска армия?
3. Определете историческото значение на Съединението и неговата военна защита.

ТЕМА ЗА ПРОУЧВАНЕ

Прочете текст от кое стихотворение е написан на Гроба на незнайния воин в София. Кой е неговият автор и на кое събитие е посветено? Запишете цялото стихотворение. Чуйте в интернет музиката на марша, създаден по него.

1. Връщането на княз Александър на 17 август 1886 г. Извикан с телеграма от Стамболов, той е акламиран от верните си офицери.

2. Фердинанд I Български (1861 – 1948) е наследник на френски и немски аристократични фамилии. Управлява България като княз и цар 31 години (1887 – 1918).

Държавен преврат – насилствено вземане на властта.

Абдикация – отказване на владетел от престола.

Опозиция – организирана политическа група, която се противопоставя на управляващите.

Каква е позицията на великите сили към Съединението (1885)?

ДЪРЖАВНАТА КРИЗА ОТ 1886 – 1887 г.

След победата в Сръбско-българската война България изпада в тежка криза. Настояването на Русия княз Александър да бъде отстранен разделя дълбоко обществото и политическите сили. За да спечели руското благоволение, на 9 август 1886 г. група офицери извършват **държавен преврат** и принуждават княза да **абдикира**. Председателят на Народното събрание Стефан Стамболов, с помощта на армията, ги отстранява от властта и вика княз Александър да се завърне **1**, но руският император отхвърля оставането му в България. Тогава князът завинаги напуска престола и страната.

Запазването на властта в ръцете на политици, които са против грубата намеса на Русия във вътрешните работи на България, задълбочава кризата. Дипломатическите отношения между двете страни са прекъснати.

Свикано е Третото Велико народно събрание, което избира за нов княз Фердинанд Сакскобургготски **2**. През август 1887 г. той официално встъпва на престола, но Русия, другите велики сили и султанът отказват да го признаят за законен български владетел.

УПРАВЛЕНИЕТО НА СТЕФАН СТАМБОЛОВ (1887 – 1894)

Новият княз назначава правителство начело със Стамболов **4**. Подкрепяна от Русия, **опозицията** се стреми да ги сваля от власт, изпраща в страната чети, организира заговори и убийства **3**. Правителството засилва наказателните мерки. Свободата на словото и печата е ограничена, изборите не са свободни. За да укрепи властта си, министър-председателят създава своя политическа партия – Народнолибералната **3**.

Стамболов успява да стабилизира управлението. Приети са закони по европейски образец, които модернизират полицията, армията, съдебното и здравното дело. Правителството защитава родните производители, осигурява изгодни заеми за предприемачите, подкрепя банковото дело, сключва търговски споразумения със западните държави. Самостоятелната външна политика на Стамболов издига авторитета на България, но несъгласия с княз Фердинанд го карат да подаде оставка.

УПРАВЛЕНИЕ НА КОНСТАНТИН СТОИЛОВ (1894 – 1899)

Новият министър-председател Константин Стоилов **5** основава нова партия, наречена Народна. Той възстановява демократичното управление и създава нормални условия за дейност на опозицията. Възникват нови партии. Стоилов доразвива стопанската политика на Стамболов. Със специален закон се защитават и насърчават родната промишленост и търговия. В началото на 1896 г. са възстановени отношенията с Русия и княз Фердинанд е признат за законен владетел.

Грубата намеса на Русия нарушава нормалното развитие на България. Бележитите държавници Стефан Стамболов и Константин Стоилов отстояват нейната самостоятелност и ускоряват модернизацията ѝ. Парламентарното управление укрепва.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Възгледи и политика на Стефан Стамболов

А) Русия и превратът

„В борбата ни с турците за нас Русия беше свята, на нея ние гледахме с безпределно доверие... Едно време турците душаха българската свобода и народност, днес същото дело искат да извършат нашите братя освободители... Интригата и подкупът, заплашванията и заканванията не подействаха. Изкуствено пригответните бунтове умряха, преди да се родят... След... вярата в могъществото на царското име дойде хладното и отрезвяващо разочарование... Българите няма да си продадат царството за голи обещания и само за да чуят едно царско „спасибо“...“

Ст. Стамболов, „Дневник“, 6 декември 1886 г.

Б) Народнолибералната партия

„Чл. 1. Народната либерална партия има за своя програма: да работи за независимостта и свободата на целокупното ни отечество; за укрепяването на престола на... княз Фердинанд; да пази правдините на народа, осветени от конституцията...“

Чл. 2. Към Народната либерална партия принадлежат всички български граждани, които имат присърце отечествените интереси.“

Устав на Народнолибералната партия,
май 1892 г.

В) Нарушаване на законите

„Господа представители..., аз направо вървя към целта си: когато видя нещо по моето вътрешно убеждение, че то трябва да се направи за спасението на отечеството, ще го направя, макар даже да е забранено от законите..., а после вие ще го съдите.“

Реч на Стамболов пред Народното събрание,
17 ноември 1893 г.

• С помощта на изворите изяснете: а) В каква обстановка действа Стамболов? б) Кои принципи обявява той за водещи във вътрешната и външната си политика? в) Защо отстъпва от тези принципи? г) Кои недостатъци на политическия живот показва дейността му?

4. Стефан Стамболов (1854 –

1895) е роден в Търново. Участва в три въстания – Старозагорското, Априлското и Кресненско-Разложкото. След 1878 г. е един от водачите на Либералната партия. Като министър-председател твърдо отстоява самостоятелността на България. Неговата политическа смелост, размах и противоречиви действия му спечелват яростни врагове и верни поддръжници. Една година след падането си от власт е убит от политическите си противници.

5. Константин Стоилов (1853 –

1901) е роден в Пловдив. Получава висше юридическо образование в Германия и Франция. Той е сред първите съветници на княз Александър. Подкрепя Стамболов в борбата му за държавна самостоятелност, но не одобрява насилието над политическите противници. Има заслуги за налагането на правовия ред и за изграждането на съдебната система.

6. Правителството на Константин Стоилов

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо състоянието на държавата през 1886 – 1887 г. се определя като политическа криза?
2. Обяснете кои са положителните и отрицателните страни на Стамболовото управление.
3. Сравнете управлението на Стамболов и Стоилов. В кои области има приемственост и в кои – различия?

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

Личността и дейността на Стефан Стамболов са оценявани противоречиво и от съвременниците му, и в наши дни: от „тиранин“ и „диктатор“ до „истински патриот“ и „велик държавник“. Обсъдете: оправдани ли са нарушаването на законите и политическите насилия, дори в името на справедливи цели.

БЪЛГАРИТЕ В НАЧАЛОТО НА ХХ В. ОБЯВЯВАНЕ НА НЕЗАВИСИМОСТТА (1908)

1. Екзарх Йосиф I (1840 – 1915). След избирането си за екзарх (1877) се заема с тежката задача за опазване на българщината в Македония и Одринско. До 1912 г. с активната помощ на Българската държава успява да възстанови и изгради 1600 български църкви, 73 манастира и да създаде много нови български училища.

2. Александър Малинов (1867 – 1938) е роден в с. Пандъкли, Бесарабия, в семейство на изселници. Завършва право в Киев. От 1902 г. е лидер на Демократическата партия. Три пъти е министър-председател на България. Демократ на дело, той е ревностен защитник на парламентаризма и спазването на демократичните правила.

Кои са постиженията и недъзите на управлението до 1899 г.?

НА ПРАГА НА НОВОТО СТОЛЕТИЕ

В края на XIX в. липсва авторитетна партия, която да поеме управлението. За по-малко от пет години (1899 – 1903) се изреждат шест правителства. Изборите са съпътствани от насилия, свободата на словото се ограничава, политици често използват властта за лично обогатяване. Нито една партия не печели мнозинство в парламента без подкрепата на княз Фердинанд. През май 1903 г. управлението отново е поето от Народнолибералната партия. Народното събрание гласува нови насърчителни стопански закони. Открити са десетки нови предприятия. Сключени са търговски договори с европейски страни и САЩ. Въвеждат се пенсии за работещите и закон за защита на женския и детския труд. Този период е наричан „златното десетилетие“ на България.

БЪЛГАРИТЕ ИЗВЪН ПРЕДЕЛИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

Извън Княжеството живеят около два милиона българи, чийто живот е белязан с насилия и несигурност. В Северна Добруджа властите им налагат румънския език и закриват църкви и училища. В Сърбия българските учители и свещеници също са преследвани. В Македония и Одринска Тракия османските власти увеличават данъците и отнемат домовете на българите. Опора на българското население остава Екзархията в Цариград. Тя ръководи български гимназии в Солун и Одрин, стотици основни училища и организира борбата за запазване на българското самосъзнание, език и култура **1**.

През 1893 г. Дамян Груев **4**, по примера на Васил Левски, полага основите на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) **3**, **5**. През септември 1902 г. в района на Горна Джумая (дн. Благоевград) започва въстание, което е кърваво потушено. През лятото на 1903 г. е взето решение за ново въстание. В Македония то избухва на 2 август, Илинден, а на 19 август, Преображение, се вдигат и българите от Одринска Тракия. Редица селища са освободени, но в двете области е изпратена редовна войска, която смазва съпротивата. Европейските правителства остават безучастни и предупреждават Княжеството да не се намесва. След погрома на Илинденско-Преображенското въстание единственият път към националното обединение остава войната срещу Османската империя.

БЪЛГАРИЯ – НЕЗАВИСИМА ДЪРЖАВА

През 1908 г. княз Фердинанд и правителство на Александър Малинов **2** преценяват, че възходът на страната не може повече да се спъва от зависимото ѝ положение спрямо султана. На 22 септември 1908 г. в старата столица Търново княз Фердинанд обявява България за независимо царство и приема титлата „цар на българите“ **6**. Международното признаване на Независимостта този път е уредено с руска помощ.

Въпреки нарушенията на демокрацията и честата смяна на правителствата в началото на ХХ в., това е време на всеотъстен възход за България. Чрез обявяването на Независимостта тя възстановява достойното си място сред европейските държави.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Революционната организация

„Чл. 1. Целта на БМОРК е придобиване на пълна политическа автономия на Македония и Одринско. Чл. 2. За постигане на тая цел те са длъжни да събудят съзнанието на самозащита у българското население..., да разпространяват в него революционни идеи и да подготвят и подигат едно повсеместно въстание. Чл. 3. Член на БМОРК може да бъде всеки българин, който обещава да бъде полезен на революционното освободително дело.“

Устав на Българските македоно-одрински революционни комитети, краят на 1896 или началото на 1897 г.

● Какво е названието на ВМОРО в края на XIX в.? ● Каква е нейната цел и с какви средства трябва да бъде постигната?

4. **Дамян (Даме) Груев** (1871 – 1906) е роден в с. Смилево, Битолско (дн. Северна Македония). Като член на Главния щаб на въстанието от 1903 г., той ръководи действията в Битолския окръг. Убит в схватка с османски части в Малешевската планина.

5. **Георги (Гоце) Делчев** (1872 – 1903) е роден в гр. Кукуш (дн. Килкис, Гърция). Един от ръководителите на ВМОРО, с огромни заслуги за освободителното движение на българите в Македония. Загива в сражение с османски войски в навечерието на въстанието.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. България – независимо царство

„Цели 30 години българският народ, непоколебимо верен към паметта на народните дейци за своята свобода, неуморно работи за уреждането на хубавата си земя и създаде от нея държава, достойна да бъде равноправен член в семейството на цивилизованите народи... Фактически независимата Ми държава се спъва в своя нормален и спокоен развой от едни вериги, с формалното разкъсване на които ще се отстрани и настаналото охлаждане между България и Турция... Прогласявам съединената на 6 септември 1885 г. България за независимо Българско царство и заедно с народа си дълбоко вярвам, че този ни акт ще намери одобрението на великите сили и съчувствието на целия просветен свят. Да живее свободна и независима България! Да живее българският народ!“

Манифест на княз Фердинанд за обявяване на Независимостта, 22 септември 1908 г., Търново

● Как е представена в документа идеята за националното обединение на българите?

7. **Цар Фердинанд с министрите от правителството на историческия хълм Царевец при обявяването на Независимостта, 22 септември 1908 г.**

● Защо според вас за прокламирането на този исторически акт е избрано Търново?

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Кои са слабостите на българския политически живот? Защо според вас партиите търсят подкрепата на Фердинанд?
2. Покажете с примери, че модернизацията на България продължава в началото на XX в.
3. Каква е ролята на Българската екзархия в Македония?
4. Проследете освободителната борба на българите в Македония и Одринска Тракия.
5. Какво е историческото значение на Независимостта?

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

Проучете и сравнете обявяването на Съединението и на Независимостта. Какво е общото и различното в подготовката, извършването и признаването на тези две успешни стъпки към националното обединение на българите? Каква е реакцията на великите сили и балканските съседи? Какво се е променило между 1885 и 1908 г.?

БЪЛГАРИЯ В БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ (1912 – 1913)

1. Генерал Никола Иванов – командир на Втора армия, която превзема Одрин

2. Български войници пред Одрин. Превземането на крепостта е високо оценено от военните специалисти: „Невероятен боен дух е обхванал целия народ... Тази смелост се съединява с дух на дисциплина и абсолютна преданост... Успехът на българите е триумф на моралните сили... Именно на тях трябва да се възхищаваме тук“.

Арбитър – посредник; избрано лице за решаване на общи въпроси.

Клауза – член от договор.

Какво е значението на Съединението и Независимостта?

ИЗГРАЖДАНЕ НА БАЛКАНСКИЯ СЪЮЗ

След обявяването на Независимостта българските управляващи възприемат войната като единствено възможен път към националното обединение. С посредничеството на Русия през 1912 г. България и Сърбия подписват съюзнически договор **3**. В тайно приложение към него двете държави се споразумяват за разпределяне на освободена Македония: „безспорна“ зона, която да премине към България, и „спорна“, за която да се водят преговори с **арбитър** – руския император. Сключени са писмен договор с Гърция, но без териториални клаузи, и устна спогодба с Черна гора. Така се оформя Балканският съюз.

ПЪРВА БАЛКАНСКА ВОЙНА

На 5 октомври 1912 г. войната е обявена. Българското общество я посреща с въодушевление. Петнадесет хиляди доброволци се включват в Македоно-Одринското опълчение. Българската войска се насочва срещу основните османски сили в Тракия **5**. Тя превзема Лозенград, Люлебургаз, Бунархисар и стига до Чаталджа (на 40 км от Истанбул). Български части настъпват в Родопите и по долините на реките Струма и Вардар. Сръбските и гръцките войски напредват в Македония.

Османската империя е победена и през декември 1912 г. в Лондон започват преговори за мир. Съюзниците настояват да получат цялата ѝ европейска територия, но империята отказва и възобновява военните действия. Българската армия решава изхода на войната, като на 13 март 1913 г. овладява Одринската крепост **1, 2**.

На 17 май 1913 г. е подписан Лондонският мирен договор. Османската империя отстъпва на съюзниците всички свои земи на запад от линията Мидия (на Черно море) – Енос (на Егейско море) **5**.

ВТОРА БАЛКАНСКА (МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКА) ВОЙНА

Още в хода на войната Сърбия и Гърция тайно се договарят **4** да си поделят Македония, която е окупирана от техните армии. Българската дипломация настоява да се спази договорът със Сърбия, но Русия се отказва от ролята си на арбитър и настоява България да направи отстъпки. Българското общество е настроено за решителни действия срещу бившите съюзници. В тази обстановка на 16 юни 1913 г. военното командване и цар Фердинанд заповядват на българската армия да изтласка сръбските и гръцките войски от „безспорната зона“. Това дава повод на Сърбия и Гърция да обявят война на България. В нея се включва и Румъния, която открито иска Южна Добруджа. Османски войски навлизат в Одринска Тракия. България се оказва във война с всички свои съседи и е принудена да иска мир. Според Букурещкия договор от 28 юли 1913 г. Сърбия и Гърция си разделят Македония без Пиринския край, а Румъния получава Южна Добруджа. С отделен договор Османската империя си връща Одринска Тракия **5**.

В Балканските войни опитът за справедливо решаване на българския национален въпрос се проваля. Македония е поделена и почти един милион българи остават под сръбска и гръцка власт.

3. Началото на Балканския съюз

Чл. 2. Всичките териториални придобивки... влизат под задръжната власт на двете съюзници... Що се отнася до територията между Шар планина и Родопите, Архипелага и Охридското езеро, ако двете страни се уверят, че организацията на тая територия в автономна област е невъзможна..., Сърбия се задължава да не търси нищо отвъд линията, отбелязана на приложената карта..., а България се задължава да приеме тая граница, ако... руският цар, който ще бъде помолен да бъде върховен арбитър по тоя въпрос, се произнесе в полза на тая линия."

Тайно приложение към договора между България и Сърбия, 29 февруари 1912 г.

4. Краят на Балканския съюз

Чл. 1. Двете високодоговарящи се страни уговарят изрично взаимното гарантиране на своите владения и се задължават, в случай че едно от двете кралства бъде нападнато без всяка провокация от негова страна, да си оказват взаимна помощ с всичките си въоръжени сили и да не сключват впоследствие мир освен заедно и в съгласие една с друга.

Чл. 2. При подялбата на териториите... се ангажират да не влизат в никакво отделно споразумение с България, да си оказват постоянна помощ и да бъдат винаги в съгласие, като взаимно поддържат своите териториални искания."

Таен гръцко-сръбски договор, 19 май 1913 г.

• Кои държави и кога сключват договорите? • Защо те са тайни?

5. Граници на Балканите след Балканските войни

- Посочете линията на разделяне на Македония.
- Как си обяснявате компромиса на българските управляващи?

6. Българската артилерия, 1913 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Представете Балканския съюз: време на създаване, участници, договори, роля на Русия. Обсъдете: би ли могло да се сформира този съюз без посредничеството на Русия.
2. Сравнете Балканските войни по: причини, военни действия, резултати, значение за България и за Сърбия и Гърция.
3. Смятате ли, че българските управляващи допускат грешка със заповедта от 16 юни 1913 г.? Обосновайте отговорите си.

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Прочете имена и биографии на войници и командири, отличени с ордени за храброст. Издирете паметници с имена на загинали български герои. Изберете подходяща форма за представяне на проучванията си.

1. Д-р Васил Радославов (1854 – 1929) поема поста министър-председател през лятото на 1913 г. Опитът му да постигне националното обединение с помощта на Германия, се проваля и през 1918 г. той е принуден да подаде оставка и да напусне България.

2. Генерал Иван Колев (1863 – 1917) командва конницата в състава на Трета армия през Първата световна война. Наричан е „освободителят на Добруджа“. Има големи заслуги за развиването на българската кавалерия.

Западни покрайнини – областта на градовете Струмица, Босилеград, Цариброд, части от Трънско и Кулско, населени с чисто българско население.

Репарации – плащания от победена страна на страна победител за поправяне на щетите от война.

УЧАСТИЕ НА БЪЛГАРИЯ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1914 – 1918)

Кои са мирните и въоръжените опити за решаване на българския национален въпрос до 1914 г.?

ТРУДНИЯТ ИЗБОР НА БЪЛГАРИЯ

В края на XIX в. великите сили се разделят на два военни блока – Антантата (Великобритания, Франция и Русия) и Тройния съюз (Германия, Австро-Унгария и Италия). Целта им е да гарантират интересите си и да разширят позициите си в света. На 28 юни 1914 г. с убийството на престонаследника на Австро-Унгария пламва война в Европа, която обхваща голяма част от света. Сред българското общество се събужда надежда за поправяне на грешките от Балканските войни и за скорошно обединение. С ключовото си място на Балканите и силна армия България е желан съюзник и за двата блока. Правителството **1** обявява, че няма да влезе във войната (обявява неутралитет), но не изключва намеса. Германия и Австро-Унгария му обещават присъединяване на Македония и териториите, отнети от Сърбия и Гърция. Това определя избора на управляващите, които през август 1915 г. сключват таен договор с Тройния съюз **3**.

ВОЙНАТА СЪС СЪРБИЯ И С РУМЪНИЯ

На 1(14) октомври 1915 г. българската армия започва военни действия срещу Сърбия и бързо овладява Македония. Войските на Антантата са разбити и се оттеглят в Гърция, където се оформя Южният (Солунският) фронт. През септември 1916 г. българската армия настъпва и срещу румънските и руските войски в Добруджа. Силите на ген. Стефан Тошев и ген. Иван Колев **2** освобождават цяла Добруджа. Заедно със съюзниците българските войски превземат Букурещ. На р. Серет е установен Северният фронт. България постига военните си цели, но националното обединение зависи от изхода на Световната война.

КРАЯТ НА ВОЙНАТА. НЪЙСКИ МИРЕН ДОГОВОР

През 1917 г. военната инициатива преминава в Антантата, към която се включват и САЩ. През 1917 и 1918 г. българските войски водят тежки боеве на Южния и Северния фронт **4**. И по бойните полета, и сред мирното население липсват храни **5**. Изтощението от войната и корупцията във властта разпалват остро недоволство. През септември 1918 г. Антантата пробива българските позиции на Солунския фронт при Добро поле. Част от войниците насочват гнева си срещу управляващите и тръгват към София, но бунтът бързо е потушен. На 29 септември със Солунското примирие България излиза от войната.

Победителите от Антантата налагат на победените страни тежки и несправедливи мирни договори. На 27 ноември 1919 г. е подписан Ньойският мирен договор с България. Според него Южна Добруджа, **Западните покрайнини**, Западна Тракия, Вардарска и Егейска Македония са оставени извън българските граници **6**. Страната трябва да изплати непосилни **репарации** и да намали армията си.

В Първата световна война България отново без успех се опитва да постигне националното си обединение по военен път. Последниците от участието ѝ се оценяват като национална катастрофа.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Обещанията на Тройния съюз

„1. Германия гарантира на България придобиването и анексията (присъединяването) на следните територии: а) днешна сръбска Македония, обхващаща двете зони, наименувани спорна и безспорна... б) сръбската територия, находяща се на изток от реката Морава... 2. В случай че Румъния нападне България..., Германия ще се съгласи България да анексира отстъпените с Букурещкия договор територии на Румъния... 3. В случай че Гърция нападне България..., Германия ще се съгласи България да анексира териториите, които бяха отстъпени на Гърция от Букурещкия договор.“

Тайна спогодба между България и Германия, 24 август (6 септември) 1915 г.

• Кои територии се гарантират на България? • Абсолютна ли е тази гаранция? От какво зависи придобиването на обещаните територии?

5. Пазарни цени в градовете в лева

Година	1915	1916	1917
Говеждо месо	0,95	1,52	3,02
Мляко прясно	0,44	0,67	1,07
Фасул (кг)	0,49	1,02	2,08
Хляб типов (кг)	0,32	0,49	0,60
Надница	2,76	2,22	6,70

• От данните в таблицата направете изводи за живота на мирното население през войната.

4. Български войници по време на Доиранската операция, април 1917 г.

• Опишете снимката. Представете си живота на войниците в окопите, като имате предвид, че те живеят в тези условия повече от три години.

6. Граници на България според Ньойския мирен договор.

• Посочете т.нар. Западни покрайнини, Западна Тракия и Южна Добруджа. • Има ли основание изходът от войната за България да се определя като „национална катастрофа“? Обосновайте се.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо България се включва в Първата световна война? Как оценявате избора на цар Фердинанд и правителството?
2. На кои фронтове се сражават българските войски?
3. Научете повече за Войнишкото въстание от септември 1918 г.
4. Сравнете участието на България в Първата балканска и в Първата световна война. Посочете общото и различното.
5. Съставете хронология на трите войни за България.
6. В Първата световна война загиват над 10 милиона войници. България дава 143 хиляди убити и над 270 хиляди ранени. Повече от 200 хиляди българи влизат в страната като бежанци. Обсъдете мястото на тази война в развитието на човечеството.

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Разпределете се по групи и направете проучване в интернет по следните теми:

- Предложенията на американския президент Удроу Уилсън за принципите на следвоенния мир и спазването на правата на малцинствата;
- Версайската система от мирни договори, с която завършва Първата световна война;
- Придобивките на съседните на България държави от Първата световна война;
- Събитията в Русия и в Османската империя след излизането им от войната.

„ПЪТЯТ НА СЪЛЗИТЕ“: БЪЛГАРСКИТЕ БЕЖАНЦИ

След Освобождението България „граничи със себе си“. До края на 20-те години на XX в. на последователни вълни големи групи българи, оставени в съседните държави, търсят убежище в отечеството. Ще се опитаме да разберем какви беди са преживели и какви мерки е взела Българската държава за устройването им.

Бежанската вълна след Берлинския договор

Българи в съседни държави след Берлинския договор от 1878 г.

Македония – 1 200 000 души
Одринска Тракия – 350 000 души
Северна Добруджа – 50 000 души
Пиротско и Вранско – 27 000 души

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Припомнете си кога и как възниква българският национален въпрос.
2. Каква е политиката спрямо българските общности в Сърбия, Гърция, Румъния и Османската империя?
3. Защо избухва Кресненско-Разложкото въстание?
4. Каква дейност извършва Българската екзархия?
5. Разгледайте числовите данни и обяснете израза „България граничи със себе си“.

Бежанската вълна след въстанията през 1902 и 1903 г.

1. Погромите след въстанието от лятото на 1903 г.

„От Битолско и Одринско идат от ужасни по-ужасни вестии. Повечето от 130 – 140 български села, най-цветущите..., са ограбени, унищожени, изгорени и изравнени със земята. Голяма част от населението им без разлика на пол и възраст, е избито... Няколко хиляди жени, деца и старци, избягали преди 1 – 2 седмици в планините и горите, сега, гонени от глад и нощен студ, се прибират в изгорените си села... Няколко хиляди такива... са избягали в Охрид, Битоля, Лозенград... Само в последния град повече от 1000 жени, деца и старци са пристигнали от селата, скитат се гладни и голи из улиците.“

Писмо на екзарх Йосиф I до министъра на външните работи в София, 2 септември 1903 г.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Припомнете си кой и защо организира Горноджумайското и Илинденско-Преображенското въстание. Какви са последиците от тях за българите в Македония и Одринско? Защо България не се намесва?
2. Представете документа: кой е неговият автор, какъв вид е, кога е създаден, до кого е отправен.
3. Какви мащаби на насилията при разгрома на въстанието описва екзарх Йосиф?
4. Как си обяснявате, че след въстанието от 1903 г. 30 хиляди българи бягат в България?

Бежанската вълна след Балканските войни

2. Трагедията на тракийските българи през 1913 г.

„По всички места, завзети от турци и гърци..., най-големите жестокости над българското население турците са извършили при явно сътрудничество и подстрекателство на гръцкото население... Докато турците сами изгонват и обират българите в областите на реокупираната (от тяхната армия) Тракия, напротив, в областите, задържани от България, българското население е трябвало да се омаломощи и дори да се унищожи... Това, което е станало по кървавия път, изминат от нещастните български бежанци, изплъзнали се от ръцете на башибозука при Фере, докато стигнат българската граница на р. Арда, надминава по ужас най-ужасните масови избивания, дори и в историческото Баташко клане. Защото в първото са избити хора от един ограничен местен кръг и в течение на късо време, когато тук страданията и убийствата засягат по-многочислено население от двата пола на около 17 български села и продължават дълго време с най-сурова безпощадност.“

Любомир Милетич (български учен – историк и езиковед), „Разорението на тракийските българи през 1913 година“, документално изследване, издадено през 1918 г.

3. Българи от с. Булгаркьой, Одринска Тракия, дн. в Турция, 1913 г.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Припомнете си с кои договори завършва Втората балканска война. В територията на кои държави остават Беломорска (Западна) и Одринска (Източна) Тракия?
2. Л. Милетич лично обикаля местата на събитията и събира сведения от свидетели от всяко село. Каква картина описва той на съдбата на българското население в Тракия?
3. Защо според вас си сътрудничат турските и гръцките власти?
4. Каква е историческата оценка на автора?
5. Опишете възрастните и децата на снимката. Как оценявате тяхното положение?

Бежанската вълна след Първата световна война

1. Новата вълна бежанци

„Преситеното от бежанци Българско царство от лятото на 1923 г. започва отново да се залива от големи маси. Семейства и големи групи от румънска Добруджа и Западните покрайнини, последни групи от турска Тракия и масово откъм гръцка Тракия и гръцка Македония. За всички стана ясно, че Гърция е последвала примера на Турция и желае да се освободи от своето българско население по какъвто и да било начин... И българско население бързо започна да се пренася обратно към българската граница... Днес няма град или село без бежански квартали. София... брой над 60 000 само тракийци и македонци, повече от 3000 добруджанци, 3500 души от Царибродско.“

„Бежанският въпрос в България“, проучване на Българския червен кръст, 1925 г.

3. Семейства от Тракия на българската граница, 1925 г.

4. Състояние, помощ и настаняване на бежанците

„Трябва да надникне човек в жилищата на хилядите семейства, да види останалите дрипи от покъщнина, смутени жени и деца, мъже със скръстени ръце и блуждаещ поглед, да види болестите, лишенията и страданията, които придружават изгнаничеството... Бежанци прииждат непрекъснато, като в обетована земя. България не може да затвори границите си за тях. Тя всички приема, дири им земя и подслон... Въпреки непоносимите финансови задължения..., до 1924 г. държавата е отпуснала кредит от 156 милиона лева... за постройка на малки жилища на около 10 хиляди семейства... и парични помощи от 3,9 милиона лева... По железниците както бежанците, тъй и тяхната покъщнина се превозват безплатно..., получават безплатна медицинска помощ... Във всички градове... са съставени комитети за събиране на помощи... Българският червен кръст се притича в помощ... с всички медикаменти, дрехи и хранителни припаси в складовете... От началото на 1924 г. Министерството на вътрешните работи започна да разселва бежанците равномерно из България и да ги снабдява със земя. Настаняването става в обществени сгради, казарми, училища и частни жилища.“

„Бежанският въпрос в България“, 1925 г.

2. Брой на бежанците според проучването от 1925 г.

200 000 тракийци и македонци
20 000 добруджанци
30 000 малоазийски българи
10 000 от Западните покрайнини

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Припомнете си кои български територии са дадени на други държави по Ньойския договор.
2. Подчертайте в текст 1 местата, от които идват бежанци. Сравнете с числовите данни.
3. Каква политика водят сръбските и гръцките власти според док. 1?
4. Опишете имуществото на бежанците по снимката и док. 4. Опитайте се да съпреживеете техните чувства и страдания.
5. Съставете списък на: а) органите и институциите, които се грижат за подпомагането на бежанците; б) начините за подпомагане и настаняване.

1. Александър Стамболийски (1879 – 1923) се обявява срещу участието на България в Първата световна война, за което е осъден на доживотен затвор. Освободен е през септември 1918 г., за да помогне за овладяването на Войнишкия бунт. Подписва Ньойския договор. След преврата е убит в родното си село Славовица.

2. Осъдени участници във въстанието от септември 1923 г.

Атентат – въоръжено нападение над политици или група хора с цел убийството им.

Терор – насилие срещу политически противници и групи от населението.

Авторитарно управление – основано на безусловно подчинение на една личност или група лица; ограничава демократичните свободи, но не се стреми към пълно подчиняване на обществото.

Какви са последиците от Първата световна война за България?

УПРАВЛЕНИЕ НА БЗНС (1920 – 1923)

След Първата световна война в някои европейски страни са установени диктаторски режими: на комунистите в Русия (1917), на фашистите на Мусолини в Италия (1922), на Националсоциалистическата партия на Хитлер в Германия (1933). Доверието в старите български партии също е подкопано. На 3 октомври 1918 г. цар Фердинанд абдикира в полза на сина си Борис III **7**. Широка подкрепа получават левите партии: комунисти, социалдемократи и земеделци.

През 1920 г. Българският земеделски народен съюз (БЗНС) печели изборите и съставя свое правителство начело с Александър Стамболийски **1**. То обявява, че ще работи в полза на селяните. Данъците за богатите граждани са увеличени. Със закон са отнети земи от богатите земевладелци с цел да се раздадат на бедните. Друг закон задължава младежите да участват в обществени строежи. Правителството често нарушава демократичните правила. То противопоставя селото на града и разединява обществото. Старите партии се обединяват и на 9 юни 1923 г. с помощта на армията е извършен държавен преврат **3**.

УПРАВЛЕНИЕ НА ДЕМОКРАТИЧЕСКИЯ СГОВОР (1923 – 1931)

През септември 1923 г. Българската комунистическа партия (БКП) вдига въоръжено въстание в името на нова, работническо-селска власт. Правителството на Александър Цанков го потушава и осъжда стотици **2**. БКП е забранена и се насочва към **терора**. На 16 април 1925 г. комунистите взривяват църквата „Св. Неделя“ в София. При **атентата** загиват невинни хора **6**. Управляващите отговарят с жестока разправа. През 1926 г. ново правителство начело с Андрей Ляпчев опрощава наказанията на осъдените и дава възможност за легални прояви на комунистите. Парламентът отново става център на политическия живот. Със заем от западни банки са настанени хиляди бежанци. С друг заем са заздравили банките и държавните финанси. Заради световната икономическа криза, започнала от САЩ (1929), българите обаче обедняват и недоволството им срещу властта расте.

ОТ ДЕМОКРАЦИЯ КЪМ АВТОРИТАРНО УПРАВЛЕНИЕ

През 1931 г. изборите са спечелени от коалицията Народен блок **4**. Управляващите осигуряват свобода на печата и демократичните свободи. Те намаляват данъците за селяните, но въпреки усилията им критиките към тях се засилват. На 19 май 1934 г. военни и политици извършват нов държавен преврат. Съставено е правителство начело с Кимон Георгиев от кръга „Звено“ **5**. Обществото се надява, че новата власт ще сложи ред в държавата. Но правителството разпуска Народното събрание и си присвоява законодателната власт. Политическите партии са забранени. Без да бъде отменена, Търновската конституция не се спазва. Цар Борис III отстранява военните от властта и започва да назначава правителства от свои предани чиновници. В страната се налага монархически **авторитарен режим**.

Развитието на България през периода 1919 – 1939 г. е бурно и противоречиво: два преврата, конфликти между различни политически сили и слоеве от българското общество.

3. Цели на преврата от 9 юни 1923 г.

„Българи... Една власт, която издига насилието като начало в управлението, която най-безогледно потъпква правата и свободите на народа, която, вместо да сплотява и обединява гражданството, насаждаше съсловна омраза – не можеше да бъде търпана повече... Новото правителство има за своя първа грижа да осигури мира и спокойствието, да възстанови потъпканите свободи на гражданина, като издигне престижа на държавната власт... На армията, жандармерията и полицията е дадена заповед бързо и с всички средства да накажат всеки, който би противодействал на властта.“

Манифест на правителството на Ал. Цанков към българския народ, 9 юни 1923 г.

4. Цели на коалицията Народен блок, 1931 г.

1. Запазване на Търновската конституция и гарантиране на осветените от нея права и свободи на българските граждани, премахване на причините за ожесточените вътрешни борби и създаване на условия за пълен граждански и социален мир, който е върховна необходимост за закрепване и опазване на демократията и парламентаризма в страната и за защита на държавата от пристъпите на дясната и лява реакция...

2. Бързи, смели и радикални социални икономически реформи за оздравяване на стопанството и защита на трудещите се слоеве.“

Предизборна програма на Народния блок, 1931 г.

5. Мотиви на извършителите на преврата на 19 май 1934 г.

„Досегашната партийна политическа система окончателно се провали. Пълното разложение на партиите дълбоко засегна обществото, държавата и народното стопанство. Всичко това наложи партийната власт да бъде заменена с непартийна – национална власт. Всред общото разложение единствено армията остана незасегната. Въдъновявана от най-чист идеализъм, само армията се явява годна да сложи край на днешната анархия (безвластие) и да осигури всестранната обнова на страната.“

Програма на правителството на Кимон Георгиев, 19 май 1934 г.

● *Сравнете трите управления с помощта на програмните им документи и текста на урока в таблица по въпросите: кога и по какъв начин идват на власт; срещу какво се обявяват; какво е отношението им към конституцията, парламентаризма и партиите; как постигат целите си.*

6. Църквата „Св. Неделя“ след атентата от 16 април 1925 г. Той е планиран и извършен от дейци на военната организация на БКП. При взривяването на храма загиват 134 души, около 500 са ранени, като част от тях по-късно умират от раните си.

7. Цар Борис III със семейството си: царица Йоанна, престолонаследника Симеон и княгиня Мария Луиза, 1938 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Дайте своята оценка на управлението на БЗНС.
2. Какво целят организаторите на преврата на 9 юни?
3. Посочете примери за терор през 1923 – 1925 г.
4. Защо управлението на Народния блок е демократично?
5. По какъв начин извършителите на преврата на 19 май 1934 г. унищожават демокрацията?
6. Широки слоеве в обществото виждат в лицето на цар Борис III обединител на нацията. Как си обяснявате това?

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

Извършителите на преврата на 19 май 1934 г. обосновават действията си с боричканията между партиите и огромната корупция сред политиките. Дискутирайте по въпросите:

- Може ли да има оправдание завземането на държавната власт с преврат?
- Възможна ли е демокрация без политически партии? Аргументирайте мненията си.

1. Турбината на ВЕЦ „Панчарево“, дн. София, началото на XX в.

2. Розоварна за дестилация на розово масло, 20-те години на XX в. Това е традиционен поминък в Задбалканските полета още през XVIII в. През 1935 г. действат 100 държавни и частни розоварни. Българското розово масло е високо ценено в света.

3. Една от първите български златни монети

Мито – вид данък, с който се облагат вносните или износните стоки при преминаването им през границата.

Кооперация – форма на организация на труда, в която хората участват доброволно.

Кои са проявите на стопански подем през Възраждането?

РАЗВИТИЕ НА ПРОМИШЛЕННОСТТА

След Освобождението фабричната индустрия е още в зародиш. Огромна заслуга за нейния възход има управлението на Ст. Стамболов и К. Стоилов. Те залагат на два принципа: свобода на частната инициатива и защита на родното производство. През 1895 г. е приет Законът за насърчаване на местната индустрия, който дава държавни привилегии за българските фабрики **4**. Високи мита оскъпяват вносните стоки и правят местните предпочитани.

Нови закони от 1905 и 1909 г. създават още по-добри условия за откриване на фабрики. През „златното десетилетие“ (1901 – 1911) броят на едрите индустриални предприятия достига 345 с 16 хиляди работници. Най-бързо се развива производството на платове, храни и строителни материали. Банките отпускат на предприемачите изгодни заеми **3**. След войните само за едно десетилетие промишленото производство се удвоява. Въпреки това към 1939 г. България продължава да изостава от развитите индустриални страни **7**.

БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

В земеделието промените са по-бавни **6**. Отглеждат се най-вече зърнени култури: пшеница, ечемик и царевица, а животновъдството е по-слаборазвито. Държавата отделя средства за купуване на земеделски машини, нови породи животни, качествени семена. Подпомага ветеринарното дело и пропагандата на модерното земеделие. Появяват се земеделски **кооперации** за преработка и износ на продукцията.

След войните земеделието се възстановява бавно. Навлизат повече земеделски машини, но броят им е в пъти по-малко в сравнение с развитите държави **5**. Световната икономическа криза (1929 – 1933) води до поевтиняване на земеделските продукти и селяните обедняват. В резултат от намесата на държавата започват да се отглеждат повече технически култури: тютюн, памук, слънчоглед и др. Обработваемата земя обаче остава раздробена на над един милион парцела.

ТРАНСПОРТ И ТЪРГОВИЯ

След 1878 г. усилено се строят шосета, жп линии и пристанища, които свързват страната с Европа. През 20-те години се развива автомобилният транспорт. Редица селища са свързани с редовни автобусни линии. Поставено е началото на въздушния транспорт от чужди авиокомпаниии. Седмичните пазари и панаирите постепенно са изместени от постоянни магазини. През 1892 г. в Пловдив е проведено първото търговско-промишлено изложение. Във външната търговия основни партньори на страната стават западните държави. България изнася предимно земеделски продукти, а внася машини, транспортни средства, фабрични стоки за бита. След войните се изнасят основно тютюн, розово масло **2**, плодове и зеленчуци **8**, животински продукти.

След Освобождението икономиката на България напредва бързо и се приобщава към европейската. България постига това, което западните държави изграждат с векове, но остава земеделска страна със слаборазвита промишленост.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Държавата защитава родното производство

Чл. 1. Всеки, който в разстояние на 10 години от издаването на този закон отвори фабрика, ще се ползва от предвидените в тоя закон улеснения, ако фабриката му е снабдена с усъвършенствани средства за работа и ако той е вложил в нея 25 хиляди лева или има най-малко 20 работници...; в) Машините и техните части, които се донесат от чужбини за фабриката, се освобождават от мито и се пренасят по държавните железници с 35% отстъпка...; г) Суровите материали, които са нужни на фабриката и които не биха се намерили в страната, се освобождават от мито...; д) Произведенията на казаните фабрики се пренасят с 35% отстъпка по държавните железници... Чл. 5. Произведенията на тия фабрики се предпочитат пред чуждите за държавни и общински нужди, когато тяхната цена би била даже с 15% по-висока от цената на чуждото произведение."

Закон за насърчение на местната индустрия, 1895 г.

- Какви предприятия се ползват с привилегиите по този закон?
- Какви четири облекчения предвижда той?
- Направете изводи за развитието на предприятията, които се ползват от законовите привилегии.

5. Вършитба с диканя (А) и с машина вършачка (Б) през 20-те години на ХХ в.

- Какви са предимствата на машинното земеделие?

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Земеделието в края на ХІХ в.

„Населението оре земята с примитивните си рала, сее семето с ръка, жъне със сърп, вършее с коне... То още не знае, че има други начини на обработването, по-съвършени, и че с тях може да се получават произведения при по-малко труд и разноски. А и ако има някои да знаят за това, то не всички могат да се ползват, защото плугът иска по-силен добитък и земеделските машини струват пари, искат умение и мъчно се поправят, като се счупят по причина на сложността и материала си.“

Доклад за земеделския поминък в Софийско в края на ХІХ в.

- Какви сечива използват селяните?
- Защо не използват машини?
- Какви са изводите на държавните органи за състоянието на земеделието?

Показатели	1911	1921	1929	1939
Обем на растениевъдството	112	82	108	176
Обем на промишленото производство	100	123	218	372
Дължина на жп линиите (км)	1934	2235	2487	3123
Внос (млн. швейцарски франка)	199	163	311	272
Износ (млн. швейцарски франка)	184	141	238	322

7. Общ прогрес на българската икономика

8. Зеленчуков пазар в Пазарджик, 1934 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

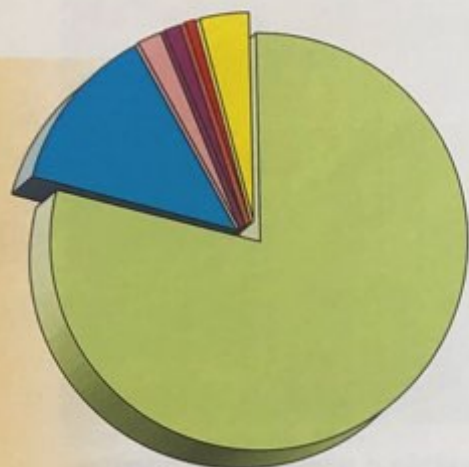
1. Определете заслугите на държавата за стопанското развитие на България през периода 1878 – 1939 г.
2. Чужди наблюдатели наричат възхода в началото на ХХ в. „българското чудо“. Споделете ли тази оценка?
3. Сравнете земеделието и промишлеността по темпове на развитие, външни фактори, роля на държавата.
4. Опитайте се да обясните причините за изоставането на България от развитите индустриални държави.

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Върнете се мислено в 1909 г. Вие сте млад човек/група хора и искате да станете предприемачи. Направете бизнесплан. Определете в коя стопанска сфера ще работите; как ще си осигурите средства; какви стоки ще произведете; как и къде ще продавате продукцията си. Ползвайте документите. Сравнете плановете си и заедно определете най-успешния от тях.

МОДЕРНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

■ Българи – 2 900 000
■ Турци – 500 000
■ Гърци – 60 000
■ Цигани – 50 000
■ Евреи – 20 000
■ Други – арменци, власи, гагаузи, татари – 150 000

1. Етнически състав на населението в началото на XX в.

2. Салон в къща на жители на гр. Русе, началото на XX в.

● Опишете интериора и мебелите. ● Към кои обществени групи според вас е могло да принадлежи семейството, живяло в този дом? Защо?

Европеизация – възприемане на моделите и нормите в начина на живот на модерната европейска цивилизация.

Кои са новостите в бита на българите през Възраждането?

НАСЕЛЕНИЕ И ОБЩЕСТВЕНА СТРУКТУРА

След 1878 г. населението на България бързо нараства и през 1911 г. надхвърля 4,3 милиона души. С българите живеят други етнически групи, които по конституция се ползват с равни права **1**. По време на войните (1912 – 1918) около 150 хиляди мъже загиват по фронтовете. Под чужда власт остават 2 милиона българи, а 500 хиляди бежанци търсят спасение в България. След войните населението се увеличава по-бавно и към 1944 г. надхвърля 7 милиона души. Над 80% от българите са земеделци, които живеят в селата. Оформя се нова обществена група – на фабричните работници. Расте броят на чиновниците, интелигенцията и военните. Значително по-малко са богатите фабриканти, търговци и банкери. Повечето градове имат до 20 хиляди жители. Най-бързо расте София, която през 1939 г. има 401 хиляди жители.

БЛАГОУСТРОЙСТВО НА СЕЛИЩАТА

До края на XIX в. градовете запазват ориенталския си облик. С въвеждането на градско планиране се появяват прави и широки улици, площади, обществени сгради и паркове. Отварят се магазини, кафенета и ресторанти. Домовете се обзавеждат с европейски мебели **2**. Откриват се болници и аптеки. В края на XIX в. навлизат технически изобретения, като автомобила и киното. През 1900 г. в София светва електрическа крушка, а на 1 януари 1901 г. тръгва първият трамвай **4**. След войните благоустрояването на градовете продължава. Появява се градски транспорт. Нови водопроводи снабдяват София и Варна.

Битът и качеството на живот в селата се променят бавно. Те остават свързани със смяната на сезоните и земеделския труд **6**. Семействата са многобройни. Хигиената е на ниско ниво, а смъртността – висока. Обществото е силно патриархално. Празниците са свързани с християнския календар, със сборовете и с неделното хоро.

МОДА, РАЗВЛЕЧЕНИЯ И СПОРТ

В големите градове се оформя светски елит от политици, чиновници, офицери, търговци и предприемачи, творци. Те уреждат в домовете си приеми и банкети, налагат европейската мода и танци – валс, кадрил, танго. Посещенията на театър и кино, на опера и оперета стават част от градския живот. Градското население се включва в културни, научни, спортни дружества. Вечерните разходки по главната улица и в парка стават традиция **7**. Държавата въвежда нови официални празници: Ден на Освобождението, Ден на храбростта и др.

С края на войните нравите се разкрепостяват **3**, **5**. Младите хора по-често вземат сами решения за своето бъдеще. През 1938 г. жените за първи път гласуват на парламентарни избори. Градското облекло навлиза и в селата. Градските жители спортуват и ходят на морски бани във Варна и Бургас. Най-много почитатели имат туризмът, гимнастиката, колоезденето, пързалянето с кънки, тенисът и футболът.

След Освобождението промените в живота на българите са в една посока – европеизация. Двигател на промените е градът.

3. Социални контрасти след войните

„По улиците се движеха хиляди сакати и обезобразени инвалиди от войните. Бедственото положение на тези хора можеше лесно да бъде прочетено по външността им, по убития им поглед, по мършавите им тела. Парите се обезценяваха, заплатите бяха съвсем незадоволителни. Малко хора можеха да си дояждат. Нравите бяха загрубели. Добродетелите на българина чезнеха...“

През онова болно време бе възприет един начин на живот, който се стремеше към някакви изискани форми. Даваха се „чайове“ и „вечери“. Придаваше се голямо значение на външността, на облеклото и маниерите. Дамите от софийското общество си определяха приемни дни – „журове“. Срещите ставаха следобед на чай, наричан по английски образец „файф-о-клок“. В хода на тези подражания и у нас се възприе провеждането на конкурси за красавици.“

Константин Кацаров, „60 години изживяна история“, спомени

5. Животът на елита през 30-те години

„Всичко беше добило много западен вид, според вкусовете и модата на Париж, Рим, Лондон. Дамите, много красиви, носеха с вкус моделите от Rue de la Paix (улица за модни облекла в Париж). Употребата на френския език бе станала всеобща. Играеше се бридж, танцуваше се под звуците на грамофони и радиоапарати. Цар Борис държеше аз самата да подпомагам тази промяна, която ми се струваше правилна, но не да се отива до крайност, заличавайки по този начин местните много хубави традиции.“

Спомени на царица Йоанна за живота в София през 30-те години на XX в.

- Сравнете описанията на царица Йоанна с тези на К. Кацаров.
- Открийте ли различия в описанието и отношението?
- Коя техническа новост навлиза в живота през 30-те години?

4. Електрическият трамвай. Една от транспортните новости за столичани в началото на XX в.

6. Почивка на селско семейство по жътва, 30-те години на XX в.

7. Разходка по бул. „Цар Освободител“ в София, 30-те години на XX в.

- Опишете и сравнете двете изображения. Хора от кои социални групи са представени? В какво населено място живеят? Какъв е техният начин на прехрана? Какви възможности имат за развлечения и забавления?
- Представете си, че сте едно от децата на снимка 6. Опишете своя живот.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Опишете промените в броя на населението на България и в обществената структура. Коя обществена група остава най-многобройна? Защо?
2. Как се променя обликът на българските градове в началото на XX в.? Кои са новостите до 1939 г.?
3. Съставете списък с показатели и опишете различията в бита на градските и селските жители. Има ли според вас особености на бита, запазени до наши дни?

ПРОЕКТИ ЗА КЛАСА

Обмислете и изпълнете проект на тема „Селището на моите родители през 30-те години на XX в.“. Потърсете информация за броя на населението и обществените групи, за поминъка на хората, за благоустройството и новите обществени сгради. Представете проучването си под формата на презентация или брошура.

БЪЛГАРИЯ В ЧЕРНО-БЕЛИ СНИМКИ

Навлизането на фотографията в Европа в средата на XIX в. бележи революция в създаването на автентични изображения на събития и хора. Още преди 1878 г. много българи запечатват образите си „на кадър“. Към средата на XX в. вече има стотици хиляди снимки – портрети, кадри от градове и села, от всекидневието и войните. Да открием промени и различия в живота на българите през черно-белите снимки.

Обликът на столицата

1. Львов мост в София, краят на XIX в.

2. Ученическо шествие на моста, 30-те години на XX в.

Транспортът

3. Пощенски служител със своята кола, краят на XIX в.

4. „Ориент експрес“ на Софийската гара, 1938 г.

Хората

5. Ромско семейство със своя фургон, 30-те години на XX в.

6. Градско семейство на излет с велосипед, 1934 г.

7. Селско семейство в София, 20-те години на XX в.

Снимките като източник на историята

Всяко фотографско изображение е уникално свидетелство за миналото, „запечатало“ в кадър момент от събитие, ситуация и човешки живот. Снимките са правдив източник на информация, но също като творбите на изобразителното изкуство те отразяват и гледната точка на своя автор. С технически средства всяка снимка може да бъде фалшифицирана, за да обслужва политически цели и така да създаде невярна представа за миналото.

ОПОРИ ЗА РАБОТА

1. Кога и къде е създадена снимката; какъв е нейният исторически контекст – на фона на кои събития от „голямата история“ е създадена?
2. Каква област от обществения или личния живот представя: политика, стопанство, култура, благоустройство, международни отношения, военни действия, моменти от всекидневието?
3. Спонтанно ли е направена снимката, или е официална, нагласена?
4. Какво представя снимката – описвате конкретно:
  - мястото на отразеното събитие;
  - елементите от пейзажа, сградите, улиците, интериора;
  - хората: тяхната възраст, пол, облекло, действия, пози и изражения на лицата.
5. Можете ли да усетите и разберете от снимката:
  - мислите и чувствата на нейните герои;
  - повече за техните професии и начин на живот?
6. Какво е историческото значение на снимката – с каква информация тя обогатява представата ни за живота на обществото през дадения период?

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Анализирайте всяка снимка поотделно по опорните въпроси от рубриката „Стъпка по стъпка“.
2. След това сравнете снимките от трите подтеми. Опитайте се да определите разликите, които се дължат на промени във времето и в положението и начина на живот на различните обществени групи.
3. Потърсете в учебника други снимки, които представят промени, и ги представете.

Задача за домашна работа

Разпитайте близките си кои са най-старите снимки от вашия семеен албум. По време на какво събитие или ситуация са направени? Кои са заснетите хора? Какво знаете и какво може да научите за тях? Напишете разказ по избрана от вас снимка.

8. Забавления на деца от с. Говедарци, Софийско, 30-те години на XX в.

9. Царското семейство с приятели на празника на Военноморското училище във Варна, 1931 г.

10. Министър-председателят Георги Кьоосеиванов на среща с Хитлер в Берлин, 5 юли 1939 г.

Задача за самостоятелно проучване

Посетете интернет сайта „Изгубената България“ (www.lostbulgaria.com), в който са събрани над 5000 фотографии от новата българска история. Изберете си снимка от първата половина на XX в. с помощта на търсачката на сайта. Опитайте се да отговорите на въпросите от „Стъпка по стъпка“.

1. Пенчо Славейков (1866 – 1912) е поет, журналист, директор на Народната библиотека и Народния театър. Членува в литературния кръг „Мисъл“, който пренася европейските тенденции в родния литературен живот.

2. Елисавета Консулова-Вазова (1881 – 1965) завършва Рисувалното училище в София и специализира в Германия. Тя е първата жена художничка в България със самостоятелна изложба (1919).

3. Панчо Владигеров (1899 – 1978) е диригент и композитор, автор на прекрасната Българска рапсодия „Вардар“.

Кога са поставени основите на модерната българска култура?

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И КУЛТУРНИ ИНСТИТУЦИИ

Всички правителства след 1878 г. разглеждат образованието като условие и двигател за обществения напредък **4**. Откриват се начални училища, гимназии, земеделски, занаятчийски и търговски училища. Грамотността расте – от 3% от населението през 1878 г. до 28% през 1905 г. През 1888 г. е открито първото висше училище – Софийският университет. Друг научен център е Българската академия на науките. В края на XIX в. в София са открити Рисувалното и Музикалното училище. След войните образователната система се усъвършенства. При управлението на БЗНС задължителното образование става 7-годишно. Създават се висши търговски училища във Варна и Свищов **8**.

Читалищата, чийто брой надхвърля 1000, доразвиват възрожденските традиции. Нови явления за българите са обществените библиотеки и музеите: Военен, Естественонаучен, Археологически. Бързо се развиват периодичният печат и книгоиздаването. Освен политически вестници и списания се появяват такива за стопанство, наука и култура. През 1935 г. започва редовни предавания държавното Радио София.

ЛИТЕРАТУРА, ИЗОБРАЗИТЕЛНО ИЗКУСТВО И АРХИТЕКТУРА

Българската литература влиза в Европа с романа на Иван Вазов „Под игото“, с фейлетоните на Алеко Константинов, стиховете на Пенчо Славейков **1**, Пейо Яворов, Димчо Дебелянов. След войните се налагат разказвачите Елин Пелин и Йордан Йовков, поетите Николай Лилиев, Елисавета Багряна, Дора Габе и др.

След 1878 г. в Западна Европа се образуват български професионални художници, като Антон Митов, Иван Ангелов и др. **2**. Самородният талант Владимир Димитров – Майстора възпява в картините си красотата на българката **5**.

Първите модерни сгради в София са дело на чужденци **6**. Принос за обновяването ѝ имат и архитектите Йордан Миланов, Петко Момчилов, Пенчо Койчев. След войните са построени сградите на Ректората, Българската народна банка, Съдебната палата, които обогатяват европейския облик на столицата.

ТЕАТЪР И МУЗИКА

След Освобождението българският театър се превръща от любителски в професионален. През 1892 г. е основана трупата „Сълза и смях“. Тя е преименувана в Народен театър, който се сдобива с великолепно здание в центъра на столицата **7**. В театъра след войните се утвърждават автори на пиеси като Йордан Йовков, Антон Страшимиров и др. Театралното изкуство се пренася и във Варна, Бургас, Русе, Пловдив.

Първите български професионални композитори, като Емануил Манолов, Добри Христов, Панайот Пипков, създават опери и симфонии **3**. През 1921 г. е основана Народната опера, а в началото на 30-те години започва производството на филми. Хоровете „Гусла“, „Кавал“ и „Родна песен“ разнасят славата на родното изкуство по света.

След Освобождението българската култура става част от европейската. Създават се основните културни институции. Българските творци следват европейските образци.

4. Характер и цели на образованието

Чл. 5. Народното просвещение обема: началното учение, средното, специалното и висшето учение. Чл. 6. Училищата в Българското княжество се разделят на народни, които се поддържат от държавата, и на частни, поддържани от вероизповедни общества, дружества или частни лица. Чл. 7. В народните училища се приемат децата на всички жители в държавата без разлика на вяра и народност. Чл. 8. Началното учение е задължително и безплатно за всичките поданици в държавата (чл. 78 от Конституцията). Чл. 9. Всички деца на възраст от 6 до 12 години са длъжни да следват курса на началното училище... Чл. 19. Целта на основното училище е: да положи основа за нравственото възпитание на бъдещите граждани, да ги развие физически и да им даде необходимите за живота познания."

Закон за народното просвещение, 1891 г.

- Колко са степените на образование? • Какви видове училища има и как се финансират? • Колко години е задължителното образование и какви са целите му? • Сравнете с познанията, които имате за днешното образование. Какво откривате?

5. Девойка. Худ. Владимир Димитров – Майстора

6. Центърът на София днес с образци на архитектурата от края на XIX и началото на XX в. Българската академия на науките (1892); катедралният храм „Св. Александър Невски“ (1904 – 1912), сградата на Народното събрание (1884).

7. Сградата на Народния театър, открита през 1907 г.

8. Българското образование към 1937 г.

Вид учебно заведение	Брой	Учащи се	Преподаватели
Детски градини	146	8889	219
Начални училища	4725	627 518	16 347
Прогимназии	1867	259 609	6951
Гимназии	98	55 690	1862
Практически училища	197	20 230	1043
Професионални училища	89	13 000	844
Университети	1	5872	333
Други висши училища	3	1000	99
Учителски институти	4	895	72

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Проследете развитието на българското образование. Открийте приемствеността с Възраждането и новостите.
2. Кои са новите културни институции в България?
3. Кои творци от началото на XX в. определят облика на българската литература?
4. Съставете списък на творците, споменати в урока. Разпределете си ги и напишете текст за всеки от тях.

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

В изграждането на модерната българска култура участват много чужденци. Те идват и остават в България, като отдават енергията си на тази благородна кауза. Прочетете имена на чуждестранни художници, архитекти и образователни дейци, дали своя принос за българската култура.

БЪЛГАРИЯ В ГОДИНИТЕ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Какво постановява Ньойският мирен договор за България?

ОТНОВО ПРЕД СЪДБОВЕН ИЗБОР

През 30-те години на ХХ в. Германия, Италия и Япония се обявяват за прекрояване на границите и за световно господство. **Съветският** диктатор Сталин се споразумява с Хитлер. На 1 септември 1939 г. германските войски, а на 17 септември и армията на СССР нахлуват в Полша. Великобритания и Франция обявяват война на Германия. Започва Втората световна война. България обявява, че няма да участва, но все по-тясно се обвързва икономически с Германия и очаква от Хитлер подкрепа за отпадане на териториалните клаузи на Ньойския договор **3**.

На 7 септември 1940 г. Южна Добруджа е върната към България **1**. Управляващите са изправени пред съдбовен избор: да присъединят страната към Тристранния пакт (Германия, Италия и Япония) или тя да бъде окупирана от германски войски. На 1 март 1941 г. правителството подписва документ за присъединяване към Пакта **2**.

СТРАННИЯТ СЪЮЗ С ГЕРМАНИЯ

България отказва да воюва заедно с Германия срещу Югославия и Гърция, но след техния разгром приема да управлява Вардарска Македония и Беломорска Тракия до края на войната. Нападението на Германия над СССР през юни 1941 г. променя ситуацията. България не изпраща войски на Източния фронт и не прекъсва дипломатическите отношения със СССР. Въпреки това, под съветски натиск, българските комунисти започват въоръжена съпротива срещу властта и немските войски. Старите партии също са против съюза с Германия, но чрез легална (законна) съпротива. През лятото на 1942 г., по внушение от СССР, комунистите предлагат създаване на Отечествен фронт (ОФ) срещу властта, в който легалната опозиция отказва да участва.

България е единствената страна съюзник на Германия, която спасява своите евреи. През март 1943 г. срещу натиска на Хитлер за депортиране на българските евреи в лагерите на смъртта се обявяват политици начело с Димитър Пешев, Православната църква, културни дейци, хиляди обикновени граждани. Спасени са 48 хиляди български евреи.

ДЪРЖАВНАТА КРИЗА В БЪЛГАРИЯ

В края на август 1943 г. внезапно умира цар Борис III. Въоръжената съпротива се засилва. Съюзниците от Антихитлеристката коалиция (Великобритания, САЩ и СССР) настояват България да излезе от войната. София е бомбардирана **6**. С приближаването на съветската армия към р. Дунав властта е поверена на легалната опозиция **5**. На 2 септември 1944 г. правителството на Константин Муравиев прави стъпки за излизане от войната и за възстановяване на конституционния ред. Въпреки това на 5 септември 1944 г. СССР обявява война на България, а на 8 септември неговата армия навлиза в българската територия. Това е сигнал за комунистите и ОФ да извършат държавен преврат.

Включването на България във Втората световна война е пореден опит и провал на решаването на националния въпрос.

1. Посрещане на българската армия в гр. Добрич, септември 1940 г. Южна Добруджа е върната към България с германска, съветска и британска подкрепа, чрез сключването на Крайовската спогодба между България и Румъния.

2. Присъединяване към Тристранния пакт. Министър-председателят Богдан Филев (вляво) и германският външен министър Йоахим фон Рибентроп, Виена, 1 март 1941 г.

Съветски съюз – Съюз на съветските социалистически републики (СССР) – съюзна държава, образувана през 1922 г. на мястото на Руската империя.

Депортиране – принудително изгонване от една държава на нейни граждани или чужденци.

Лагери на смъртта – специални места за масово унищожение на хора, създадени от Хитлеровия режим в Германия и в окупираната Полша. В тях загиват 6 милиона евреи, 1 милион роми и др.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Избор или принуда

„4. България води и ще продължава да води, докато това бъде възможно, самостоятелна политика без обвързвания с никого. 5. Нашите икономически връзки с Германия, която поглъща над 75% от нашия износ, ни поставят в невъзможност да се определим на страната на демократическите държави. 6. Опитите, които се направиха, да се получат оръжие и кредит, не успяха и ние сме принудени да се въоръжаваме почти изключително от Германия. При това положение България е изложена на опасността да ѝ се поставят от германска страна политически условия... Следва една очаквателна политика.“

Инструкция на министър-председателя Георги Кьосеиванов до българските дипломати в чужбина, 19 април 1939 г.

5. Предложения на легалната опозиция за излизане от държавната криза

„Подписаните представители на политическите сили в България, събрани в един от най-тежките моменти за отечеството, намираме, че е необходимо: 1. Да се преустанови положението на война с Англия и Съединените щати. 2. Да се поведе открито искрена и приятелска политика с нашата освободителка Русия. 3. Да се оттеглят войските ни от земите, за които България никога не е претендирала. 4. Да се установи строго спазване на конституцията и гарантираните от нея демократически права и свободи на гражданите. 5. За осъществяването на тая политика да се образува едно народно конституционно правителство, ползващо се с доверието на българския народ.“

Обръщение на легалната опозиция към управляващите, 12 август 1944 г.

- *Представете док. 3 и 5. • Кои са авторите им?*
- *Колко време ги делят? • Как са отразени в тях причините за включването на България във войната и последиците от нея за българите?*

4. Новият стар съюзник. Цар Борис III на посещение в Германия, с Адолф Хитлер, юни 1941 г.

6. Жилищна сграда в София, разрушена от бомба, 1944 г. През декември 1941 г. под германски натиск управляващите обявяват война на Великобритания и САЩ. Те смятат войната за „символична“, защото български войски няма да воюват срещу двете велики сили, но през 1943 – 1944 г. тя се превръща в реална. От бомбите са убити 4208 души, над 12 хиляди сгради са разрушени.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Защо връщането на Южна Добруджа е успешна стъпка към осъществяването на националното обединение?
2. Обобщете причините, поради които България се включва във Втората световна война на страната на Тристранния пакт.
3. Кои са проявите на държавната криза през август 1943 г.? Как управляващите се опитват да излязат от нея?
4. Начертайте линия на времето с най-важните събития от периода 1939 – 1944 г. за България.
5. Обсъдете: могла ли е България да не участва във Втората световна война на страната на Германия?

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

Направете проучване в интернет и съставете исторически портрет на цар Борис III: а) родители и образование; б) отношение към политическите партии, парламентаризма и държавните преврати от 1923 и 1943 г.; в) позиция по включването на България в Тристранния пакт и антиеврейската политика на правителството; г) причини за смъртта му на 28 август 1943 г. Дайте своята аргументирана оценка за противоречивата личност на третия български монарх след Освобождението.

„КОЙТО СПАСИ ЕДИН ЖИВОТ, СПАСЯВА ЦЕЛИЯ СВЯТ“ Антиеврейска политика и спасяване на българските евреи

Хронология на събитията

23 януари 1941 г. – В България влиза в сила Закон за защита на нацията по подобие на антиеврейските закони в хитлеристка Германия.

20 януари 1942 г. – Конференция на нацисткия елит за „окончателно решение на еврейския въпрос“ – унищожаване на всички 11 милиона евреи в Европа.

14 октомври 1942 г. – Германия отправя искане към България да депортира своите евреи.

22 февруари 1943 г. – Тайно споразумение за депортиране на 20 хиляди евреи от „новите земи“.

2 март 1943 г. – Българското правителство одобрява споразумение за 12 хиляди евреи от „новите земи“ и 8000 евреи от „старите граници“.

3 март 1943 г. – Над 11 хиляди евреи от Македония и Беломорието са предадени на германците от българските власти и загиват в лагера на смъртта „Треблинка“.

7 – 8 март 1943 г. – Започват арести на евреи в много български градове. Делегация от четирима граждани българи от Кюстендил уведомява Димитър Пешев.

9 март 1943 г. – Пешев и група депутати принуждават министъра на вътрешните работи да отмени депортацията. Митрополит Кирил защитава пловдивските евреи.

19 март 1943 г. – Димитър Пешев предава на Богдан Фипов протестно писмо, подписано от 43-ма депутати.

20 май 1943 г. – Цар Борис III отклонява следващ германски план за депортация.

Антиеврейски закон и реакция на българското общество

1. Законът за защита на нацията:

- Забранява бракове между българи и евреи.
- Забранява упражняване на определени професии и притежаване на дялове в предприятия от евреи.
- Налага на еврейското население извънреден данък върху имуществото.
- Задължава евреите да носят жълта звезда („давидова значка“) за идентификация.
- Налага полицейски час за евреите.
- Определя за евреите отделни магазини за храни.
- Забранява им да се движат по отделни улици.
- Принуждава мъжете евреи до 55 години да работят в „трудови лагери“ по 6 – 7 месеца в годината.

2. Писмо на писатели до Народното събрание

„Нашето законодателство не бива да отбележи един закон, който ще пороби част от българските поданици и ще остане една черна страница в нашата най-нова история. Българското племе в своето историческо минало е било преследвано и унижавано. Нашите бащи живо помнят срама от игото... Нима и ние по подражание трябва да тръгнем по един опасен път и да отречем себе си като свободен и културен народ.“

София, октомври 1940 г.

3. Телеграма до Народното събрание

„Със Закона за защита на нацията се насилват демократичните и човешки принципи на българския народ. Потресени сме от такива реакционни закони, които внасят разединение.“

Работници от хранителната индустрия,
Пловдив, 19 ноември 1940 г.

4. Позиция на Българската православна църква

„Въпросът за отношението ни към евреите е ясен. Ние сме християни и стоим на почвата на Христовото учение за равноценността на всички човеци пред Господа, без оглед на произход, раса и култура. Следователно трябва да се застъпим за евреите.“

Издаване на митрополит
Кирил Пловдивски, декември 1940 г.

5. Позив от граждани, разпръскван по улиците

„Драги граждани, евреи, родени и израсли в България..., вие сте част от народа и за вас няма друга родина. Нашите велики борци за свобода Левски, Ботев, Каравелов винаги заявяваха, че се борят за свободна България, в която всички граждани ще бъдат равни пред законите без разлика от народност и вяра. Същите права се гарантираха и в Конституцията, която фашистките разбойници потъпкаха...“

Граждани от София, октомври 1942 г.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. В каква обстановка е приет Законът за защита на нацията? (Използвайте хронологията.)
2. Защо законът противоречи на Конституцията?
3. Какви форми на протест използва българското общество? От кои слоеве са авторите на документите? С какви аргументи те осъждат закона?
4. Подчертайте думите, които изразяват отношението към евреите на техните съграждани.
5. Направете изводи за гражданските и религиозните ценности на българското общество.

Опитът за депортация и спасението

1. Действията на митрополит Кирил Пловдивски

„Бяха арестувани на 9 срещу 10 март в 3 часа през нощта около 1500 – 1600 души от Пловдив... Чакаше се специален влак на гарата, за да ги откара в Полша. Възмущението сред гражданството беше голямо. Нямах какво да сторя, освен да действам съгласно решенията на Светия Синод и внушенията на моята съвест. Изпратих телеграма на Негово Величество Царя, в която го молах в Божие име да има милост... Повиках полицейския началник и го замолих да съобщи на правителството, че... си запазвам по този въпрос свободата на действие, както ми диктува съвестта... После дойдоха при мен и покръстените от еврейски произход. Утеших ги и им казах, че ако се чувстват застрашени, им давам убежище в моя дом... За чест на българската полиция, трябва да кажа, че тя се държа добре към арестуваните.“

Донесение на митрополит Кирил на заседание на Светия Синод на Българската православна църква, 20 март 1943 г.

2. Протестът на Димитър Пешев и 42-ма народни представители

„Уважаеми Господин Министър-председателю, Ние не можем да допуснем, че се е възнамерявало изпращането на тези хора извън България... Такава мярка е недопустима не само защото тези хора, нелишени от българското си поданство, не може да бъдат изгонвани вън от страната, но и защото това би била една пакостна и с тежки политически последици за страната мярка. Тя би лепнала на челото на България незаслужено едно петно... Напълно излишно е да се прибегва до нови и жестоки мерки, които може да доведат до обвинение в масово убийство. То би лежало преди всичко върху правителството, но сигурно ще надхвърли него и ще падне върху главата на България... Един елементарен правов ред е нужен в управлението, както въздухът е нужен за живота. Честта на България и нейния народ е политически капитал от най-голяма стойност и затова никому не е позволено да го разпилява.“

Писмо до министър-председателя Б. Филов, София, 17 март 1943 г.

3. Реакцията на нацистка Германия

„Обикновеният българин не разбира смисъла на борбата срещу еврейството, още повече че и расовият въпрос по природа не му е понятен... Аз съм твърдо убеден, че министър-председателят и правителството желаят окончателно решаване на еврейския въпрос. Но те са свързани с българския народ, комуто липсва възпитание, каквото ние имаме. Отраснал с арменци, гърци и цигани, българинът не намира у евреите недостатъци, които да оправдаят мерки срещу тях.“

Донесение до германското правителство от Адолф-Хайнц Бекерле (пълномощен министър на Германия в България), юни 1943 г.

Кирил, митрополит пловдивски (1938 – 1953), патриарх на Българската православна църква (1953 – 1971). Удостоен с почетното звание на държавата Израел „праведник на света“.

Димитър Пешев (1894 – 1973) е юрист по образование. Министър на правосъдието (1935 – 1936), подпредседател на Народното събрание. Гласува Закона за защита на нацията. Заради писмото си е свален от поста. След 9 септември 1944 г. е осъден на 15 години затвор за антиеврейска дейност. Признат е за „праведник на света“.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Представете документите: вид, автор, време и обстановка на създаване. (Използвайте хронологията.)
2. Оценете действията на митрополит Кирил от религиозна, хуманна и гражданска гледна точка. Защо според вас той дава показания пред Светия Синод?
3. Кой е Димитър Пешев? Как аргументира своята позиция: юридически, политически и граждански?

4. Направете историческа оценка на личността и действията на Димитър Пешев и митрополит Кирил.
5. Кой е Бекерле? Как той обяснява отказа на българското правителство да депортира евреите? Може ли да се гордеем като българи с оценката му?
6. Проучете произхода на заглавието на урока. Научете повече за българи, съдействали за спасяването на евреите. Дайте своята оценка за тях.

БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И ОБЩЕСТВО (1878 – 1944)

Най-важното накратко

ВЪЗОБНОВЯВАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ започва с приемането на Търновската конституция, която гарантира правата на всички български граждани. Правителствата работят за европеизация и модернизация на държавата и обществото. Въпреки трудностите България постига своята Независимост и се утвърждава като силна държава на Балканите.

НАЦИОНАЛНИЯТ ВЪПРОС става централен за българската политика. Желанието да се обединят разпокъсаните от Берлинския конгрес земи и части от българската нация, е сред водещите задачи на управляващите през целия период. С цел да го разреши, България извършва Съединението и участва в двете Балкански войни, в Първата и Втората световна война.

ПОЛИТИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ е сложно и противоречиво. През по-голямата част от периода България се развива демократично, но преживява и кризи: абдикациите на първите двама владетели (княз Александър I и цар Фердинанд), превратите през междувоенния период, авторитарния режим на цар Борис III. Политическата система в България е многопартийна. Известни държавници са: Стефан Стамболов, Константин Стоилов, Александър Малинов и др.

СТОПАНСТВОТО се развива динамично. Държавата подпомага напредъка на местната индустрия и земеделието. Строят се пътища, железопътни линии и пристанища. България се доближава до европейските стандарти, но остава предимно земеделска държава.

ОБРАЗОВАНИЕТО И КУЛТУРАТА на свободна България също напредват бързо. Открити са няколко висши училища. Професионални писатели, художници, архитекти, учени създават модерния облик на българската култура.

МОДЕРНИЗАЦИЯТА на обществото е видима. Населението се увеличава, променя се обществената структура, условията на живот се подобряват и следват европейските стандарти.

ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА е пореден опит за решаване на националния въпрос. Тя завършва трагично за България, която се включва на страната на Германия. Българското общество успява да спаси от лагерите на смъртта българските евреи от старите предели.

Задача 1. Съставете изречения с думите и изразите: конституция, граждански и политически права, модернизация, политическа партия, княз, цар, абдикация, авторитарна власт, опозиция, парламентарни избори.

Задача 2. Представете чрез схеми причините и последиците от:

- Сръбско-българската война;
- политиката за насърчаване на родната индустрия;
- участието на България в Първата световна война;
- спасяването на българските евреи.

Задача 3. Прочетете писмения извор и отговорете на въпросите.

Описание на България в реч на политика д-р Никола Геннадиев, 1906 г.

„Преди 30 години народът търсеше поука в страниците на църковните книги. Днес всяко село има училище, а София се гордее с величествени храмове на науката... Преди 30 години нямаше български войник. Днес една мощна армия е щит на отечеството. Преди 30 години в България живееше едно робско племе... Днес нашето отечество се населява от един енергичен, напредничав народ, който с гигантски крачки върви към прогреса... сред удивлението на приятели и врагове.“

- Кои периоди сравнява авторът на речта?
- Достоверно ли описва промените в България?
- Кои са „храмовете“ на науката в София?

Задача 4. Коя е лично за вас най-забележителната историческа личност от изучения период? Аргументирайте избора си.

Задача 5. Разпознайте и надпишете културните паметници. Обсъдете каква е тяхната стойност за българската история и за самочувствието ни като българи и европейци.

Задача 6. Проверете самостоятелно знанията си.

1. С коя дума може да се опише Търновската конституция?

- А) консервативна
- Б) либерална

- В) авторитарна
- Г) демократична

2. Защо се поражда българският национален въпрос?

- А) заради влизането в сила на Санстефанския договор
- Б) защото България е освободена от Русия

- В) защото Берлинският договор разделя българите
- Г) поради Сръбско-българската война

3. В кой вариант събитията са подредени в хронологичен ред?

- А) Първата Балканска война, Съединението, Независимостта, подписването на Ньойския договор
- Б) Съединението, Независимостта, Първата Балканска война, подписването на Ньойския договор
- В) Съединението, Независимостта, подписването на Ньойския договор, Първата Балканска война
- Г) Независимостта, Съединението, подписването на Ньойския договор, Първата балканска война

4. Кое важно събитие се е случило през 1923 г.?

- А) На власт идва БЗНС.
- Б) Сключен е Ньойският мирен договор.
- В) БЗНС е свален от власт чрез преврат.
- Г) БЗНС е свален от власт след избори.

5. Кое е т.нар. „златно десетилетие“ на България?

- А) последното десетилетие на XIX в.
- Б) периодът между 1930 и 1940 г.
- В) първото десетилетие след Освобождението
- Г) първото десетилетие на XX в.

6. С управлението на кой български владетел е свързано изображението?

- А) княз Александър I
- Б) цар Фердинанд
- В) княз Фердинанд
- Г) цар Борис III

7. От времето на коя война е снимката?

8. Кое събитие е подготвено от българската организация, от чиято програма е даденият откъс?

„Целта на БМОРК е придобиване на пълна политическа автономия на Македония и Одринско.“

- А) Кресненско-Разложкото въстание
- В) Съединението на България
- Б) Първата балканска война
- Г) Илинденско-Преображенското въстание

9. Кое НЕ е вярно за стопанските закони от 1895, 1905 и 1911 г.?

- А) Подпомагат местните производители.
- Б) Насърчават откриването на фабрики.
- В) Въвеждат ниски мита за вносните стоки.
- Г) Дават привилегии на български предприемачи.

10. След 1935 г. управлението се определя като авторитарен царски режим, защото:

- А) министрите имат неограничена власт
- Б) управлението е партийно, но без парламент
- В) царят контролира правителствата
- Г) отнети са всички свободи на гражданите

11. Кое твърдение за българската култура и образование в края на XIX и началото на XX в. НЕ е вярно?

- А) Образованието е задължително и безплатно.
- Б) Читалищата са заменени от музеи и библиотеки.
- В) Българската наука се развива в синхрон с европейската.
- Г) Творят писатели и поети като Иван Вазов, Пенчо Славейков, Алеко Константинов, Димчо Дебелянов

12. Представете събитието, изобразено на снимката.

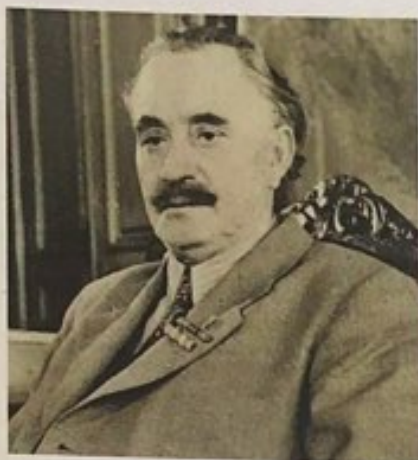
А) Коя е сградата и къде се намира тя?

Б) Кой и кога разрушава тази сграда?

В) По какъв начин е разрушена?

Г) Коя е основната причина за това?

ПРОМЯНАТА В ПОЛИТИЧЕСКАТА СИСТЕМА (1944 – 1947)

1. Георги Димитров (1882 – 1949) организира въстанието от септември 1923 г., наредено от Коминтерна. Обвинен е от нацистите за палежа на Райхстага през 1933 г. Оправдан и освободен, получава убежище в СССР. Ogлавява Коминтерна и е близък до диктатора Сталин.

2. Никола Петков (1893 – 1947) участва в правителството на Кимон Георгиев. През 1945 г. оглавява БЗНС и излиза в опозиция. През 1947 г. е арестуван в парламента. Обвинен в шпионаж и подготовка на държавен преврат, е осъден на смърт и обесен.

Референдум – пряко гласуване на гражданите по важен въпрос от национално или местно значение.

Комунистически режим – управлението на Комунистическите партии в България и страните от Източна Европа под контрола на СССР.

Кога съветската армия навлиза в българската територия?

ПОЛИТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ ПРЕЗ ПРЕХОДНИЯ ПЕРИОД

През нощта на 8 срещу 9 септември 1944 г. Комунистическата партия и ръководеният от нея Отечествен фронт извършват държавен преврат. Съставено е правителство на ОФ начело с Кимон Георгиев от комунисти, представители на „Звено“, леви земеделци и социалдемократи. От самото начало, с решаващото присъствие на съветската армия в България, в него надделяват комунистите.

Правителството обявява, че ще възстанови Търновската конституция и правата на гражданите, но заявява също, че ще прочисти „противонародните елементи“ и ще организира „народен съд“ над виновниците за въвличането на България във войната.

Започват уволнения в министерствата, общините, армията, съда и полицията. На 10 септември е създадена Народна милиция от верни на комунистите хора **3**, **6**. Хиляди българи (между 18 хиляди и 30 хиляди души) са избити без съд и присъда. Народното събрание е разпуснато и правителството управлява с наредби-законали.

Пред „Народния съд“ (декември 1944 – май 1945 г.) са изправени около 11 хиляди души и са осъдени над 9000, от които 2730 – на смърт. Сред тях са регентите, министрите, депутати, царски съветници, съдии, банкери, журналисти, военни **4**.

В края на 1944 г. са създадени лагерите – т.нар. „трудова-възпитателни общежития за политически опасните лица“, в които се затварят хора без съдебен процес **5**. Насилията и диктатът на комунистите в ОФ карат повечето социалдемократи и земеделци да излязат в опозиция през лятото на 1945 г.

Междувременно, от октомври 1944 до май 1945 г., българската армия се включва активно във военни действия на страната на Антихитлеристката коалиция. Тя воюва храбро в Югославия, Австрия и Унгария при р. Драва **7**. С това България дава своя принос в общите усилия за победата над нацизма.

ЛИКВИДИРАНЕ НА МНОГОПАРТИЙНАТА СИСТЕМА

Една от първите цели на новата власт е премахването на монархията. В разрез с Търновската конституция е проведен **референдум** и на 15 септември 1946 г. България е обявена за „народна република“. Министър-председател става Георги Димитров **1**. През 1947 г. опозиционният лидер Никола Петков е осъден на смърт и обесен, а ръководеният от него БЗНС „Никола Петков“ – забранен **2**.

Смазването на политическата опозиция ликвидира възможността за развитие на България по демократичен път. На 4 декември 1947 г. е приета нова, републиканска конституция. С нея се създават условия за налагане на открита комунистическа диктатура.

На 9 септември 1944 г. е извършен преврат и България е окупирана от съветската армия. Започва процес на бързо налагане на комунистически режим от съветски тип.

3. Участници във въоръжената комунистическа съпротива (партизани), септември 1944 г. Според справка, направена от Комунистическата партия за техния състав, около 60% са привърженици на комунистите, главно младежи, останалите са безпартийни; 70 – 75% са селски бедняци, около 20% – работници, останалите са от интелигенцията. Числеността им към 9 септември 1944 г. е около 10 хиляди души.

4. Осъдени изслушват присъдите си от „Народния съд“. На преден план – регентите проф. Богдан Филев, княз Кирил – брат на цар Борис III, и ген. Никола Михов.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

5. Създаването на лагерите

Чл. 1. Лица, опасни за държавния ред и сигурност, могат да бъдат принудително настанявани в особени трудово-възпитателни общежития, обзаведени при някои държавни стопанства или предприятия, или в определени селища, и поставени под надзора на Народната милиция. Чл. 2. Настаняването става с мотивирана заповед на министъра на вътрешните работи. Чл. 3. Срокът за престояването не надминава шест месеца, освен ако бъде подновен с нова мотивирана заповед от министъра на вътрешните работи."

Наредба-закон за трудово-възпитателните общежития за политически опасните лица,
20 декември 1944 г.

● Спазва ли се конституционният ред за съдебен процес при затваряне на хора в лагерите? ● Точно определен ли е срокът, или може да се продължава произволно?

6. Отделение на Народната милиция

7. Сражението при р. Драва. Худ. Д. Гюдженев

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Обяснете кои външнополитически събития обуславят смяната на режима в България на 9 септември 1944 г. Как е извършена тя?
2. Посочете три ключови събития от периода 1945 – 1947 г., които отразяват особеностите на политическата система.
3. С какви мерки Комунистическата партия укрепва своите позиции в обществото и държавата?

ТЕМА ЗА ПРОУЧВАНЕ

Проучете и напишете съобщение от една страници за участието на България в разгрома на нацистка Германия на страната на Антихитлеристката коалиция през септември 1944 – май 1945 г.

УСТАНОВЯВАНЕ НА ТОТАЛИТАРНО УПРАВЛЕНИЕ

Как комунистите се закрепват във властта до 1947 г.?

БЕЛЕЗИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА СИСТЕМА НА КОМУНИЗМА

След 1947 г. в България и в другите държави под контрола на СССР са установени **тоталитарни режими** от съветски тип. Техен основен белег е срастването на Комунистическата партия с държавата. До 1949 г. в България са разпуснати всички други политически партии. Остава само БЗНС, който губи своята самостоятелност. Установена е еднопартийна система и БКП бързо се сраства с държавата. Партийните органи започват да дублират държавните и фактически да ръководят държавата.

Комунистическата партия налага пълен контрол върху армията и органите за поддържане на вътрешния ред. Тя ликвидира свободата на словото и контролира средствата за информация – вестници, радио и телевизия. Всички хора са обхванати в задължителни масови организации. Работещите членуват в единствения профсъюз. Младешките над 14 години – в младежката организация на БКП – Димитровския комсомол. Въвлечени са дори децата, които на седем години стават „чавдарчета“, а на девет години са приемани в пионерската организация „Септемврийче“. Важен белег на тоталитарния режим е безкритично възвеличаване на вождя – т.нар. **култ към личността**. По съветски образец след 1948 г. започват скалъпени съдебни процеси срещу комунистически дейци, обвинени в шпионаж. Вторият човек в държавата и партията Трайчо Костов е осъден на смърт и обесен. След смъртта на Димитров (1949) култът към него достига невиждани размери **5**.

РЕЖИМЪТ НА ВЪЛКО ЧЕРВЕНКОВ

От 1950 г. начело на партията и държавата застава Вълко Червенков **1**. Репресиите и терорът стават повсеместни. В концентрационни лагери са затворени хиляди хора без присъди. Най-големият от тях е „Белене“. Семействата им са принудително изселени в отдалечени райони **3**. Режимът започва гонения срещу Българската православна църква, Католическата църква **2** и евангелските църкви. Политическите репресии се извършват от Държавна сигурност. Нейните агенти проследяват истински и мними врагове, ръководят лагерите и изселванията. В обществото се възцарява атмосфера на страх.

ВЪОРЪЖЕНА СЪПРОТИВА СРЕЩУ КОМУНИСТИЧЕСКИЯ РЕЖИМ

Още през 1944 г. срещу режима започва въоръжена съпротива, известна като горянско движение. До 1948 г. в него се включват хора, свързани със старата власт – военни, полицаи и др. През втория период (1948 – 1954) горянското движение става масово. Хиляди селяни се съпротивляват срещу отнемането на земята им. Най-голяма е групата на Георги Стоянов – Търпана, в Сливенския Балкан. Едва към 1956 г. режимът успява да смаже горянското движение, което е сред най-продължителните въоръжени съпротиви срещу комунистически режими в Източна Европа.

След 1947 г. в България е установен тоталитарен режим. Цялата власт в държавата е в ръцете на Комунистическата партия, която унищожава демокрацията и управлява с насилие.

1. Вълко Червенков
(1900 – 1980)

2. Евгений Босилков (1900 – 1952). Католически епископ, осъден на смърт заедно с още петима духовници. Не е известно къде е погребан. През 1994 г. папа Йоан Павел II го обявява за блажен.

Тоталитарно управление (режим)

– политическа система, при която управлява една партия, напълно сраснала се с държавата, която чрез органи за репресия упражнява пълен (тотален) контрол върху всички области на живота на обществото и всеки негов член.

Култ към личността – възвеличаване, създаване на идеализиран, героичен образ на водача при тоталитарните режими, чрез всички средства на пропагандата.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Политически репресии – изселвания

„От 1944 до 1950 г. включително са изселени вражески елементи от столицата, от други големи градове и от пограничните райони на страната. Поради липса на централизация в изселването не могат да се дадат точни данни за всички. От направената картотека се установи, че до 1950 г. са били изселени:

1. От София – около 2500 семейства.
  2. От гр. Сталин (Варна) – 132 семейства.
  3. От гр. Бургас – 42 семейства.
  4. От гр. Г. Оряховица – 19 семейства.
  5. От гр. Стара Загора – 4 семейства.
- Всичко ..... 2696 семейства.
Изселени от пограничните райони ..... 2806 семейства.“

Справка на МВР, 1951 г.

● Като какви са определени изселените от властта? ● Как преценявате мащабите на тези действия? ● Защо те се определят като политическа репресия?

5. Култът към личността

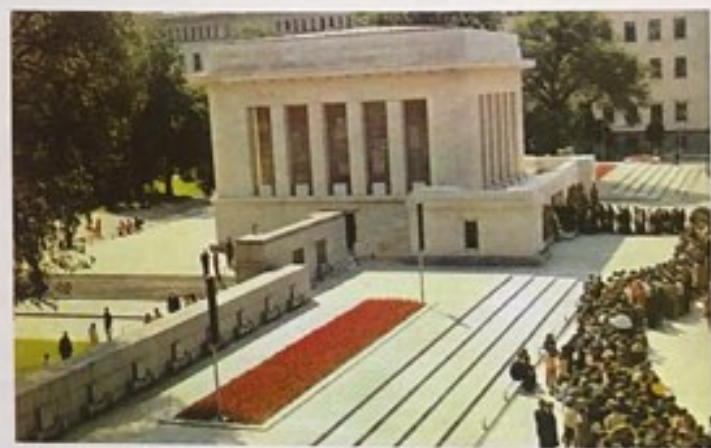
„Култът не бе израз на фанатична почит или страстна вяра, а на страх... Най-напред бяха агитките, които скандираха до премалвяване „Сталин – Тито – Димитров“... Другият ритуал на култа беше цитатничество. Не си спомням събрание, на което всяка минута някой да не произнесе златното клише: „Както казва другарят Сталин... или Димитров...“. Една от най-пошлите изяви на култа бяха т.нар. „червени кърпички“. Във всяко предприятие човек можеше да види ъгъл, покрит с червен плат, пред който стоеше малък бюст на Сталин, Димитров... Една от най-трагикомичните прояви на култа бяха имената на улици, градове, села, фабрики, болници, училища и дори планински върхове, кръстени на живи партийни ръководители.“

По Георги Марков, „Задочни репортажи за България“, 1975 – 1978 г.

● Кои прояви на култа към личността описва авторът – писател политически емигрант? ● Какво е неговото отношение към това явление? А вашето?

4. Пропаганден комунистически плакат

6. Мавзолеят на Георги Димитров. След смъртта на вождя култът към личността му достига огромни размери. Тялото му е балсамирано и изложено за поклонение в специална гробница в центъра на София. Мавзолеят е разрушен през 1999 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Кои са основните белези на тоталитарната система, установена в края на 40-те години? Опитайте се да ги представите във вид на схема.
2. Кои са най-емблематичните примери на насилие и терор през този период?
3. Какво представлява горянското движение? Помислете защо въоръжената съпротива срещу режима няма шансове за успех.

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

Представа за мащабите на репресиите, извършени от комунистическия режим, дават числовите данни (по decommunization.org). До май 1947 г. са изселени над 28 хиляди души; политическите процеси до 1953 г. са над 100; през лагерите до 1962 г. минават около 250 хиляди българи. Дискутирайте: допустим ли е терорът „в името на народа“; може ли да се определи като „справедливо“ такова общество.

ОРГАНИЗАЦИИ НА ДЕЦАТА И МЛАДЕЖИТЕ ПРИ ТОТАЛИТАРНИЯ РЕЖИМ

Децата и младежите не са пощадени от тоталната мрежа, в която БКП влита всеки член на обществото. Възпитаването в преданост към комунистическата идея и партията започва още в ранна детска възраст. Използват се различни форми на пропаганда – песни, стихове, книги, съветски филми. Масови и единствени организации са: Чавдарската (7 – 9-годишни), Димитровската пионерска организация „Септемврийче“ (9 – 14-годишни) и Димитровският комунистически младежки съюз (ДКМС) (14 – 28 години). Ще разберем как са устроени те и кои свободи на личността са нарушени чрез включването на подрастващите в тях.

Чавдарските чети

В тях членуват всички деца от първи до трети клас. Приемането им става на 3 март – Деня на Освобождението. Техен патрон е легендарният хайдутин от XVI в. Чавдар войвода, но „Чавдар“ се нарича и партизанският отряд, в който участва Т. Живков. Символите им са: небесносиня триъгълна връзка, калпаче с лъвче, подобно на опълченското, и зелено знаме, подобно на хайдушкото. Организирано са във всеки училищен клас и поддържат връзка с пионерската организация и БКП.

1. Правила за поведение на чавдарчетата

„Чавдарчето родината свободна обича като своя майка родна.
Чавдарчето труда обича. На помощ първо се притичва.
Чавдарчето е примерно дете. Играе, пее, учи се, чете.
Малките чавдарчета са добри другарчета.
Чавдарчето учтиво поздравява, то възрастните хора уважава.
Чавдарчето е примерно вкъщи и във клас, то помни: „Пионер ще стана аз!““

Димитровската пионерска организация „Септемврийче“

Създадена е веднага след преврата на 9 септември 1944 г. от Комунистическата партия по подобие на детската организация в СССР. Членуват всички деца от четвърти до седми клас. Приемат се на 23 септември – деня, в който започва Септемврийското въстание (1923). Разделени са на отряди (към всеки училищен клас) и дружини. Стройната организация е йерархична: общински, градски, районни, окръжни организации. Символите са: червена връзка (чиито три върха и възел символизируют единството между комунисти, комсомолци и пионери), червено знаме (като на БКП), пионерска значка с лика на Г. Димитров.

3. Тържествена пионерска клетва

„Аз, димитровският пионер, тържествено обещавам пред другарите си и своя героичен народ да се боря всеотдайно за делото на Българската комунистическа партия, за победата на комунизма. Да бъда верен на заветите на Георги Димитров, да изпълнявам законите на димитровския пионер. Обещавам да бъда достоен гражданин на моето мило отечество – Народна република България.“

4. Дружинни ръководителки рапортуват на пионерски сбор.

Пионерският поздрав е: „Бъди готов!“, с отговор: „Винаги готов!“. При тези думи пионерите вдигат дясната си ръка над челото с изпънати пръсти.

2. „Книжка на чавдарчето“

● Опишете символите на двете организации.

5. Марш на септемврийчетата

„Лейте в светлата родина,
септемврийчета безчет.
В стройни чети и дружини
дружно да вървим напред.
Да се учим, да работим,
да строим живота нов.
Гордо знаме ни е Ботев,
пръв учител – Димитров.“

Асен Босев

Димитровският комунистически младежки съюз

Комсомолът е единствената младежка организация при комунистическия режим. Тя се ръководи пряко от БКП и следва нейната структура. Създадена е по подобие на Ленинския комсомол в СССР. Активистите и щатните ръководители в ДКМС са привилегирани и са част от групата на „номенклатурата“. В ДКМС членуват „доброволно“ почти всички младежи приети след полагане на изпит. Възможно е да не бъдеш приет, ако произходът ти е „неблагонадежден“. При провинение може да бъдеш изключен. Неприетите и изключените не се допускат да учат в университет и имат трудности при намиране на работа.

6. Комунисти, комсомолци, пионери

„Комунистите родината изграждат,
комсомолците със тях строят.

Пионери, пионери!

Славен път ни чака – трудов път.

Комунисти, комсомолци, пионери
сме в един и същи строй.

Комунисти, комсомолци, пионери
заедно във труд и бой.“

Георги Авгарски

7. Клетва на студенти

ЗАДАЧИ ЗА ОБОБЩЕНИЕ

1. Опишете йерархичната свързаност на организациите в живота на децата и младежите, като добавите партията майка БКП. Представете ги в схема с формата на стълбца.
2. Как са потъпкани индивидуалните интереси на човека, за да се утвърдят правата на групата?
3. Какво е общото и различното в трите организации?
4. Какви характерни черти на „култа към личността“ откривате в организациите? Опишете ги.
5. Разпитайте своите дядо и баба в какви младежки организации са членували и какви са спомените им.

8. Комсомолци бригадири. Всички членове на ДКМС са задължени да участват в бригадирското движение.

1. Пропаганден плакат за първата петилетка. Оттогава изразът „пет за четири“ става синоним за нещо, направено бързо и некачествено.

2. Участници в бригадирското движение. Строеж на път през Прохода на републиката, 1946 – 1947 г.

Национализация – одържавяване; превръщане на частни предприятия в държавни чрез отнемане от собствениците им със или без изплащане на обезщетение.

Колективизация – принудително коопериране на земята, животните и инвентара на частните земеделски стопани по модела на СССР.

Задължителни държавни доставки – определени количества жито, мляко, месо, вълна, сено и др., които стопаните трябва да предават на държавата почти безплатно.

ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОМЕНИ В ГРАДА И СЕЛОТО

Как се развива българската икономика до 1939 г.?

УНИЩОЖАВАНЕ НА ЧАСТНАТА СОБСТВЕНОСТ В ГРАДА

След края на Втората световна война с помощта на САЩ демократичните държави бързо възстановяват икономиките си. Страните под диктата на СССР тръгват по друг път. Успоредно с налагането на тоталитарен режим основна цел на властта е да отнеме от хората тяхната собственост. В този огромен експеримент по модела на СССР е въведена и България.

В края на 1947 г. са приети закони за **национализация** на частните индустриални и минни предприятия и на банките. Те са ключови за укрепването на диктатурата. От една страна, властта цели да дискриминира заможните граждани, а от друга – да снабди държавата със средства за коренното изменение на икономиката. Отнети са над 6000 предприятия и 31 банки. Следват частните болници, хотелите, магазините, по-големите жилища. Одържавени са външната търговия и горите. До края на 1948 г. всички предприятия преминават в ръцете на държавата.

КОЛЕКТИВИЗАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО

По образеца на СССР започват и преобразования на село. Земята, животните, инвентарът на селяните принудително се обединяват в Трудово-кооперативни земеделски стопанства (ТКЗС) **4**. Тази политика, наречена **коллективизация**, променя живота на милиони хора. До 1948 г. те не са вкарвани масово в ТКЗС, но през 1948 – 1959 г. БКП си поставя за цел да премахне напълно частното земевладение. За да потисне съпротивата, властта използва т.нар. **задължителни държавни доставки** **3**. За повечето селяни влизането в ТКЗС е възможност да оцелеят, защото в тях се освобождават от доставките. Върху по-заможните селяни се упражнява и физическо насилие **3**.

УСКОРЕНО ИЗГРАЖДАНЕ НА ТЕЖКА ПРОМИШЛЕНОСТ

До 1944 г. България е традиционно земеделска страна. Режимът си поставя за цел да навакса изоставането, като бързо преустрои икономиката на основата на промишленото производство по съветски модел. Въвежда се държавно планиране на икономиката за периоди от пет години (петилетки). Целта е да се развият металургия, машиностроене, енергетика, химическа промишленост. Първата петилетка (1949 – 1953) е обявена за ударна за построяване на новото общество. Още в началото ѝ е издигнат лозунг планът да се изпълни за четири години **1**.

За мащабното строителство липсват и средства, и хора. На ключовите обекти се изпращат отряди от младежи – бригадири. С техния почти безплатен труд са построени пътища, жп линии, язовири и един нов град – Димитровград **2**. Третата петилетка (1958 – 1962) минава под мотото „пет за три“. С помощта на СССР израстват истински промишлени „гиганти“ **5**.

От 1947 г. комунистическият режим изцяло трансформира българската икономика по образеца на Съветския съюз. Чрез национализацията и коллективизацията частната собственост, пазарното стопанство и свободната инициатива са унищожени.

3. Колективизацията

А) Действия на режима

Е. Георгиев: ... Другари, действително ще трябва да се конфискуват храните на кулаците, неизпълнили наредбите си от зърнени храни, и да се разобличат повсеместно.

Г. Виденов: ... Тия от стопаните, които не са изпълнили задължителните продажби на зърнените храни, да бъдат подведени под отговорност и намясто съдят да ги осъди. В града също трябва да търсим храни.

С. Светозаров: Министерското постановление вече е слязло до населението и чорбаджиите са раздали храните си по приятели. Правя предложение да се блокират селата и се претърси всяка една къща.

Протокол от заседание на Окръжния комитет на БКП – Видин, 1950 г.

● Посочете три мерки, с които партийните функционери предлагат да се потуши съпротивата на селяните. ● „Кулаци“, по съветски маниер, са наричани средните селяни, които са „разкулачвани“ в СССР. ● Още с коя дума са наречени тези селяни? ● Какво съдържание се влага в нея? ● Защо мерките се утежняват?

Б) Спомени на потърпевшите

„Дори бай Давид се откъсна. Много пъти го виждали да плаче, прегръщайки двата си вола, внесени в ТКЗС. Сълзи ронел и над колата и плуга си. Все със своите волове и кола работел, все със своя си плуг орял.“

Спомен на агроном от гр. Димово, Видинско

„Когато стана ТКЗС-то, големо напрежение беше. Напрежение в този смисъл, че тука идваха и изнудваха хората с недоброволно записване... Отначалото доброволно, но след това насила. Музиката свири, музиката свири у двора, влизат вътре агитаторите. На някои, които са били по-чорбаджии, им извиват ръцете и ги принуждават да се подписват.“

Спомен на Й. Г. Г. от с. Брестовица

● Какво отличава тези източници от горния? ● Какви начини на провеждане на колективизацията и какви форми на принуда и репресия посочват двата източника? ● Как изглеждат събитията през очите на хората? ● Защо за тях разделянето с животните и земята им е драматично?

4. Жътва на лавандула в кооперативните полета в Задбалканските котловини, 1962 г.

5. Металургичният комбинат „Кремиковци“, близо до София. Открит е през 1963 г.

Друга емблема на социалистическата индустрия е металургичният комбинат „Ленин“ в гр. Перник, където е отлята първата българска стомана. Изграждането на промишлените „гиганти“ е извършено по почина и с намесата на СССР, не е съобразено с енергийните и суровинните възможности на страната и трайно замърсява българската природа.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Очертайте стъпките на режима, чрез които частната собственост в България е национализирана.
2. Какви са формите и инструментите за натиск върху селяните за вкарването им в ТКЗС?
3. Каква е целта на ускореното изграждане на тежка промишленост? Защо се използва държавно планиране?
4. Проучете кои промишлени „гиганти“ са изградени до края на 60-те години на XX в. Защо са наречени така?

ТЕМА ЗА ПРОУЧВАНЕ

Много популярни по времето на комунистическия режим са пропагандните лозунги и плакати. Обсъдете лозунгите: „Икономиката – икономична: дело на всеки!“ и „При капитализма човек експлоатира човека, а при социализма е обратното!“. Потърсете други примери, които днес звучат комично.

ОБЩЕСТВОТО ПРИ КОМУНИСТИЧЕСКИЯ РЕЖИМ

1. Тъкачка във фабрика.

Жените работят главно в леката промишленост, но навлизат и в типично мъжки професии с тежък физически труд. Пропагандата изтъква, че така в „социалистическото общество“ се постига равенство между мъжа и жената.

2. Жилищен комплекс „Западен парк“ в София, 1964 г. За получаване на апартамент в огромните комплекси от еднотипни блокове се чака с години и след записване в специални списъци.

Миграция на населението – преместване на хора с цел смяна на местоживеенето; може да бъде вътрешна – в рамките на държавата, или външна; сезонна – за определен период, или трайна; доброволна или насилствена (интерниране).

Каква е обществената структура на България до 1944 г.?

„НОМЕНКЛАТУРАТА“ – НОВАТА КЛАСА

Преобразяването на обществото започва веднага след преврата на 9 септември 1944 г. Първата цел е да се унищожи старият елит – индустриалци, търговци, творци, политици. Във вълната от убийства след преврата и от „Народния съд“ голяма част от елита е унищожена физически. Оживелите и семействата на осъдените са изселени или вкарани в лагери **3**. Имушеството им е отнето.

Според пропагандата новото общество е общество на пълното равенство, без класи. В действителност БКП създава нова привилегирована прослойка, наречена „номенклатура“. Това са хората на ръководни постове и техните семейства. За тях партията държава осигурява привилегии, недостъпни за обикновения човек: затворени ресторанти, магазини и почивни станции, по-добри здравни грижи, предимство при купуване на жилище и автомобил, при прием на децата и внуците им в университет и др. Системата от привилегии разделя дълбоко комунистическата върхушка от обикновените хора.

НОВИЯТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ЧОВЕК В ГРАДА И СЕЛОТО

След отнемането на земята започва миграция на населението към градовете. Стотици хиляди земеделци остават без прехрана и са принудени да станат фабрични работници **1**. Бързата миграция води до недостиг на жилища. През 1963 г. започва масово панелно строителство **2**. Новодошлите трудно се приспособяват към градския живот. Те престават да бъдат селяни, но не стават и граждани **6**.

Животът на село постепенно се нормализира. Възрастните получават право на малка земеделска пенсия. Ограниченията за броя на животните в домашното стопанство негласно отпадат. През 1970 – 1971 г. ТКЗС се обединяват в Аграрно-промишлени комплекси (АПК) с цел обвързване на производството и преработката на продуктите **5**. Трудът на село обаче остава най-нископлатен и непривлекателен **4**. Обезлюдяването на селата продължава.

НАСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

За четири десетилетия населението се увеличава с 2 милиона души **6**. Но с навлизането на градския начин на живот темпът на нарастването му спада. Българските турци остават 8 – 10% от населението въпреки две изселнически вълни към Турция. През 1958 г. режимът решава да прекрати чергарския начин на живот на ромите. В резултат от усядането и социалните придобивки ромската общност бързо нараства.

От края на 50-те години на XX в. властта предприема мерки срещу изповядването на исляма. Забраняват се традиционното облекло и публичните религиозни ритуали. Започва постепенна принудителна смяна на арабско-мюсюлманските имена на ромите, изповядващи исляма, и на българите мюсюлмани.

Тоталитарният режим унищожават елита на България от преди 9 септември 1944 г. и създава „новия социалистически човек“ и номенклатурата – новата управляваща привилегирована класа.

3. „Превъзпитанието“ на стария елит

А. Дядо ми
 Дядо ми е бил революционер през 30-те, богат приемач през 40-те. Бил е и в лагер през 50-те. Последните две неща разбрах през 1997 г. Седем години след демокрацията майка ми реши да сподели с мен семейната тайна. Че дядо ми е бил фабрикант. Че на нея не са ѝ давали да ходи на училище като малка. Че като студентка се е страхувала да не я изключат, ако разберат, че е от „буржоазен произход“. Веднъж даже я извикали пред партийната организация с тази цел. Така се запознали с баща ми – той бил активист в партията. След като се оженили, започнали да крият „произхода“ на дядо ми...”

Кристиан Филипов, в: „Аз живях социализма. 171 лични истории“, 2006 г.

Б. Поколения

„В нишката на моя път нося спомените и отговорностите на предшествениците ми – прадядо ми, убит в атентата в църквата „Св. Неделя“, прабаба ми, която останала млада вдовица, отглежда сама четирите си деца, баба и дядо по майчина линия, изселени затова, че дядо е бил царски офицер, баба и дядо по бащина линия, изселени затова, че са създали първата българска фабрика за коркови изделия, майка ми и баща ми, изселвани затова, че са били техни деца, аз – изселена на 3-годишна възраст затова, че съм тяхна дъщеря. Не мога да разкажа в една страница всичките нечовешки унижения, през които е преминал техният живот. Те не доживяха рухването на социализма. Не се оплакваха – страхуваха се техният живот да не попречи на моя.“

Юлия Сматракалева, в: „Аз живях социализма. 171 лични истории“, 2006 г.

● *Представете източниците: автори, вид, време на създаване.* ● *Какви форми на репресия са упражнени над семействата на авторите?* ● *Защо хората са криели „буржоазния си произход“ от своите деца, а самите те – от обществото?*

● *Може ли да се твърди, че тоталитарният режим е имал за цел не само да унищожи стария елит, но и да заличи паметта за него?*

4. Труженички от ТКЗС в обедна почивка, 60-те години на XX в.

5. Производство на консерви в АПК

Година	Общ брой на населението	Селско население
1946	7 029 349	75,3%
1956	7 613 709	66,4%
1965	8 226 564	53,5%
1975	8 727 771	42,0%
1985	8 948 649	35,2%

6. Населението на България (1946 – 1985)

● *Как си обяснявате, че до 1975 г. всяка година над 100 хиляди души се превръщат от селяни в граждани?* ● *Как се променя структурата на населението?*

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Кои обществени групи и прослойки изчезват и кои се появяват в „социалистическото общество“? Защо?
2. Кои са причините за бързия спад на селското население в България и за нарастването на градското?
3. Характеризирайте „панелния човек“. Ако живеете в панелен блок, споделете какви са предимствата и недостатъците на този вид жилище.

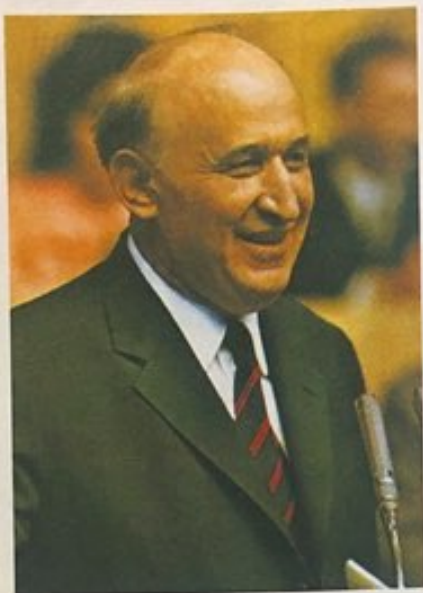

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

Дискутирайте: как са се чувствали хората в резултат на обществените трансформации в България през 50-те и 60-те години на XX в. Поставете се на мястото на различните прослойки и дискутирайте какво е било несправедливо в отношението към тях, имало ли е положителни промени.

РЕЖИМЪТ НА ТОДОР ЖИВКОВ

С какви средства укрепва тоталитарният режим в България?

1. Тодор Живков (1911 – 1998) участва във въоръжената съпротива (1941 – 1944). Той е най-дълго управляващият диктатор в комунистическия лагер. През 1990 г. е арестуван и обвинен в редица престъпления. Делата са прекратени с неговата смърт.

2. Манифестация на 9 септември в София. Денят на преврата е обявен за национален празник. На официалните празници хората са задължавани да минават под строй пред специална трибуна и да приветстват върхушката на БКП и държавата.

ПЪТЯТ КЪМ ЕДНОЛИЧНАТА ВЛАСТ

След смъртта на Сталин в СССР започват промени. През 1956 г. новият лидер Хрушчов разкрива част от престъпленията на Сталиновия режим и осъжда култа към него (1956). През 1956 г. е свикан и Априлският пленум (съвещание) на Централния комитет на БКП. Вълко Червенков – „българският Сталин“, е критикуван и понижен. Първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков спечелва доверието на СССР и отстранява съперниците си за властта. През 1962 г. той става едновременно министър-председател и пръв ръководител на БКП **1**.

ЛИЧНИЯТ РЕЖИМ

Качеството на живота в България постепенно се променя **4**. Подобрената медицинска помощ, достъпното образование, възможностите за работа започват да дават резултати. Панелното строителство осигурява малки жилища за хиляди семейства **5**. В сравнение със Западна Европа качеството на живота е ниско, но за обикновените хора успехите са впечатляващи. Затова, въпреки липсата на права, критиките към режима са слаби **2**.

През 1971 г. е приета нова конституция, в която е записано, че БКП е ръководна сила в държавата и обществото **3**. Създаден е Държавен съвет – нов орган с огромни правомощия, начело с Тодор Живков. Така цялата власт е в ръцете му, а на ръководни постове той поставя членове на семейството си. Портретът му е навсякъде, посвещават му се стихотворения и филми **6**.

Под привидната стабилност обаче се заражда недоволство, което тихо започва да подкопава системата. Отделни представители на интелегенцията имат смелостта явно да изразят несъгласие с режима: писатели като Георги Марков **6**, Блага Димитрова, Радой Ралин; учени като Желю Желев; карикатуристите Тодор Цонев и Борис Димовски и др.

„ВЪЗРОДИТЕЛНИЯТ ПРОЦЕС“

През 1984 г. в пълна секретност върхушката на БКП започва кампания за масова смяна на арабско-мюсюлманските имена на българските турци. С участието на местната власт, милицията, Държавна сигурност и армията са преименувани 840 хиляди души и дори починалите им близки. Пропагандата нарича тази политика „Възродителен процес“.

БКП се опитва да убеди обществото, че хората сами са възродили спомена за своя български произход и са сменили имената си доброволно. Мерките включват забрана да се говори турски на обществени места, да се изповядва ислямът, да се носи традиционно облекло и др. Грубото посегателство върху правата и достойнството на стотици хиляди български граждани е осъдено в чужбина като престъпление.

Личният режим на Живков продължава почти 30 години. Въпреки че смекчава репресиите и се стреми към подобряване на качеството на живота, тоталитарният му характер се запазва.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Какво е „социалистическо общество“?

Чл. 1. Народна република България е социалистическа държава на трудещите се от града и селото начело с работническата класа. Ръководната сила в обществото и държавата е Българската комунистическа партия...

Чл. 6. Представителните органи се избират въз основа на всеобщо, равно и пряко изборително право с тайно гласуване... Чл. 13. Икономическата система... се

основава на обществената собственост върху средствата за производство, изключва експлоатация на човек от човека... Чл. 39. Възпитанието на младежта в комунистически дух е задължение на цялото общество...

Чл. 47. Всеки гражданин има право на безплатна медицинска помощ... Чл. 54. Гражданите имат свобода на словото, печата, събранията, митингите, манифестациите... Чл. 67. Народното събрание съединява законодателната и изпълнителната дейност... Чл. 90. ...Държавният съвет, като висш орган на Народното събрание,

осигурява съединяването на законодателната с изпълнителната дейност."

Конституция на Народна република България, 1971 г.

● Защо членове 1, 67 и 90 от основния закон имат тоталитарен характер? ● Реално ли е упражняването на политическите и гражданските права, определени в членове 6 и 54?

4. Супермаркет в гр. Толбухин, дн. Добрич, 1974 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. С какви стъпки Живков утвърждава едноличната си власт?
2. Кои обществени промени допринасят за запазването на неговия режим толкова продължително?
3. В какво се изразява култът към личността на Живков?
4. Опишете държавния и обществения ред след 1971 г. и докажете тоталитарния им характер. Използвайте и знанията си от тема 57.
5. Обсъдете т.нар. „Възродителен процес“. Защо тази политика на БКП се определя като престъпление на режима?

5. Семейство на работник се радва на новия си дом с телевизор. Пропагандна снимка от 1964 г.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

6. Култът към личността на Живков

„Докато култът към Сталин идваше от партийния фанатизъм, то култът към Живков идваше от добре направените сметки. Целият възторг и цялото възхищение бяха в резултат на получен по-голям обществен кокал... Сигурно на пръсти се броят по-известните имена в българския културен живот, които не са обядвали и вечеряли с първия секретар. Той ходеше на лов с Емилиян Станев и други писатели ловджии, устройваше вечери с поети и драматурзи, посещаваше художествени ателиета, събираше музиканти, заобикаляше се с популярни актьори... Флиртът с интелигенцията доведе до купища медали и звания, до пълно битово задоволяване... Но всичко това беше част от средствата, с които първият секретар си служеше, за да възпре и омамоумости непокорството, за да откъсне интелигенцията от каквото и да е сериозен контакт с народа, за да я държи в позицията на партиен храненик.“

Георги Марков, „Задочни репортажи за България“, 1975 – 1978 г.

● Как писателят обяснява култа към личността на Живков? ● С какви средства си служи Живков, за да държи в покорство интелигенцията?

МАШИНА НА ВРЕМЕТО

Върнете се мислено в средата на 80-те години на XX в. Поставете се на мястото на: работник в завод, представител на интелигенцията, партиен ръководител, български мюсюлманин, служител в Държавна сигурност. Щяхте ли да сте доволни от живота си, можехте ли и как да изразите недоволство от режима? Обосновете отговорите си.

ДА ЖИВЕЕШ ПРИ „СОЦИАЛИЗМА“

Близкото минало през личните истории

Спомените на хората за миналото са толкова разнообразни, колкото е многолика самата история. Докато науката се стреми към *обективност*, личните преживявания на хората са *субективни*. Но за изследователите *паметта на свидетелите* е важна. Техните *лични разкази* обогатяват картината на близкото минало. Те са ценни *устни извори*, които ни дават *отраженията (рефлексии)* на миналото от гледната точка на настоящето. Ще разгледаме четири разказа за комунистическия режим. Те са включени в книгата „Аз живях социализма. 171 лични истории“, съставител Г. Господинов, 2006 г.

1. Списък на хубавото

„Живях около 20 години при предишния режим – нищо лошо не мога да си спомня. Не съм репресирана, не съм потискана, не съм ограничавана... Спомените ми са свързани само с хубави неща: членуване в организации (възможност за изява); ученически лагери и бригади (контакти с връстници, които остават за цял живот); организирана самодейност (по джоба на всеки родител); униформи в училище (всички бяхме хубави в синьо и бяло); уважение към учителите (те пък ни дадоха много); ходехме от първи клас сами на училище (без родителите ни да се притесняват, че някой ще ни отвлече, обере, пребие или продаде наркотик); радвахме се на единствените си дънки и с удоволствие ядяхме банани по Нова година (а сега очите ни са преситени и нищо не ни се иска); кандидатствахме само в един университет, но пък ни приемаха по заслуги и знания (е, имаше и приемливи изключения!); лятната почивка ни беше гарантирана, утрешният хляб също; баба ми не се притесняваше с какво ще си купи лекарства. ...Защо сега се извърта миналото! Някой май не иска да си признае, че при „онзи“ режим се живееше някак си спокойно, уверено, че не материалното беше приоритет... Огледайте се. Как общуват децата ви? С кого? Какви са сега интересите на младите? Горди ли са те със страната, героите, историята ни?“

Светла Цвяткова, 34 г., икономистка, София

2. „Добрите времена“

„Всяка събота сутрин с баща ми и сестра ми отивахме в гастронома, където опашката беше огромна. Аз заставах на тази пред касата, а другите – на опашките пред щанда за месо и за сирене. Винаги чакахме най-малко час и половина и през всичкото време аз умирах от ужас, че ще стигна до касата преди баща ми да е дошъл с покупките и парите, и тогава другите чакащи ще ме ругаят и ще си изпуснем реда. И други неща помня – как носехме на баба ми на село кренвирши или колбас, защото там такива неща се получаваха рядко и магазинерката Гена ги разпределяше по собствено усмотрение. Как жените бягаха от работа и ходеха като на лов по показните магазини да видят какво са „пуснали“. Или как след дългогодишно лашкане по квартири най-после ни дойде редът и получихме новопостроен ведомствен апартамент... Никак не ни беше лесно да го изплащаме, макар че баща ми беше минен инженер, а майка ми – юрист. Така че това, което най-вече си спомням от социализма, са постоянните и унизителни неудобства в ежедневието и постоянната липса на елементарни неща... Така си беше... и ми е чудно как толкова бързо някои забравиха и иначе интелигентни хора започнаха да наричат онова „добрите времена“.

Деспина Попова, 38 г., библиотечарка, София

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

Прочетете внимателно текстовете и ги съпоставете.

1. Кой са техните автори: име, възраст, пол, образование, местоживееене.

2. Коя част от всеки текст съдържа общата оценка на комунистическия тоталитарен режим?

3. Сходни ли са оценките, или сериозно се разминават?

4. Избройте явленията, които авторката на документ 1 поставя пред скоба.

5. Защо според вас е изредила точно тези явления?

6. По какъв начин тя аргументира своята оценка за режима?

7. На същия или на друг принцип е построен док. 2?

8. Кой от двата разказа според вас е по-емоционално наточен? Обосновете се.

9. Обърнете внимание на текстовете „за баба ми“ и за снабдяването на магазините. Върху какво акцентират двете авторки?

10. Разсъждавайте защо, след като авторките са на близка възраст, жени, живели в един и същи град – оценките им са различни.

3. Възродителен процес и карамфили

„Шумен беше един от центровете на т.нар. „Възродителен процес“. В класа ни учеха две момичета туркичета. Едното се казваше Айше, а другото – Фердие. Доколкото си спомням, основните събития станаха през един уикенд. В понеделник отидохме на училище. Първото стряскащо нещо беше охраната на входа на гимназията. Веднага ни събраха по класове. Липсваха обаче Айше и Фердие. Класната ни обясни какво се е случило, естествено, според указанията, които бяха получили всички учители. Двете момичета се появиха след седмица. Класната отново ни събра и обяви, че имат нови имена. Ако не се лъжа, Айше беше прекръстена на Ани, а Фердие – на Венета. Щом изрече новото си име, Фердие се разплака. Тук лентата на спомена ми се скъсва...

До днес ме поразява жестокостта, с която говорехме за турците. Те бяха хора по-ниска категория, просто „другите“. Сигурно затова толкова ме засегна плачът на Фердие – Венета. Срамувах се. И заключих този спомен в съзнанието си.“

Веселин Вачков, 36 г., журналист, Прага, Чехия

4. Казвах се Туран Сайдов

„Казвах се Туран Сайдов. После Тихомир Северинов. Сега съм Тони Скарпли. Селото ми е между Хасково и Кърджали. Обичам България, но не и спомените за нея. България беше майка за едни и мащеха за други. И сега е така. Първият път, когато се отвратих от социализма, беше, като бях студент. Връщам се на село и не мога да намеря никого у дома, нито в комшиите. Никъде – никой. Празно село. Сетих се да проверя в училището и ги видях наблъскани в класните стаи и разпитвани от милиционери. Някой разлепил позиви някъде. Сега не мога да обясня на децата какво е социализмът. Не им казвам нищо. За умрелия – добро или нищо, казва старата българска поговорка.“

Тони Скарпли, 45 г., ветеринар, Детройт, САЩ

Интервю и анкета

за събиране на лични истории

Интервюто е ефективен начин за събиране на информация чрез устните разкази на хора, съвременници/участници в историята на България през втората половина на ХХ и началото на ХХІ в.

Чрез устните разкази може да научим и разберем важни аспекти от историята, които остават „скрити“ в официалните документи:

- да се доближим до миналото чрез преживяванията на „живия участник“;
- да научим повече за всекидневния живот;
- да разберем и съпреживеем мислите и чувствата на „малкия човек“ в „голямата история“;
- да сравним различни гледни точки към едно и също събитие.

При използването на интервю в обучението трябва да спазвате определени правила. Само тогава може да обогатите правдиво своите знания и представи за събитията.

1. Уточнявате темата/проблема, върху който ще интервюирате съвременниците.
2. Определяте точно отрязъка от време.
3. Съставяте въпросник (анкетна карта) за интервюто.

Анкетната карта трябва да включва:

- името и възрастта на интервюирания;
- неговото място на раждане и местожителство през времето, за което разказва, и днес;
- социален произход, семейство, образование, професионална кариера, месторабота;
- политически убеждения и пристрастия;
- спомен за официалната информация и обстановката, в която е станало събитието;
- преживяванията на човека и начина, по който събитието е повлияло върху неговия живот.

Проектна задача

- Изберете тема от близкото минало и съставете анкетна карта.
- Интервюирайте свой близък, като направите звукозапис на мобилен телефон.
- Прослушайте и запишете на хартия отговорите.
- Сравнете съдържанието на интервютата в малки групи и направете общи заключения. Картината ще бъде толкова по-пълна и достоверна, колкото повече устни разкази за едно събитие съпоставите.

ЗАДАЧИ ЗА УПРАЖНЕНИЕ

1. Анализирайте документите, като съставите самостоятелно въпроси за сравнение. Помогнете си с въпросите към док. 1 и 2. Обърнете внимание на възрастта, етническата принадлежност, настоящото местоживееене на авторите, емоциите в текстовете, оценките за „Възродителния процес“ и за комунистическия режим.

2. Запомнили ли сте разкази на свои възрастни познати и близки, които дават сходни или противоречиви оценки за миналото? Споделете.

БЪЛГАРИЯ В ИЗТОЧНИЯ БЛОК

Каква е ролята на СССР в преврата на 9 септември 1944 г.?

СЪЗДАВАНЕ И УКРЕПВАНЕ НА ИЗТОЧНИЯ БЛОК

След Втората световна война държавите, в които влиза съветската армия, попадат в сферата на влияние на СССР. Те са отделени от западните държави, които развиват демокрацията и спазват човешките права. В България, Румъния, Югославия, Албания, Унгария, Полша, Чехословакия и Източна Германия (ГДР) са наложени комунистически режими, тясно зависими от СССР. Заедно те образуват т.нар. Източен блок.

България се включва в Източния блок след сключването на мирния договор с Антихитлеристката коалиция в Париж на 10 февруари 1947 г. Той запазва границите ѝ към 1 януари 1941 г., включително Южна Добруджа. Въпреки че участва във войната за разгрома на нацизма, тя не е призната за съвоюваща държава.

Страните от Източния блок първо подписват помежду си двустранни договори **1**. През 1949 г. те обединяват икономиките си в Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ). В отговор на създаването на западната военно-политическа организация **НАТО**, през 1955 г. държавите от Източния блок се обвързват и във военната Организация на Варшавския договор.

БЪЛГАРО-СЪВЕТСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Докато след смъртта на Сталин някои страни се опитват да се дистанцират от Москва, България остава най-близкия съюзник на СССР **2**. Тодор Живков дори два пъти предлага България да се откаже от държавната си независимост и да бъде включена в състава на СССР **3**. През 1955 г. България е приета в новата международна Организация на обединените нации (ООН), където безпрекословно поддържа СССР **4**. Страната ни плаща и значителни средства за подпомагане на режимите в Азия, Африка и Америка, поддържани от СССР.

БЪЛГАРИЯ И КРИЗИТЕ В ИЗТОЧНИЯ БЛОК

През 1956 г. Унгария е обхваната от антикомунистическо въстание, което е смазано от армията на СССР. Това води до „втвърдяване“ на режима в България. Критиката на „култа към личността“ е спряна. Концлагерът „Белене“, закрит след смъртта на Сталин, отново отваря врати за политически затворници.

През 1968 г. и в Чехословакия започват реформи за „социализъм с човешко лице“, но СССР не може да допусне това. На 21 август войски на четири държави от Варшавския договор, сред които и България, нахлуват в Чехословакия. „Пражката пролет“ е кърваво потушена **5**. Събитията показват, че тоталитарният „социализъм“ не може да се реформира и няма „човешко лице“. След 1968 г. репресиите в България продължават. Всички критични книги, театрални пиеси и филми са забранени. Интелигенцията е поставена на колена.

Почти половин век българската външна политика е напълно зависима от СССР, който ръководи Източния блок на страните с комунистически режими. През целия период България остава най-верния съюзник на СССР.

1. Георги Димитров на митинг по повод подписването на Договора за дружба, сътрудничество и взаимна помощ със СССР, март 1948 г. Негови са думите, че „дружбата ни със Съветския съюз е необходима, както слънцето и въздухът за всяко живо същество“.

2. Паметникът на съветската армия в центъра на София, построен през 1954 г. Тясната обвързаност със СССР се изразява в масово строителство на паметници. Пропагандата поддържа мита за „Русия – двойната освободителка“.

НАТО – Организация на Северноатлантическия договор. Основана е на 4 април 1949 г. от десет западноевропейски държави, САЩ и Канада с цел колективна отбрана на тяхната сигурност.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

3. Живков предлага сливане със СССР

„Необходимо е още в началото да се подчертае, че сега става дума не просто за подобряване и развиване на сътрудничеството със Съветския съюз, а за нещо качествено ново..., за най-тясно сближаване и в бъдеще – сливане на Народна република България със СССР... Тясното икономическо свързване със Съветската страна още повече ще увеличи силата на нашата държава, още повече ще издигне нейната независимост..., ще укрепнат и нейната политическа сила и влияние, защото тя все по-пълно ще се опира на гигантската мощ на Съветския съюз... Когато след години НРБ стане едно цяло със Съветския съюз, тя не ще загуби нищо от своята независимост, ще бъде във всяко отношение пълноправен член на общото семейство на Съветските социалистически републики... Ние сме дълбоко убедени, че в сравнение с другите социалистически страни НРБ по-бързо ще се подготви за обединение със СССР... Политбюро смята, че след този пленум не следва под никаква форма да се говори на когото и да било... Защо? Ако ние започнем да говорим, ще плъзнат слухове... Ние, Политбюро, смятаме, че не с такъв ентузиазъм цялата наша партия и народът ще възприемат това. Ще има среди, които няма да го възприемат..., членове на партията, особено в средите на интелигенцията и в някои среди на младежта... Ние няма да правим сливане от ден до пладне, а навеки, което ще бъде образец за всички страни.“

Тодор Живков, доклад на пленум на Политбюро на ЦК на БКП, 4 декември 1963 г.

● Към кой партиен орган Живков отправя предложението си? ● Как го мотивира? ● Вярно ли, че България няма да загуби държавната си независимост, ако се слее със СССР? ● Защо Живков нарежда предложението му да се пази в тайна? ● От кои среди в българското общество се страхува?

4. Тодор Живков посреща съветския ръководител Леонид Брежнев в България, София, 1967 г.

5. Гражданите на Прага, изправени срещу съветските танкове. В нощта на 20 срещу 21 август 1968 г. около 30 съветски дивизии, подкрепени от български, унгарски, полски и източногермански военни части, слагат край на мечтата на чехите и словаците за демокрация. Мирните граждани дават около 400 жертви. Официално предложението за нахлуването е дадено от Тодор Живков през април 1968 г.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. На каква основа са разделени и противопоставени европейските държави след Втората световна война?
2. Обсъдете: справедлив ли е според вас Парижкият мирен договор за България?
3. Въз основа на урока съставете определение за понятието „Източен блок“.
4. Опишете българо-съветските отношения.
5. Какво показват вътрешноблоковите кризи във Варшавския договор? Какъв е отзвукът им в България?

ПАРЛАМЕНТ НА КЛАСА

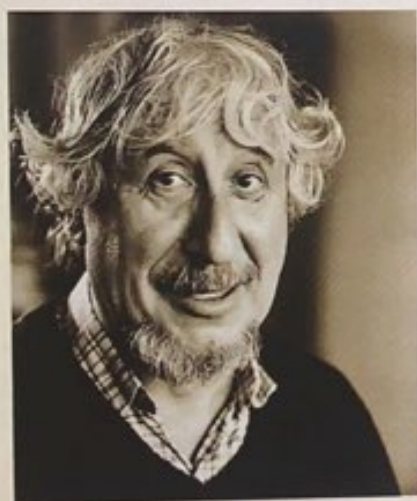
Гледайте в интернет документални филмови кадри за Унгарските събития (1956) и за нахлуването в Чехословакия (1968). Дайте своята лична оценка за зависимостта на комунистическите режими от СССР и за характера на Източния блок. Дискутирайте защо след 1956 г. в България няма опити за реформиране и въоръжено надигане срещу системата, както и за противопоставяне на СССР.

БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА (1944 – 1989)

Как се развива българската култура до преврата през 1944 г.?

1. Георги Марков (1929 – 1978) емигрира в Лондон, където работи в Радио Би Би Си. В своите „Задочни репортажи за България“ разкрива фалша на комунистическия режим. Убит е на улицата с отровна сачма. Атенатът се свързва със светските и българските тайни служби, но убийците не са разкрити.

2. Радой Ралин (1923 – 2004). Книгата му с епиграми „Люти чушки“ (1968), илюстрирана от Борис Димовски, е изгорена заради осмиването на режима.

3. Рокгрупа „Щурците“, 1967 г.

КУЛТУРНИЯТ ЖИВОТ ПРЕЗ 40-ТЕ И 50-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В.

Тоталитарният режим поставя културата под пълен контрол. БКП изисква творците да величаят и представят като единствена тема строителството на новото общество. Те членуват задължително в творчески съюзи – на писателите, художниците, артистите, филмовите дейци, архитектите. Произведения се публикуват само след грижлива проверка (цензура). Несъгласните творци се преследват като „врагове на народа“ или се привличат като агенти на Държавна сигурност **4**.

През този период са създадени значими литературни творби, като романа „Лютюн“ на Димитър Димов (преработван два пъти по политически причини) и романите на Димитър Талев за освободителните борби в Македония. Израстват нови поети и писатели, като Пеню Пенев, Валери Петров, Ивайло Петров. Творят художници като Илия Бешков, Златю Бояджиев и др.

КУЛТУРНИЯТ ЖИВОТ ПРИ РЕЖИМА НА ТОДОР ЖИВКОВ

След 1956 г. изявяват таланта си свободомислещи писатели, като Йордан Радичков, Константин Павлов, Георги Марков **1**, Радой Ралин **2**. Нови явления се проявяват в музиката. Забраняваният джаз навлиза в репертоара на Леа Иванова **5**, Вили Казасян, Людмил Георгиев и др. Оформя се българската популярна (естрадна) музика. Певците Лили Иванова и Емил Димитров стават всеобща любимици. Под влияние на Запада се заражда българската рокмузика, в чието начало стоят Георги Минчев и рокгрупа „Щурците“ **3**.

Като председател на Комитета за изкуство и култура, дъщерята на Живков – Людмила Живкова, се опитва да популяризира българското културно наследство по света. Изложба на тракийските съкровища обикаля 25 столици. В София са открити Галерията за чуждестранно изкуство и Националният дворец на културата, построен за честването на 1300-годишнината на Българската държава (1981). Световна слава печели оперното изкуство в лицето на Борис Христов, Райна Кабаиванска, Гена Димитрова, Николай Гяуров **6** и др. Българските фолклорни състави възхищават публиката в много страни по света.

През 80-те години все повече творци отказват да се подчиняват на партийния диктат. Поставят се пиесите на Иван Радоев и Станислав Стратиев. Книгата „Фашизмът“ на философа Желю Желев, която разкрива тоталитарния характер на режима, е иззета и забранена. Фалшът на властта се разкрива ярко във филмите „Вчера“ на режисьора Иван Андонов и „Маргарит и Маргарита“ на Николай Волев. Управляващите вече не са в състояние да спрат западната музика. В първите дискотеки се танцува диско. Младежите слушат хард рок, хеви метъл, пънк. Появяват се много български рокгрупи: „Сигнал“, „Тангра“, „ФСБ“ и др.

Комунистическият режим подлага културата на репресии и цензура. Въпреки липсата на свобода много творци създават стойностни произведения и прославят България по света.

4. Репресии над интелигенцията

„Комунистическата партия и народното ни правителство... са вземали и вземат всеотранни мерки за създаване на нова, безпределно предана на Партията и народа социалистическа интелигенция... Данни за спотайване и подмолно действие получаваме от наблюденията на обекти като „Далак“ – академик, директор на институт при БАН; „Режисьор“ – режисьор на Народната опера... Официално се държат като лоялни граждани, а прикрито чертаят перспективи за освобождение от „комунистическото робство“, охулват СССР и възхваляват капиталистическия свят. В страната се изпраща враждебна литература – за 1957 г. са иззети 40 200 книги. Нараснаха враждебните предавания на радиостанциите „Гласът на Америка“, „Свободна Европа“, „Горяни“ и др. Ръководството на Трето управление на Държавна сигурност взе мерки за обезвреждане на антинародната дейност и за придобиване на нова агентура. Подготвят се за агенти 20 професори, писатели, художници... Четирима са осъдени и 19 са изпратени в лагери.“

Отчетен доклад за агентурно-оперативната работа на Държавна сигурност през 1957 г.

- Каква трябва да бъде новата социалистическа интелигенция?
- Защо Държавна сигурност следи хората на науката и изкуството?
- За какви настроения дождават агентите?
- Как прониква западната култура в България? Кои са вербувани за агенти? Защо?
- Сравнете с текста на Георги Марков на с. 165 и направете изводи: постига ли БКП целта си да подчини интелигенцията.

5. Леа Иванова (1923 – 1986) със своя оркестър. Репресиите срещу нея варират от затварянето ѝ в концлагер до ограничаването на официалните ѝ изяви. Радио София записва нейно изпълнение едва през 1981 г.

6. Световни имена на българското оперно изкуство: Гена Димитрова (1941 – 2005) и Николай Гяуров (1929 – 2004)

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Какви преобразования в културния живот налага тоталитарният комунистически режим в края на 40-те години на XX в.?
2. Обобщете средствата на режима за създаване на новата „социалистическа интелигенция“.
3. В какво се изразява ролята на Людмила Живкова в културата?
4. Какви промени настъпват в културния живот през 80-те години? Кои нови явления в музиката се появяват тогава и защо?
5. Издирете от интернет четири картини на големи български художници от периода и ги представете пред класа.

САМОСТОЯТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ

Прочете в интернет за кого се отнася епиграмата на Радой Ралин „Сит търбух – за наука глух“, как е илюстрирана от карикатуриста Борис Димовски и защо една свинска опашка причинява на двамата творци уволнения и репресии. Запишете други епиграми на Радой Ралин, които са ви направили впечатление.

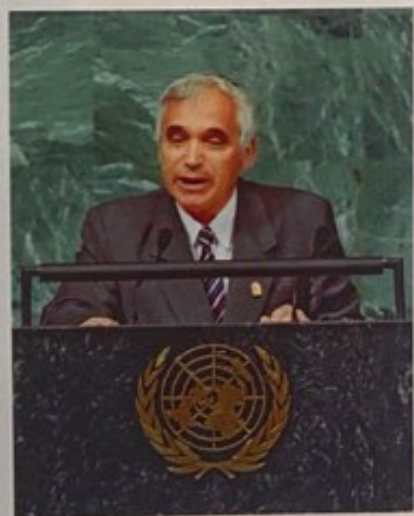
КРАЯТ НА КОМУНИСТИЧЕСКИЯ РЕЖИМ

1. „Опашка“ за хляб, 1988 г. Липсата на хранителни продукти и дългото чакане за тях стават всекидневие.

2. Децата на Русе. Протестен митинг срещу обгазяването на Русе, 1987 г.

3. Желю Желев (1935 – 2015) оглавява СДС в края на 1989 г. На 1 август 1990 г. е избран от парламента за президент, а през януари 1992 г. печели първите преки избори за държавен глава.

Кои са белезите на тоталитарната политическа система?

ОПИТИ ЗА РЕФОРМИ И ПРОТЕСТИ СРЕЩУ РЕЖИМА

През 80-те години на XX в. Източният блок е обхванат от дълбока криза. Сривът идва, когато начело на СССР застава Михаил Горбачов (1985). Той започва мащабни реформи, наречени „перестройка“ (от руски – преустройство). Скоро става ясно, че системата не може да бъде преустроена – тя се разпада отвътре.

Икономиката на България вече не може да работи без заеми и евтин петрол от СССР. Външният дълг надхвърля 10 милиарда долара. Липсват най-необходими стоки **1**. Електроенергията се изнася, а населението е подложено на режим на тока. През 1986 г. в Чернобилската атомна централа в СССР става тежка ядрена авария. Вместо да защити българите от смъртоносното облъчване, върхушката на БКП скрива от хората данните за аварията. Заради постоянното обгазяване на гр. Русе с хлор от румънски завод русенци за първи път излизат на граждански протест **2**.

ПАДАНЕ НА ТОДОР ЖИВКОВ ОТ ВЛАСТ

Държавна сигурност вече не може да спре недоволството. Създават се първите граждански сдружения: Независимо дружество за защита на правата на човека, Обществен комитет за екологична защита на Русе, Клуб за подкрепа на гласността и преустройството, независим профсъюз „Подкрепа“.

През пролетта на 1989 г. протестите срещу преименуването се разрастват. Живков е принуден да оповести, че България отваря границите си, и 360 хиляди български турци се отправят към Турция. Върхушката на БКП осъзнава, че за да запази режима, трябва да отстрани Тодор Живков. С одобрението на СССР най-близките му хора подготвят вътрешнопартиен преврат. На 10 ноември 1989 г. на специален форум на БКП Живков е свален от власт.

ПРЕХОД КЪМ ПАРЛАМЕНТАРНА ДЕМОКРАЦИЯ

След 10 ноември 1989 г. протестите обхващат цялата страна. На митинг в София на 18 ноември е издигнато искане да отпадне чл. 1 от Конституцията за ръководната роля на БКП **5**. Започва бързо разпадане на тоталитарната държава. Създават се нови и се възстановяват стари партии. Те се обединяват в коалицията Съюз на демократичните сили (СДС) начело с Желю Желев **3**. БКП се преименува в Българска социалистическа партия (БСП). Възниква организацията на българските турци и мюсюлмани – Движението за права и свободи (ДПС).

На 12 юли 1991 г. Седмото Велико народно събрание приема Конституция на Република България **4**. Тя възстановява разделението на властите **6**; определя, че нито една партия не може да се обявява за държавна; гарантира свобода на словото, печата и сдружаването, равенство пред закона, защита на частната собственост. Първият демократично избран президент през 1992 г. е Желю Желев.

Дълбоката криза на комунистическите режими през 80-те години на XX в. води до техния крах. След 45-годишно управление на БКП България се завръща към демокрацията.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Връщане към демокрацията

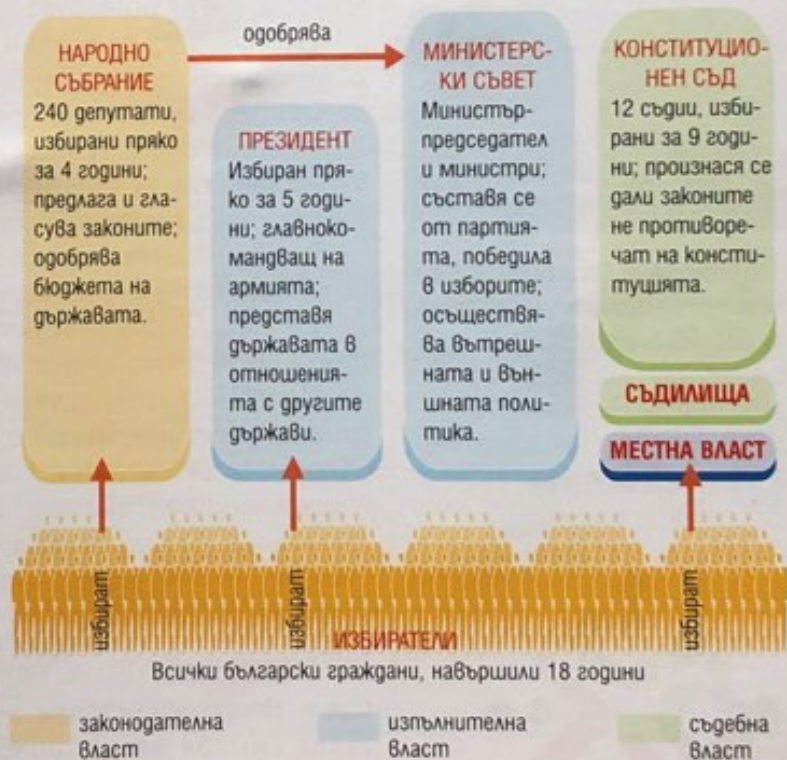
Чл. 1. България е република с парламентарно управление... Чл. 2. Република България е единна държава с местно самоуправление... Чл. 6. ...Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние... Чл. 13. Вероизповеданията са свободни... Чл. 17. ...Частната собственост е неприкосновена. Чл. 30. Всеки има право на лична свобода и неприкосновеност... Чл. 35. Всеки има право свободно да избира своето местожителство, да се придвижва по територията на страната и да напуска нейните предели... Чл. 37. Свободата на съвестта, свободата на мисълта и изборът на вероизповедание... са ненакърними. Чл. 39. Всеки има право да изразява мнение и да го разпространява... Чл. 40. Печатът и другите средства за масова информация са свободни и не подлежат на цензура. Чл. 42. Гражданите... имат право да избират държавни и местни органи... Чл. 43. Гражданите имат право да се събират мирно и без оръжие... Чл. 44. Гражданите могат свободно да се сдружават."

Конституция на Република България, приета от Седмото Велико народно събрание, 12 юли 1991 г.

• Въз основа на текста и схемата посочете: а) как е осигурено разделението на властите; б) кой е държавен глава и какви са правомощията му; в) кои органи на властта се избират с пряко, равно и тайно гласуване; г) кои са основните права на гражданите.

5. Първият свободен митинг на българските граждани в София след 45-годишно комунистическо управление, 18 ноември 1989 г. Десетки хиляди българи предявяват искания за смяна на системата и свободни избори.

6. Държавно устройство на Република България

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Посочете причините и проявите на кризата на комунистическия режим през 80-те години на ХХ в.
2. Кои са първите независими граждански сдружения? Като имате предвид имената им, посочете техните цели.
3. Кой и как сваля от власт Тодор Живков?
4. Опишете прехода към демокрация и многопартийна система в България.

ТЕМА ЗА ПРОУЧВАНЕ

Съставете въпросник и интервюируйте свои близки какво си спомнят за дните около 10 ноември 1989 г. Включете: новините, които са чули/видели в средствата за информация, реакцията на околните, техните собствени чувства, мисли и надежди. В следващия час сравнете интервюта и направете изводи.

БЪЛГАРИЯ В ОБЕДИНЯВАЩА СЕ ЕВРОПА

В резултат на кои събития се образува Източният блок?

РАЗПАДАНЕ НА СТАРИТЕ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИ СТРУКТУРИ

Краят на тоталитарния режим в България е част от общия процес на разпадане на Източния блок. Той започва в Полша и Унгария, преминава през обединението на Германия **1** и приключва с разпадането на СССР през 1991 г. По взаимно съгласие на участващите държави са разпуснати Организацията на Варшавския договор и Съветът за икономическа взаимопомощ (1991).

Откриват се възможности за включване на бившите комунистически държави в западните структури – НАТО и Европейската общност, която от 1993 г. носи името **Европейски съюз (ЕС)**.

ЕВРО-АТЛАНТИЧЕСКА ИНТЕГРАЦИЯ НА БЪЛГАРИЯ

България започва да работи за завръщането си в семейството на европейските народи. Тя става член на Съвета на Европа – най-старата европейска организация, и на Организацията за Черноморско икономическо сътрудничество (1992) **5**.

Основна цел на всички правителства след демократичната промяна е приемането в Европейския съюз. През 1995 г. България е приета за асоцииран член на ЕС и подава молба за пълноправно членство. Преговорите са тежки и продължават повече от десет години. Изискванията за прием са: страната да изгради стабилни държавни институции, които гарантират демокрацията; да осигури върховенство на закона, защита на човешките права и на малцинствата; да има работеща пазарна икономика, способна да издържи конкуренцията в рамките на ЕС. Правителствата и българското общество обединяват усилията си за изпълняване на изискванията за членство.

През 1997 г. България подава молба за членство в НАТО – единствената организация, която може да гарантира сигурността ѝ в съвременния свят. На 2 април 2004 г. заедно с Румъния, Словакия, Словения и балтийските държави България е приета за член на организацията. Българската армия участва в мироопазващи мисии и дава своя принос за възстановяването на мирния живот в Косово, Афганистан и Ирак.

БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

След Втората световна война Европейската икономическа общност става символ на обединение и напредък **6**. Създадена с Римските договори от 1957 г., Общността постига свободно движение на хора, стоки и капитали и постепенно разширява общите политики. Стопанският разцвет и благоденствието на страните членки привличат нови държави. На 1 януари 2007 г. България, заедно с Румъния, става пълноправен член на ЕС **2**. Приемането ѝ е доказателство за положителната оценка, дадена в хода на преговорите, за напредък във всички области **4**.

След падането на комунистическия режим България тръгва по пътя на евро-атлантическата си интеграция. Приемането ѝ в НАТО (2004) и в Европейския съюз (2007) бележи приключването на прехода към демокрация.

1. Падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г. – символ на разделението на Германия и Европа. Едно от най-ярките събития на разпадането на Източния блок.

2. Подписване на договора за присъединяване на България към ЕС, 25 април 2005 г., Люксембург. Подписват президентът Георги Първанов (2002 – 2012) и министър-председателят Симеон Сакскобургготски (2001 – 2005).

3. Емблемата на Българското председателство на Съвета на Европейския съюз (януари – юни 2018 г.)

Европейски съюз – организация на демократичните европейски държави с общи органи на управление, политики и ценности.

ОТ ПЪРВО ЛИЦЕ

4. Членството в Европейския съюз

„С присъединяването си към голямата общност на европейските народи България ще запази уникалната си културна идентичност и ще добие много нови възможности за популяризиране на своята самобитна култура... Днес Европа спазва принципите на взаимно уважение, признаване и равнопоставеност между езици и култури. В новото хилядолетие, когато славянските държави вече са част от общото европейско семейство, за първи път език, който ползва кирилската азбука, ще стане официален за Съюза, защото според законите на ЕС всички езици, официални за държавите членки, са официални и за организацията... Българският език ще се превърне в обект на интерес и изучаване. Българските граждани ще могат пряко да се обръщат към институциите на ЕС на своя роден език, които ще бъдат задължени да им отговарят също на български... Българинът ще стане гражданин на ЕС и ще ползва правата му, но същевременно няма да изгуби нищо от българската идентичност, а ще може да я споделя с милиони хора в Европа.“

Доклад на Европейската комисия, 2007 г.

● Как българите стават равнопоставени на другите европейци? ● Какви възможности за изява на българите дава ЕС? ● Кои думи и изрази от доклада ви карат да се гордеете, че сте българи?

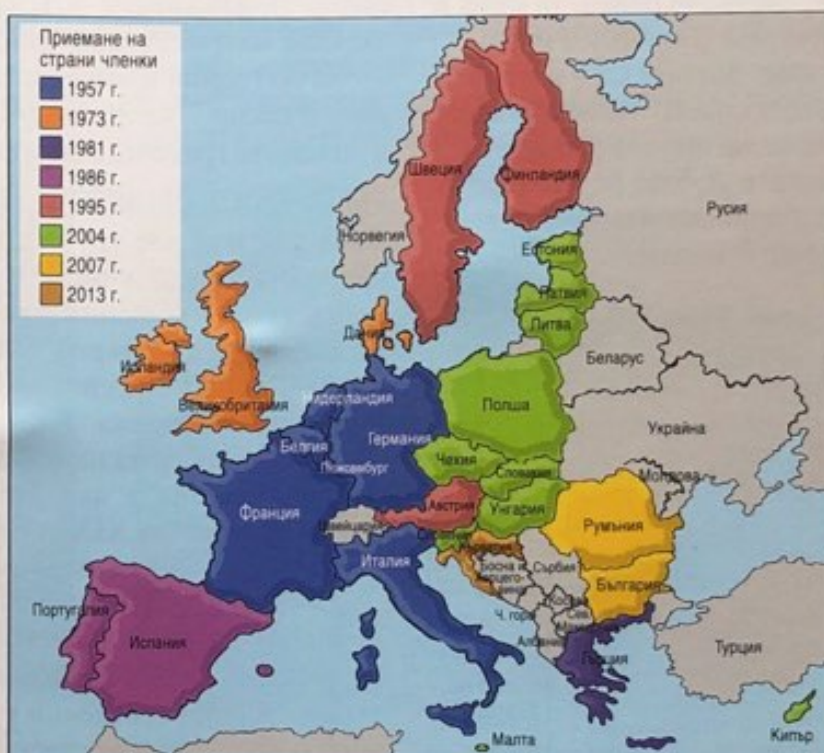
- Определете по картата кои са шестте държави основателки на Европейската икономическа общност (1957).
- Кога ЕС се отваря към бившите комунистически държави?

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Кои промени в Източна Европа правят възможна евро-атлантическата интеграция на България и други държави от бившия Източен блок?
2. Представете процеса в хронологична таблица.
3. Обсъдете критериите за членство и изискванията към България. Смятате ли, че страната има още какво да постигне в тези области?

5. Държави членки на Организацията за Черноморско икономическо сътрудничество, основана през 1992 г.

Година	Развитие на европейската идея
1951	Европейска общност за въглища и стомана
1957	Европейска икономическа общност, 6 държави
1992	Договор за Европейски съюз, 12 държави
2007	Приемане на България и Румъния

6. Етапи на изграждането и разширяването на ЕС

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Проучете и представете в презентация Европейския съюз: история и разширявания, държави членки, органи на управление, ценности, върху които се изгражда, права на европейските граждани, възможности и програми за развитие на икономиката, възможности за гражданите и за младите хора. Работи ли по европроекти училището, в което учите?

1. Певицата Силви Вартан с деца от хора на Българското национално радио. Тя казва в интервю: „България е моето сърце, моите корени и моята родна страна“. Нейните изпълнения на песните „Облаче ле бяло“ и „Хубава си, моя горо“ извикват сълзи в очите на всеки българин.

Държава	Брой родени в България
Турция	409 000
Испания	122 130
Гърция	75 426
Германия	71 250
САЩ	65 202
Великобритания	48 260
Италия	43 701
Канада	30 485
Кипър	19 284
Белгия	18 726
Франция	18 231
Израел	16 633
Австрия	15 323
Нидерландия	15 037

2. Брой на емигранти в някои страни според доклад на Институт „Отворено общество“, 2017 г.

3. Стефка Костадинова – световна рекордьорка на висок скок (209 см), който не е надминат повече от 30 години.

СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРИ В ЕВРОПА И СВЕТА

Как е променено обществото при комунистическия режим?

БЪЛГАРИТЕ – ГРАЖДАНИ НА СВЕТА

До 1989 г. България е една от най-затворените страни в Европа. Режимът забранява на хората свободно да пътуват на запад. Бегълците са осъждани, а семействата им са преследвани. След 1989 г. стотици хиляди хора се възползват от свободата на пътуване и напускат страната. Първи са българските турци, прокудени от режима на Живков **2**. Повечето от тях запазват българското си гражданство и не прекъсват връзката с родината. През 2001 г. българите получават право на свободно придвижване в Шенгенската зона. След 2007 г. особено се засилва миграцията към страните от Европейския съюз **2**.

За 30 години населението на България намалява общо с 2 милиона и днес е около 7 милиона души. Хиляди хора се преселват и в столицата и големите градове, а селата и малките градчета обезлюдяват.

БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ ЗАД ГРАНИЦА

Сред тях има две групи. Първата включва историческите български общности, които живеят извън границите на родината от векове или в резултат на нерешения национален въпрос. Най-много са македонските българи (в Северна Македония, Гърция, Албания, в Америка и Австралия). В Украйна и Молдова живеят бесарабските българи, в Румъния и Унгария – банатските българи, хиляди българи има в Източна Сърбия (т.нар. Западни покрайнини). В Централна Европа живеят потомците на българските градинари – икономически емигранти от края на XIX – началото на XX в. Тези групи пазят своята идентичност, роден език, фолклор и традиции **7**.

Другата група включва новата емиграция след 1989 г. във всички точки на света. В някои страни има големи емигрантски колонии: Испания, Гърция, Германия, САЩ, Канада и др. **2**. Те поддържат свои църкви, клубове, неделни училища **4**, **5**. Стремят се да пазят връзката си с родината, българския език и национална идентичност.

БЪЛГАРСКИ УСПЕХИ В СВЕТОВНАТА КУЛТУРА И СПОРТ

През XX в. много талантливи българи записват имената си в постиженията на съвременната цивилизация: роденият в Русе писател Елиас Канети, носител на Нобелова награда, тръгналият от Видин френски художник Жул Паскин, космическият изследовател Виден Табаков, художникът Христо (Христо Явашев), философът Цветан Тодоров и певицата Силви Вартан във Франция **1**, писателят емигрант Георги Марков. Слава и гордост за България са нейните оперни гласове. В чужбина работят пианистите Алексис Вайсенберг и Милчо Левиев, цигуларите Минчо Минчев, Васко Василев, Веско Ешкенази. Певицата Йълдъз Ибраимова, кавалджията Теодосий Спасов, кларинетистът Иво Папазов популяризират балканските ритми.

Страната ни има принос и в световния спорт: в художествената и спортната гимнастика, в леката **3** и тежката атлетика, в тениса, биатлона, шахмата и други спортове **6**. Малка България има 52-ма олимпийски шампиони.

След демократичната промяна над 1 милион български граждани напускат страната. Където и да живеят, талантливите българи са посланици на родината си по света.

4. Българското училище „Иван Станчов“ към Посолството на България в Лондон отбелязва 30-годишния си юбилей, 2017 г.

● *Разкажете как отбелязвате българските официални празници във вашето училище.*

6. Българският национален отбор по футбол на Световното първенство в САЩ през 1994 г.

България печели четвъртото място в света. В този състав е популярният в цял свят Христо Стоичков – носител на „Златната топка“ и „Златната обувка“.

● *Научете повече за това участие на България. Кои други футболисти допринасят за световния успех?*

5. Среща на български учители от Асоциацията на Българските училища в чужбина. Тя е създадена през 2007 г. и обединява над 80 български училища в десетки европейски страни, САЩ и Канада. Работи всеотдайно за запазването на българския език и идентичност на хиляди деца. Излъчва предавания на български език по интернет радио „Татковина“ (tatkovina.com).

7. Български младежи от Украйна, Молдова, Северна Македония, Сърбия и България. Семинар, организиран от фондация „Българска памет“ във Варна, 2015 г. Много млади българи от съседните държави получават образование в български университети.

ПОМИСЛЕТЕ, ОБСЪДЕТЕ, ПРОУЧЕТЕ

1. Какви възможности дава демократизацията на България за напускане на страната и как това се отразява на броя на населението?
2. Кои са негативните последици за България от емиграцията в чужбина и концентрацията на население в големите градове?
3. В кои държави живеят най-много българи и кога са се заселили там?
4. Проучете на кое изобретение е автор Джон Атанасов. Разсъждавайте как то променя света.
5. Посочете български оперни певци и музиканти със световна известност.
6. Защо според вас изпълнителите на българска фолклорна музика са приемани с възторг в най-далечни страни?
7. Проучете съвременни постижения на български спортисти.

ПРОЕКТ ЗА КЛАСА

Представете си, че вашето училище е домакин на среща с българчета, които живеят в други страни. Подгответе план и програма за посрещането им. Къде ще ги настаните, какви теми ще обсъждате, какви културни събития и забавления ще им предложите? Потърсете помощ от учителите си и други институции и се опитайте да осъществите срещата.

БЪЛГАРИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Най-важното накратко

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ, започнали с преврата на 9 септември 1944 г., променят коренно държавата и обществото. Решаващо е присъствието на армията на СССР. Извършени са масови репресии. България е обявена за „народна република“. Установен е тоталитарен режим, който ликвидира правата на гражданите и поставя целия държавен и обществен живот под контрола на Българската комунистическа партия. Развива се култ към личността на комунистическите вождове.

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРОМЕНИ в града и селото започват с одържавяването на частната индустрия и банките. Извършена е принудителна колективизация на земята в ТКЗС. Така българите са лишени от частна собственост. България е превърната от земеделска в индустриална страна чрез ускорено изграждане на тежка промишленост по модела на СССР.

РЕЖИМЪТ НА ТОДОР ЖИВКОВ е установен в началото на 60-те години на XX в. Репресиите са смекчени, но тоталитарният характер на управлението не се променя. Липсата на свободи се замества със социални придобивки – безплатно здравеопазване и образование, осигуряване на работа и условия за почивка и спорт.

БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО е радикално променено. Старият елит е унищожен и се формират нов – т.нар. „номенклатура“. Масово се извършва миграция от селото към града. Пропагандата формира „новия социалистически човек“, предан на партията.

БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА е заставена да възхвалява новия строй и Комунистическата партия. Въпреки липсата на свобода и тоталния контрол много талантиви български творци прославят България по света.

ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА е изцяло зависима от Съветския съюз, който формира и ръководи Източния блок. Изтокът и Западът са разделени. През целия период до 1989 г. България остава най-верния съюзник на СССР.

ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ започват на 10 ноември 1989 г. Възстановени са политическото многообразие и правата на гражданите. Приета е демократична конституция. България става член на НАТО и Европейския съюз.

Задача 1. Съставете изречения с думите и изразите: референдум, тоталитарно управление, комунистически режим, култ към личността, пропаганда, миграция на населението, НАТО, Европейски съюз.

Задача 2. Представете чрез схеми причините и последиците от:

- преврата на 9 септември 1944 г.;
- референдума от 1946 г.;
- т.нар. „Възродителен процес“;
- политическите промени през 1989 г.

Задача 3. Прочетете писмения извор и отговорете на въпросите.

Описание на България от Георги Марков в „Задочни репортажи за България“, 1975 – 1978 г.

„Само след пет години комунистическа власт културният живот в България бе неузнаваемо променен. Ние вече не ходехме в библиотеката..., нямаше какво да се чете. Новите издания бяха изключително български и съветски и си приличаха като две капки вода. Всичко беше величаво не на подвига на съветския човек, беззаветна преданост към партията и комунизма.“

- За коя област от живота се говори? ● Какви са промените? ● Какъв е смисълът на израза „като две капки вода“?

Задача 4. Коя е лично за вас най-забележителната историческа личност от изучения период? Аргументирайте избора си.

Задача 5. Разпознайте и надпишете показаните обекти. Обсъдете каква е тяхната стойност във времето на комунистическия режим. Защо след промените има противоречиви мнения дали да бъдат запазени?

Задача 6. Проверете самостоятелно знанията си.

1. Превратът на 9 септември 1944 г. е извършен от:
  - А) коалицията Отечествен фронт (ОФ)
  - Б) Военния съюз и „Звено“
  - В) Българската комунистическа партия
  - Г) привържениците на Земеделския съюз
2. В кой вариант събитията са подредени в хронологичен ред?
  - А) „Възродителният процес“, Априлският пленум, „Народният съд“, преходът към демокрация
  - Б) „Народният съд“, преходът към демокрация, „Възродителният процес“, Априлският пленум
  - В) „Възродителният процес“, „Народният съд“, Априлският пленум, преходът към демокрация
  - Г) „Народният съд“, Априлският пленум, „Възродителният процес“, преходът към демокрация
3. Кое важно събитие се е случило през 1946 г.?
  - А) Сключен е мирният договор след войната.
  - Б) България е обявена за република след референдум.
  - В) Комунистическата партия се оттегля от властта.
  - Г) На власт в партията и държавата идва Т. Живков.
4. С коя дума НЕ може да се опише комунистическият режим?

А) пропаганден	В) тоталитарен
Б) еднопартиен	Г) демократичен
5. Защо са създадени концентрационните лагери в началото на периода 1944 – 1989 г.?
  - А) за затваряне на осъдените от съда хора
  - Б) за разправа с политическите противници
  - В) за справяне с криминалните престъпници
  - Г) за доказване на демократичността на новия режим
6. Кое явление от комунистическия режим е показано?
  - А) протест срещу властта
  - Б) почит към историята
  - В) манифестация в чест на БКП
  - Г) концерт на площада
7. За какво протестират хората в края на 1989 г.?

- А) за свободни избори и смяна на системата
- Б) срещу смяната на Тодор Живков
- В) за промяна на външната политика
- Г) срещу корупцията в управлението

8. От кой документ е откъсът?
 „Народна република България е социалистическа държава на трудещите се от града и селото начело с работническата класа. Ръководната сила в обществото и държавата е Българската комунистическа партия.“
  - А) конституцията на България от 1947 г.
  - В) заповед за „Възродителния процес“
  - Б) конституцията на България от 1971 г.
  - Г) конституцията на България от 1991 г.
9. Как се променя обществото при комунистическия режим?
  - А) Заетите в земеделието се увеличават.
  - Б) Бързо нараства градското население.
  - В) Хората забогатяват и има изобилие на продукти.
  - Г) Хората могат да пътуват свободно.
10. Ново явление в културата в залеза на режима е:
  - А) построяването на Народния дворец на културата
  - Б) разпространението на рокмузиката сред младежите
  - В) свободното публикуване на критична литература
  - Г) построяването на Паметника на съветската армия
11. Кое събитие НЕ отразява завръщането на България към ценностите на обединена Европа?
  - А) установяването на демократично управление
  - Б) приемането на България в Съвета на Европа
  - В) създаването на пионерската организация
  - Г) присъединяването към НАТО и Европейския съюз
12. Представете плаката, като отговорите на въпросите.

- А) Кои са героите на плаката? _____
- Б) С каква цел е създаден той? _____
- В) Разтълкувайте надписа. _____
- Г) Как се нарича безкритичното възвеличаване на комунистическите вождове? _____

Пламен Павлов • Диляна Ботева-Боянова
Райна Гаврилова • Веселин Янчев
Михаил Груев • Мария Босева
Валентина Александрова-Кирова

УЧЕБНО ПОМАГАЛО
ЗА ПОДПОМАГАНЕ
НА ОБУЧЕНИЕТО,
ОРГАНИЗИРАНО
В ЧУЖБИНА

История и цивилизации

5.–7. клас

ISBN 978-954-01-3944-9

9 789540 139449

Издателска група
ПРОСВЕТА
е член на Асоциацията
на европейските
издатели на учебници

EUROPEAN
EDUCATIONAL
PUBLISHERS
GROUP

www.prosveta.bg • www.e-uchebnik.bg